

Ἡ ἐπιβίωσις τῆς ἐμμελείας

Τὸ πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπανέρχεται καὶ πάλιν, καὶ θὰ ἐπανέρχεται, ὅσο θὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι εἰς τὸν κλεινὸν πλανήτην, ἀφοῦ ἡ ἑλληνικὴ εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὸν ἀνθρωποκεντρικὸν πολιτισμὸν μας, καὶ πολὺ περισσότερο, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας· εἶναι γνωστὲς αὐτὲς οἱ ἀπόψεις «Τοῦ Ἐμμελοῦς», διανθισμέναι στὶς πολλὰς «ἀναλύσεις» τοῦ ἀπ' τὶς διάφορες πτυχὰς τους. Ὅλοι γνωρίζουν ὅτι οὐδέποτε ἐπιχειρήσαμε τὴν προσέγγισιν τοῦ γλωσσικοῦ μας προβλήματος ὡς φιλόλογοι ἢ γραμματικοὶ στὴν ἱστορίαν μας, οὔτε ὡς γλωσσολόγοι τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ἀλλὰ πάντοτε ὡς ἀπλοὶ πολῖτες, μὲ ἄμεσο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν γλῶσσαν τῆς γειτονιᾶς μας καὶ τοῦ χωριοῦ μας, πέραν ἐκείνης τῶν μορφωμένων λογίων ἢ παραλογίων τῶν τελευταίων αἰώνων· ἓνα εἶναι τὸ κύριον κριτήριον τῆς μελέτης ἐκ μέρους μας τῆς ἑλληνικῆς, ἡ διακύμανσις τῆς ἐκφράσεώς τους, ἀναλόγως πρὸς τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν τῆς ἐποχῆς καὶ πρὸς τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων τους, ἄλλη εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ ἐλευθέρου καὶ ἀξιοπρεποῦς πολίτου καὶ ἄλλη ἐκείνη τοῦ δούλου καὶ τοῦ ὑποτακτικοῦ στὸν χαρακτήρα προσώπου. Στὴν μακροαίωνην ἱστορίαν ἐκάστης γλώσσης ὅλοι χρησιμοποιοῦν τὰ ἴδια γράμματα καὶ τὶς ἴδιαι σχεδὸν λέξεις, καὶ γενικὰ μᾶλλον τὴν ἴδιαν σύνταξιν, ἀλλὰ μὲ σαφῶς διαφορετικὴν ἐκφώνησιν στὴν σύνθεσιν τοῦ λόγου τους, ἄλλη προσοδία ἔχουν στὴν καθημερινήν τους λαλίαν καὶ ἄλλη εἰκόνα στὴν ἐμφάνισίν τους, ἄλλο ὕφος· ἡ διαφορὰ στὴν ἐκφρασὴ τῶν δύο αὐτῶν ἀνθρώπων ἀποτελεῖ καὶ τὴν διαχωριστικὴν γραμμὴν τοῦ ἦθους των, εἶναι ἡ διαφορὰ μετὰ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν καὶ τῶν τυραννικῶν φύσεων.

Ὅρισμέναι ἐξελίξεις στὶς μέρας μας ἔχουν κεντρίσει ἰδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν συμπολιτῶν μας, ὄχι μόνον ὡς αὐτὲς καθ' ἑαυτὰς, ἀλλὰ καὶ ἀπ' τὴν στάσιν ἀπέναντί τους τοῦ ἐπισήμου κράτους, τῶν πνευματικῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ὀργάνων τους, δηλαδὴ τοῦ τύπου, ἐντύπου καὶ ἠλεκτρονικοῦ στὴν χώραν μας· τὸ Facebook, τὸ Twitter καὶ ἄλλα δίκτυα ἔχουν ἐντάξει, ἐδῶ καὶ μερικὸς μῆνας, στὶς ἐπίσημας γλῶσσας τους καὶ τὴν ἀρχαιοελληνικὴν. Ἔτσι ὁ καθένας χρησιμοποιοῖ τὸ πολυτονικὸν καὶ στὴν ἀλληλογραφίαν του στὰ μεγάλα αὐτὰ μέσα κοινωνικῆς δικτυώσεως· διότι, ὅταν ἐντάσσουν τὴν ἀρχαιοελληνικὴν στὶς ἐπίσημας γλῶσσας ἐννοοῦν τὴν γραφὴν μὲ πολυτονικὸν ἀπ' τὸν καθέναν, δηλαδὴ ἀπ' ὅσους τὸ γνωρίζουν.

Καὶ ἐμφανίζονται πολλοὶ ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦν, ὅπως διαπιστώνουν ἀπ' τὴν πρώτη ματιὰ ὅλοι ὅσοι περιοδεύουν στὰ μεγάλα δίκτυα, ἢ ἀλλιῶς περιπλέουν, ἀλλ' ἄρκετοὶ εἶναι καὶ οἱ ξενόγλωσσοι, ὅσοι γνωρίζουν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὴν ἀσκοῦν μέσα ἀπ' τὶς ἀνάγκες τῶν ἐπιστημονικῶν τῶν ἐρευνῶν ἢ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας· φυσικὰ οἱ περισσότεροι στὸ ἐξωτερικὸ βρίσκονται κυρίως στὰ Πανεπιστήμια καὶ στὶς ἔδρες τῶν κλασικῶν σπουδῶν, μόνο ποὺ ἐπεκτείνονται σταδιακὰ καὶ στὰ τμήματα προηγμένης τεχνολογίας καὶ ἐρευνῶν τῆς ψηφιακῆς τεχνικῆς.

Οἱ μεγαλύτεροι ξαναβρῆκαν τὸν ἑαυτό τους, ἰδιαίτερος ὅσοι δὲν εἶχαν πάψει ποτὲ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν, ἢ ἀλλιῶς συνέχιζαν νὰ γράφουν σὲ πολυτονικό, παρὰ τὶς τυχόν ὑποχρεώσεις τους σὲ μονοτονικό, κατὰ τὶς δοσοληψίες τους μὲ τὸ δημόσιο ἢ στὸ ἐμπόριο· οἱ νεώτεροι καὶ περισσότερο τὰ ἐγγόνια τους παρακολουθοῦν τοὺς παπποῦδες καὶ μένουν ἐκστατικοὶ μὲ τὴν ἀπόδοσή τους στὸ διαδίκτυο· μερικοὶ τοὺς μιμοῦνται, ἄλλοι τοὺς ἀκολουθοῦν ἀπὸ κοντὰ, ἄλλοι ἀπὸ μακριὰ κι ἄλλοι εἶναι ἀδιάφοροι. Ὅσοι ὅμως ἔχουν σχέση μὲ τὴν καινοτομία ἢ παρόμοιες ἐργασίες, καὶ ὅπωςδήποτε ὅσοι εἶναι ἐρευνητὲς τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, μὲ τὴν διαβάθμισή τους ὁ καθένας, παρακολουθοῦν μὲ προσοχὴ τοὺς παπποῦδες, ἀλλὰ καὶ τοὺς ξένους ἐρευνητὲς στὶς ἐπιδόσεις τους· ἐλάχιστοι ὅμως ἀπ' τοὺς «ἐπισημοὺς» μας ἔχουν ἐντοπίσει τὴν σημασία τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ πολυτονικοῦ στὶς ἐρευνες τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, ὅπως δείχνουν οἱ ἀντιδράσεις τους, ἐνῶ αὐτὴ ἐπεκτείνεται ταχύτατα διεθνῶς. Ἄλλωστε τὰ παιδιά μας διακρίνονταν στὸ ἐξωτερικὸ σὲ αὐτὸν τὸν κλάδο, ἔστω κι ἂν στὴν πατρίδα μας δὲν εἶχαν καὶ πολὺ καλὲς ἐπιδόσεις, θύματα οἱ περισσότεροι τῆς ἐσκεμμένης ἐξαχρειώσεως τῆς παιδείας μας τὴν τελευταία τριακονταπενταετία· ἢ τριβὴ ὅμως τώρα μὲ τοὺς μεγαλύτερους μετατρέπεται σὲ κίνητρο γιὰ τὶς ἀναζητήσεις τους.

Οἱ ἀναζητήσεις αὐτὲς ἐπενεργοῦν ὡς ἐφαλτήριο στὴν σκέψη τους, ἀλλὰ καὶ στὴν καθημερινότητά τους, ἀνεξαρτήτως τοῦ βαθμοῦ μελέτης τῆς γλώσσης μας· ἔχουν συνηθίσει ἀπ' τὸ σχολεῖο τους καὶ τὰ πρῶτα τους βήματα στὶς δουλειές τους στὴν τελολογικὴ δυτικὴ σκέψη, στὴ χρησιμοθηρία γιὰ κάθε πράξη· στὸ τέλος, στὸν σκοπὸ τῆς ἐργασίας, τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, νὰ ἐστιάζεται τὸ ἐνδιαφέρον τους κι ὄχι στὴν παραγωγικὴ διαδικασία αὐτὴ καθ' ἑαυτή, καὶ πολὺ λιγώτερο ἢ καθόλου στὶς ἐπιπτώσεις τῆς στὸ πρόσωπο τοῦ ἐρευνητοῦ ἢ τοῦ ἐργαζομένου, ὡς αὐτονόμου ὄντοῦ καὶ πολίτου ἀκόμη περισσότερο· οἱ σχέσεις τοῦ ἐρευνητοῦ ἢ ἐργαζομένου στὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ οἱ ἐπιπτώσεις τῆς διαδικασίας αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς στὸν ἴδιο ἔχει ἀπασχολήσει «Τὸ Ἐμμελές». Παρενθετικῶς ἀναφέρονται αὐτὰ κι ὄχι ὡς κύριο θέμα στὴν

παρουῖσα μελέτη μας, ἀλλὰ ὡς δευτερεύοντες παράγοντες ἐπιδράσεως στὴν ζωὴ τῶν παιδιῶν στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ· ἐπειδὴ ὅμως αὐτὰ θεωροῦνταν προηγουμένως δευτερεύοντα ἀπὸ πολλοὺς τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς, τὰ ἴδια θέματα τώρα τοὺς παρουσιάζονται μπροστά τους στὴν ἐργασία τους καὶ τὰ ἀντιμετωπίζουν ἀπὸ διαφορετικὴ ὀπτικὴ γωνία. Ἔχουν τὴν ἄνεση καὶ τὴν ὑποχρέωση τῆς ἐποπτικῆς θεωρήσεως τῆς παραγωγικῆς τους διαδικασίας, ἀλλὰ καὶ τῆς διαδικασίας τοῦ κλάδου τῶν προϊόντων τους, ὄχι μόνο στὴν τοπικὴ τους ἀγορὰ καὶ στὴν χώρα τους, παρὰ καὶ παγκοσμίως· ἔτσι ἐπιδίδονται στὴν ἐνδελεχῆ γνώση καὶ καταγραφή ὀλοκλήρου τῆς παραγωγικῆς καὶ ἐμπορικῆς διαδικασίας, καὶ αἰσθάνονται ὅτι εἶναι οἱ κύριοι τῆς παραγωγῆς, ἴσως δὲ περισσότερο κι ἀπ' τοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς ἐταιρείας τους, ὅπως αὐτὸ ἀναδύεται ἀπ' τὰ ἴδια τὰ πράγματα· εἶναι κάτι ἄλλο, ἄγνωστο στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ καὶ μάλιστα ἐντελῶς διαφορετικό. Ὁ ἐρευνητῆς τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἀντίστοιχο τῆς βιομηχανικῆς, εἶναι σὰν τις ἀσύμβατες εὐθεῖες τῆς γεωμετρίας τοῦ τρισδιάστατου χώρου· δὲν ἔχουν κανένα σημεῖο ἐπαφῆς σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῆς ζωῆς τους, ἐκτὸς ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι διαδέχεται ὁ ἓνας τὸν ἄλλον στὴν σκηνὴ τῆς ἱστορίας.

Οἱ ἐρευνητῆς στὴν πρώτη φάση, δηλαδὴ οἱ ἐργαζόμενοι, ὑποχρεώνονται νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς ἀνάγκες τῆς ψηφιακῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐποπτικῆς θεωρήσεως τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, κάτι ποὺ ἔλειπε αἰῶνες πρὶν, μὲ τὴν ἀποσπασματικὴ καὶ μερικὴ θεώρηση τοῦ παραγωγικοῦ ἔργου· ὅσο δὲ ἐπεκτείνεται ἡ χρῆση τῶν ὑπολογιστῶν καὶ τῶν κινητῶν τηλεφώνων, ἀκόμη καὶ σὲ περιοχὲς ποὺ δὲν ἔχουν ἠλεκτρικὸ ρεῦμα, ὅπως στὴν Ἀφρικὴ καὶ ἀλλοῦ, ὁ ἐργαζόμενος μπορεῖ νὰ ἀνταποκρίνεται ἀπὸ μακρὰ σὲ ὅλες του τὶς ἐργασιακὲς ὑποχρεώσεις· δουλεύει κι ἀπ' τὸ σπίτι του, μὲ τὴν συνεχῆ ἐπικοινωνία καὶ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μὲ τοὺς συνεργάτες του, σὰν νὰ βρίσκονται στὸ ἴδιο γραφεῖο. Τὸ κύριο βάρος τῆς ἐργασίας εἶναι πλέον ἡ σκέψη, ἡ διάνοια, ὄχι τὸ χέρι του, ὅπως στὴν βιομηχανικὴ παραγωγή· διεθνῶς ἀναγνωρίζεται αὐτό, ἂν καὶ θεωρεῖται τὸ δυσκολώτερο βῆμα γιὰ τὸν δυτικὸ ἄνθρωπο, διότι τὸν ἀποσπᾷ ἀπ' τὴν ἰδεολογικὴ του προσήλωση στὸ μέλλον καὶ τὸν μεταφέρει στὸ παρόν. Στὴν διαδικασία ἐστιάζει τὴν προσοχή του, προῖον τῆς ὁποίας εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ κάτω ἀπ' τὴν προσωπικὴ του θεώρηση καὶ ἐπίβλεψη μὲ πλήρη ἔλεγχο τῆς πορείας τοῦ προϊόντος, πέραν τοῦ τμήματος τοῦ παραγωγικοῦ τοῦ ἔργου, ὡς τὸν καταναλωτὴ, κι ὄχι στὴν προσήλωση στὸ τέλος, στὸν σκοπὸ τοῦ ἔργου του.

Σταδιακὰ ὅμως ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ ὡς πράξη περισσότερο καὶ ὄχι ὡς θεωρητικὴ σύλληψη· ἀργότερα, καὶ μετὰ ἀπὸ μακρὰ τριβὴ στὴν

ψηφιακή τεχνολογία, καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι στο μυαλό του μὲν ἐστιάζεται τὸ κύριο βάρος τῆς ἀπασχολήσεώς του, ἀλλὰ αὐτὸ ἐκφράζεται μὲ τὸν λόγο του, μετὰ τὴν ἐπεξεργασία του στὴν διάνοιά του καὶ μεταφέρεται στοὺς ἄλλους, ἐξωτερικεύεται, μὲ τὴν γλῶσσα του. Ἐπομένως ἡ γλῶσσα του παίζει τὸν καθοριστικὸ ρόλο στὴν ἔρευνά του καὶ στὴν ἀπασχόλησή του, ἢ ὅποια γλῶσσα χρησιμοποιεῖ· γιὰ πρώτη φορὰ τίθεται αὐτὸ τὸ θέμα στὴν νεώτερη ἐποχή, ἂν καὶ ἦταν γνωστὸ καὶ ἐθεωρεῖτο σημαντικὸ στὴν ἑλληνικὴ σκέψη. Ἡ καθολικὴ σχεδὸν ἀδιαφορία τῶν κάθε μορφῆς ἐπισήμων τῆς χώρας μας, ἀπέναντι στὴν ριζικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ τῆς πρακτικῆς τοῦ ἀτόμου στὴν ψηφιακὴ ἐποχή, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἀναφορές, ὡς εἶδηση καὶ γιὰ τίποτε ἄλλο, εἶναι ἀπόδειξη τῆς ιδεολογικῆς ἐξαρτήσεώς τους· δὲν ἀποδίδονται τόσο οἱ δυσκολίες τῆς κατανοήσεως τῶν ἀλλαγῶν τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς μόνο στὴν ἀριστερὴ ἢ δεξιὰ ιδεολογία τους, μὲ ὅλες τὶς παραφυάδες τους, ἀλλὰ τὸ χειρότερο εἶναι τὸ ὅτι ἀγνοοῦνται μεγαλοπρεπῶς, σὰν νὰ μὴν συμβαίνουν κἄν· οἱ λίγες ὅμως ἐξαιρέσεις, φωτεινὲς πάντοτε, βρίσκονται στὴν συντηρητικὴ παράταξη καὶ κυρίως σὲ ὅσους αἰσθάνονται τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀνεξαρτήτως ἡλικίας, καὶ μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον στοὺς νέους.

Κάτω ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἐπισήμου τάξεως οἱ Ἕλληνες μεγάλοι καὶ μικροὶ χρησιμοποιοῦν, μὲ ἐπιταχυνόμενο μάλιστα ρυθμὸ, μαζικὰ σχεδόν, τὸ πολυτονικὸ στὰ διαδίκτυα μὲσα· οἱ μεγάλοι τὸ βλέπουν πλέον καὶ σὰν διασκέδαση καὶ θυμοῦνται τὰ νιάτα τους, γράφουν σὲ πολυτονικὸ στοὺς φίλους τους κι ἀνταλλάσσουν τὶς ἀπόψεις τους, κι ὡς εὐκαιρία φλυαροῦν μαζί τους, κι αὐτὸ τοῦς δίδει ζωὴ, αἰσθάνονται ὅτι ξαναγιάννουν, καὶ μάλιστα μὲσα στὴν ἀποπνικτικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν μνημονιακῶν χρόνων. Γράφουν καὶ στὰ παιδιὰ τους καὶ στὰ ἐγγόνια τους καὶ παίζουν μαζί τους μὲ τὶς ἀντιδράσεις τους· μὲ χαρὰ μάλιστα βλέπουν ὅτι τὸ εὐχαριστιοῦνται οἱ νέοι καὶ τὸ χρησιμοποιοῦν ὅλο καὶ περισσότερο, ἀνταγωνιζόμενοι ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, καθὼς ἀνταλλάσσουν τὰ μηνύματά τους. Οἱ νεώτεροι, ἐπίσης, διαπιστώνουν, ἔστω καὶ μὲσα ἀπ' τὰ παιχνίδια τῶν μεγάλων, ὅτι ἡ χρῆση του τοὺς ἀλλάζει τὸν τρόπο τῆς σκέψεώς τους καὶ τῆς ἀποδόσεώς τους στὴν ἐργασία τους, ὅταν ἰδιαίτερος ἀσχολοῦνται μὲ θέματα ἐρεῦνης στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, ἂν καὶ τώρα πλέον κάθε ἔρευνα γίνεται μὲ τὴν βοήθεια τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας καὶ μόνο. Σιγὰ σιγὰ διαπιστώνουν ὅτι ἡ σκέψη τους γίνεται πιὸ γόνιμη καὶ πιὸ δημιουργικὴ, διότι αἰσθάνονται ὅτι αὐτὰ ποὺ γράφουν σὲ πολυτονικὸ ἐπιστρέφουν στὸ μυαλό τους γιὰ ἐπεξεργασία ὡς θαυματουργοὶ καταλύτες καὶ ἀναδύονται αὐθορμητῶς οἱ νέες σκέψεις τους, σὲ σύνθεση μὲ τὶς παλιές...

Ἐξετάζουμε τίς ἐπιπτώσεις στήν χώρα μας καί στοὺς Ἑλληνόφωνους ὅπου γῆς, μετὰ τὴν καθιέρωση στὰ μεγάλα δίκτυα καί τοῦ πολυτονικοῦ, διότι αὐτὴ μᾶς εἶναι πιὸ βατὴ στήν προβληματικὴ μας καί πιὸ εὐκόλη στήν ἀνάλυσή μας· ἄλλωστε ὁ κάθε λαὸς φέρει τὸ βάρος τῆς ἱστορίας του καί τοῦ πολιτισμοῦ του, ἀλλὰ καί τὴν εὐθύνη τῆς τιμῆς ἀπέναντί του. Τὸ φαινόμενο τῆς χρήσεως τοῦ πολυτονικοῦ τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία παρουσιάζει ἀξιοσημείωτο ἐνδιαφέρον· πρὶν τριάντα χρόνια, ὅποιος τολμοῦσε νὰ μιλήσει γιὰ ἔνταξη τοῦ πολυτονικοῦ στὰ δίκτυα ἀντιμετώπιζε τὴν εἰρωνεία τῶν ἄλλων, ὅτι δὲν καταλάβαινε τὸ πῶς δουλεύει ἢ πληροφορική· ὅταν μάλιστα ἔγινε ἡ πρώτη ἔκδοση «Τοῦ Ἑμμελοῦς», τὸ 2001, ἦταν ἀδύνατη ἡ παρουσίασή της σὲ πολυτονικό, διότι τὰ δίκτυα δὲν γνώριζαν τὴν γλῶσσα γιὰ νὰ τὴν διαβάσουν, καθὼς τὸ πολυτονικὸ περιοριζόταν μόνο στοὺς ὑπολογιστές, καί μάλιστα μὲ εἰδικὲς γραμματσοειρές· λίγα χρόνια μετὰ καθιερώθηκε καί ἡ ἔφημερίδα μας παρουσιάζεται κανονικὰ σὲ πολυτονικό.

Πολλοὶ μάλιστα σοφοὶ καθηγητάδες ἰσχυρίζονταν ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθεῖ ποτὲ τὸ πολυτονικὸ στὰ δίκτυα, διότι δὲν τὸ «ἀντέχουν» οἱ τεχνικὲς τους ἢ ὅτι δὲν τοὺς συμφέρει οἰκονομικά, ἔλεγαν· ἄλλοι σοφώτεροι αὐτῶν ὑποστήριζαν ὅτι χάνεται γενικὰ ἡ γλῶσσα μας καί μὲ τὸ μονοτονικό, διότι οἱ νέοι διαβάζουν καί γράφουν πλέον σὲ γκρήγκλις, στήν κοινοβαρβαρικὴ δηλαδή. Ἀπεδείχθη ὅτι ἦταν εὐσεβεῖς τοὺς πόθοι καί μὲ τὴν διάψευσή τους, ὅσοι μάλιστα διαθέτουν κάποιο ἐπώνυμο βῆμα προβολῆς, δὲν κρύβουν τὴν ὀργή τους, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε κάτι ἄλλο ὑποκρύπτουν· εἶναι γεγονός ὅτι, ἡ προσπάθεια ἀφελληνισμοῦ τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τὴν ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ, ἦταν μεθοδευμένη καί συστηματικὴ, ὅπως δὲν εἶχε γίνε ποτὲ σὲ παρόμοιο βαθμὸ στήν ἱστορία μας, οὔτε ἐπὶ φραγκοκρατίας. Τὰ πάντα εἶχαν ἰσοπεδωθεῖ, ἐνῶ καί ὁ τότε πρωθυπουργὸς ἐπιδιδόταν συστηματικὰ στήν ἐξαχρείωση τῆς γλώσσης στὶς δημόσιες ὁμιλίες του -ὅπως μὲ τὴν χρήση τοῦ τροπικοῦ ἐπιρρήματος «ἄμεσα» στήν θέση τοῦ χρονικοῦ «ἀμέσως», ὡς ἓνα ἀπ' τὰ πολλὰ παραδείγματα-, ἐνῶ στὶς προσωπικὲς του ἐπαφὲς μιλοῦσε σωστὰ ἑλληνικά· πολλοὶ τὸν εἶχαν μιμηθεῖ καί τὸ ἐπίσημο κράτος εἶχε ὑποταχθεῖ, ἀλλὰ ὄχι ὁ ἀπλὸς κόσμος. Τὸ Κολωνάκι καί τὰ βόρεια προάστεια, μὲ τίς ἀποικίες τους στὶς «καλὲς» συνοικίες τῶν ἄλλων πόλεων, εἶχαν γίνε φραγκία, μὲ τὰ φραγκολεβαντίνικα ὡς καθημερινὴ γλῶσσα τους, ἀλλὰ οἱ λαϊκὲς συνοικίες καί τὰ χωριὰ ἀντέδρασαν μὲ γενναιότητα, τίμησαν καί προασπίστηκαν τὴν γνήσια ἑλληνικὴ οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι. Οἱ νέοι τοὺς διέψευσαν πανηγυρικὰ κι ὅλοι πλέον προτιμοῦν

ἀποκλειστικά και μόνο ἑλληνικά στην ἐπικοινωνία τους, ἀλλὰ και βρίζουν ὅσους φίλους τους γράφουν γκρήγκλις, ἐνῶ μαθαίνουν και πολυτονικό.

Οἱ παπποῦδες και οἱ γιαγιάδες οὐδέποτε π.χ. ἀπάντησαν στο παιδί, ὅταν φώναζε, «τὸ γάλα μου!» «ἄμεσα», ἀλλὰ πάντα «ἀμέσως», ὅπως και ἡ μαμά, παρ' ὅλο πού, ἂν ἦταν και ἀριστερή, στο γραφεῖο της ἔγραφε, «θὰ σᾶς ἐνημερώσουμε ἄμεσα». οἱ ἀντιδράσεις τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ ἔσωσαν τὴν γλῶσσα μας -ἀνεξαρτήτως τοῦ τί ψηφο ἔριχναν στην κάλπη- κι ὄχι οἱ «πνευματικοί» μας ἄνθρωποι. Ἀπὸ εἰκοσαετίας ἀναγνωρίζουν ὅλοι περίπου ὅτι, σὲ σύγκριση μὲ τὴν δεκαετία τοῦ 1980, ὁ λαὸς «λογιωτατίζει» - δὲν κράτησε ἡ ἰσοπέδωση στην ἑλληνική οὔτε μία δεκαετία- και ὅσο πάει και περισσότερο. ἐπιστρέφει στην γλῶσσα του και στην μουσική της ἀρμονία, στο παραδοσιακό μας δημοτικό και λαϊκὸ τραγοῦδι, τὴν γνήσια συνέχεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς, μαζί μὲ τὴν ἐκκλησιαστική ὑμνωδία. μπορεῖ τὰ παιδιά νὰ χρησιμοποιοῦσαν τὰ γκρήγκλις στὰ μηνύματά τους ἀπ' τὸ κινητὸ ἢ τὸν ὑπολογιστή, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν γίνεται καθόλου σχεδὸν πλέον, ὅσο διαπιστώνουν ὅτι κάπου ὑστερεῖ τὸ μυαλό τους μὲ τὴν πρακτική αὐτή, κι ὅταν δοῦν τοὺς φίλους τους νὰ διακρίνονται στίς ἐπιδόσεις τους και στίς κοινωνικές τους σχέσεις, τρέχουν νὰ τοὺς μιμηθοῦν. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἐπίσης κι ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλες σχεδὸν οἱ ἴστοσελίδες ἔχουν ἐφαρμοσεί τὸ πολυτονικό, ἔστω κι ἂν ἀρκετοὶ χρηστες συνεχίζουν σὲ μονοτικό, ἐνῶ πρὸ εἰκοσαετίας δὲν ὑπῆρχε καμμία και πρὸ δεκαετίας μετριοῦνταν στὰ δάκτυλα τοῦ ἐνὸς χεριοῦ. ὅπωςδῆποτε αὐτὸ για τοὺς «πνευματικούς» ἀνθρώπους εἶναι κόλαφος, διότι ἀπὸ χρόνια προαναγγέλλουν τὴν καταστροφή τῆς χώρας και τὴν ἐξαφάνιση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης -μὲ ἀναφορὲς μάλιστα για τὴν εἰσαγωγή τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου-, ἀλλὰ μένουν μὲ τὴν κακία τους, ἢ μᾶλλον μὲ τὴν ἀποκάλυψη τῆς εὐθείας ἐξυπηρετήσεως ἐκ μέρους των ἄλλων σκοπιμοτήτων. Ἐλάχιστοι ἄλλωστε τοὺς παρακολουθοῦν στην πράξη... Ἄς μὴν τὸ ξεχνᾶμε, εἴμαστε ἡ μοναδική δυτική χώρα χωρὶς τὴν γενική διείσδυση τῆς ἀμερικανικῆς μουσικῆς, παρὰ τίς πιέσεις τῆς πρεσβείας τους και τὸν ἐνδοτισμὸ τῶν κυβερνήσεών μας, κυρίως τῶν ἀριστερῶν. Ἀμύνεται ὁ ἀπλὸς λαὸς και ἀντλεῖ στὸν ἀγῶνα του ἀπ' τίς βαθιές του ρίζες.

Ἡ πρακτική πλευρὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ πολυτονικοῦ ἀπ' τὰ παγκόσμια δίκτυα ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. ἡ ἐγκατάσταση τοῦ συστήματος συνεπάγεται κάποια δαπάνη, μεγάλη ἢ μικρὴ ἔχει δευτερεύουσα σημασία, ἂν και αὐτοί, ὅσο πλούσιοι κι ἂν εἶναι, ὅλα τὰ μετροῦνε, ἀλλὰ στην πραγματικότητα εἶναι πολὺ μεγάλη, ὅταν συνεκτιμηθεῖ και ἡ ἐγκατάσταση τῆς δυνατότητος ἀναζητήσεως σὲ πολυτονικό. δηλαδή, μὲ τίς

τελευταίες εκδόσεις του Microsoft word, ό έρευνητής έχει την άνεση της αναζητήσεως στα κείμενα και στα δίκτυα με πολυτονικό, ενώ παλαιότερα, αυτό ήταν δυνατό μόνο με μονοτονικό. Όπωςδήποτε αναμένουν κάποιο κέρδος και μάλιστα μεγάλο απ' τó μέτρο αυτό, αλλά ή επέκτασή του παγκοσμίως σε όλες τις χρήσεις καθιστά τó πολυτονικό ισότιμο πλέον με τις πιό διαδεδομένες γλώσσες της έποχής μας· ήταν σε άρκετό βαθμό άπαιτηση των Σχολών Κλασικών Σπουδών των μεγάλων Πανεπιστημίων, όπως και των Κέντρων Έρευνών Ψηφιακής Τεχνολογίας, αλλά και αυτό δέν θεωρείται ό καθοριστικός λόγος. Αποβλέπουν μάλλον πρωτίστως στην έξάπλωση της έλληνικής γλώσσας στα ευρύτερα στρώματα των έρευνητών της ψηφιακής τεχνολογίας σε όλα τα επίπεδα· ήδη ή άρχαία έλληνική διδάσκεται σε όλα περίπου τα μεγάλα κέντρα έρευνών ψηφιακής τεχνολογίας, διότι διαπίστωσαν ότι όσοι έρευνητές σκέπτονται στα έλληνικά έχουν πολλαπλασία άπόδοση σε σύγκριση με την προηγούμενη γλώσσα τους· επιλέγουν τα άρχαία έλληνικά, διότι είναι πλήρης γλώσσα, ενώ ή νέα έλληνική είναι μέν μία και ή αυτή με την άρχαία, ως θυγατέρα της, αλλά στις λεπτές και σύνθετες έννοιές της, στις περιπλανήσεις της σκέψέως της, της διανοίας της, όταν τó άπαιτήσει ή ανάγκη, προσφεύγει ευθέως στην μητέρα της για βοήθεια και την έχει άμέριστη· αυτό γίνεται αυτόμάτως και άσυναίσθητως στους Έλληνες, κάτι όμως πολύ δύσκολο ή και άδύνατο για όποιον δέν την έχει μητρική του γλώσσα και δέν έχει συνηθίσει να την χρησιμοποιεί άρκετά στην καθημερινότητά του.

Η σημασία της μητρικής γλώσσας του έρευνητού φάνηκε κι απ' την αντίδραση των 127 μεγαλύτερων ψηφιακών εταιρειών των Ηνωμένων Πολιτειών στο άντιμεταναστευτικό διάταγμα του νέου προέδρου, άρχές 2017· όλες τους άπέιλησαν, ότι θα μεταφέρουν τις δραστηριότητές τους εκτός Αμερικής, εάν δέν ανακληθεί τó διάταγμα, διότι ποσοστό μέχρι 80% των έρευνητών τους είναι έγχρωμοι και προέρχεται στο μεγαλύτερο μέρος τους απ' τις Ίνδιες, Ίνδονησία και άλλες χώρες. Ήταν ή χειρότερη άπειλή για την κυβέρνηση της Ουάσιγκτον, διότι ή άτμομηχανή της άμερικανικής οικονομίας κινδύνευε πράγματι με σοβαρή κρίση, άνεξαρτήτως των έπιπτώσεών τους στο μέλλον. Στο ίδιο μήκος κύματος είναι και ή λογική για τó διάταγμα άρσεως των κανόνων για την άποκατάσταση του κλίματος, ή έφαρμογή αυτών των κανόνων περιορίζει την άπασχόληση στην χώρα, ύποστηρίζουν· οί έπιπτώσεις στην έπιβίωση του άνθρώπου στον πλανήτη δέν ύπάρχουν στην συλλογιστική της προεδρικής έξουσίας, δέν τις συλλαμβάνει νοητικά και μιλάει όλοφάνερα με την αυταρχική και μονοσήμαντη γλώσσα της βιομηχανικής έποχής, ό,τι έμποδίζει τις δουλειές είναι κακό, έπομένως, αυτόμάτως καταργείται.

«Ανδρὸς χαρακτήρ ἐκ λόγου γνωρίζεται»

Ἡ διαφορὰ τῆς προσεγγίσεως τοῦ προβλήματος τῶν μεταναστῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ κλίματος, μεταξύ τοῦ νέου Ἀμερικανοῦ προέδρου καὶ τῶν ἐταιρειῶν ψηφιακῆς τεχνολογίας, ἀποκαλύπτει πολλὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας· ἐκφράζουν δύο ἐντελῶς διαφορετικοὺς κόσμους μέσα στὸ ἴδιο τους τὸ σπίτι. Ὡς ἀναφορὰ χρησιμοποιεῖται τὸ παράδειγμα γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς προσεγγίσεως τοῦ προβλήματος τῆς γλώσσης στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ. Ὁ πρόεδρος ἔδειξε ὅτι δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν σημασία τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας καὶ ἐρεῦνης τῆς, τῆς προεκτάσεως τῆς παγκοσμιοποιήσεως στὴν πράξη· τὰ ἀντιμεταναστευτικὰ διατάγματα κι ἐκεῖνο γιὰ τὸ κλίμα, ἀντανακλοῦν τὴν νοοτροπία τῆς βιομηχανικῆς περιόδου, οἱ ξένοι ἐργάτες ἢ καὶ οἱ ἐρευνητὲς ἀποσποῦν τίς δουλειές ἀπ’ τοὺς Ἀμερικανούς, ἂν καὶ τὸ γεγονός ὅτι, στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἡ ἀνεργία εἶχε ὑποχωρήσει κάτω ἀπ’ τὸ 5%, δηλαδὴ βρισκόταν στὰ ὅρια τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, δὲν ὑπάρχει στὴν συλλογιστικὴ του. Οἱ ἐταιρεῖες, ὅμως, ἀντιμετωπίζουν τὰ πραγματικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας καὶ γνωρίζουν ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐρευνητῶν τους δὲν εἶναι ἀγγλόφωνοι, παρὰ ἑγχρωμοὶ πολλοί, κατὰ τὴν προεδρική λογικὴ, ἐνῶ εἶναι εὐαίσθητοι γιὰ τὸ κλίμα· δὲν γνωρίζουμε τίς λεπτομέρειες καὶ οὔτε ἐνδιαφέρουν τὴν κριτικὴ μας, ἀλλὰ ὅπως δὴποτε ἐννοοῦν καὶ τὴν ὑστέρηση τῆς γλώσσης των στὶς ἀνάγκες τῆς ψηφιακῆς ἐρεῦνης, ἐνῶ στοὺς διαδικτυακοὺς τους τόπους ὅλες τους χρησιμοποιοῦν καὶ τὸ πολυτονικό, γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε καὶ στὰ δικά μας.

Οἱ ρίζες τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι βαθειές στὴν ἀμερικανικὴ κοινωνία, ὅταν προβάλλονται μὲ τόσο ἔντονο τρόπο στὴν κορυφὴ τῆς· ἡ διαφορὰ τῆς ἐργασίας στὴν βιομηχανικὴ καὶ στὴν ψηφιακὴ παραγωγικὴ διαδικασίαν τοὺς εἶναι ἀκατανόητη, ἐνῶ συζητεῖται ἤδη στὴν Γαλλία, μετὰ τὸ διδακτορικὸ τοῦ Στεφάνου Βιάλ,¹ ἢ καὶ ἄλλων σὲ ἄλλες χῶρες. Τὸ παράδειγμα ἔχει σημασία, διότι δίδει τὸν τόνο τῶν θεωρητικῶν συζητήσεων στὶς μέρες μας σὲ ὅλες τίς κοινωνίες τοῦ κόσμου· αὐτὸ εἶναι γεγονός, ἀλλὰ ἐξ ἴσου γεγονός εἶναι καὶ ἡ ἀπασχόληση κατὰ 80% ξένων στὰ πιὸ πολλὰ ἐρευνητικὰ κέντρα τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας τῶν ἀγγλοφώνων περιοχῶν, ὅπως καὶ ἡ μεταφορὰ στὶς Ἰνδίες καὶ ἄλλοι, ἀρχικὰ κυρίως στὴν Μπανγκαλὸρε, τῆς ἠλεκτρονικῆς ὀργανώσεως τῶν

---

¹ Stéphane Vial, «L'être et l'écran», puf, Paris, 2013 καὶ στὶς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαίσθησις τοῦ δημιουργοῦ», σελ. 23.

ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν καὶ τῶν μικρῶν καὶ μεσαίων ἐπιχειρήσεων τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἄλλων βιομηχανικῶν κρατῶν. Οἱ διομολογήσεις, διότι γι' αὐτὲς πρόκειται, ἔχουν παραχωρηθεῖ ἀπ' τὴν προηγούμενη δεκαετία, ἐνῶ ἀκόμη καὶ οἱ ὑπηρεσίες τεχνικῶν ἐξυπηρετήσεων διαρκῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, ψυγείων, ἄλλων οἰκιακῶν συσκευῶν, συντονίζονται ἐπίσης στὴν Ἀμερικὴ ἀπ' τὶς Ἰνδίες.² τὸ πρόβλημα τῆς πλήρους ἐξαρτήσεως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς, ἀπὸ τρίτη χώρα, δὲν ἔχει ἀπασχολήσει τὸν σημερινὸ οὔτε καὶ τοὺς προηγούμενους προέδρους. Φαίνεται ὅτι ἡ ὑπεροψία τῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἐγγενὴς πεποίθησή τους ὅτι παραμένουν κοσμοκράτορες δὲν τοὺς ἐπιτρέπει τὴν σὲ βάθος προσέγγιση τῶν ἀλλαγῶν, ὡς ἐν παρόδῳ ἀναφέρονται, πὺ φέρει ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση· ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλες ἐταιρεῖες τοῦ κλάδου, ὅπως αὐτὲς ἀναδύθηκαν μαζὶ μὲ τὴν παγκοσμιοποίηση πρῶτα στὸν ἀγγλόφωνο κόσμον, μᾶλλον δὲν ἔχουν διερευνήσει συστηματικὰ τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσης, ἂν καὶ ἀντιμετωπίζουν ἀπὸ εἰκοσαετίας τουλάχιστον τὴν ἀνάγκη προσφυγῆς σὲ ἐρευνητὲς μὲ μητρικὴ τους γλῶσσα ἄλλη καὶ μὲ ἀποδοτικότερη ἰκανότητα συνθέσεως ἀπ' τὴν ἀγγλική· ἐντάσσουν τὸ πολυτονικὸ ὡς γλῶσσα στὰ δίκτυά τους, ἀλλὰ δὲν διαφαίνεται ἡ εὐρύτερη πολιτικὴ διάσταση τοῦ δημιουργικοῦ λόγου στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν ἐρευνητῶν καὶ τῆς κοινωνίας τῆς πόλεως. Ἐνα ἀξίζει τὸν κόπον νὰ ὑπενθυμίσουμε, ἡ μεγάλη χιλιετὴς βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, μετὰ τὴν ἀκμὴ τῆς ἐπὶ Βασιλείου τοῦ βουλγαροκτόνου, εἰσῆλθε σὲ περίοδο παρακμῆς ἀπ' τὴν ἀναγνωρισμένη ἀνικανότητα τῶν διαδόχων του, ἀλλὰ περισσότερο μὲ τὶς παραχωρήσεις τῶν διομολογήσεων στὴν Βενετία καὶ στὶς ἄλλες ἰταλικὲς ἐμπορικὲς πόλεις· ἀποσυνέδεσε ἡ αὐτοκρατορία τοὺς συνεκτικὸς πολιτικούς, οἰκονομικούς καὶ πολιτιστικούς ἰστούς τῆς πολυεθνικῆς συνοχῆς τῆς καὶ προδιέγραψε τὸ ἀναπόφευκτο τέλος τῆς...

Σὲ μεγάλο βαθμὸ εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἀδυναμία τῆς κατανοήσεως ἀπὸ πολλοὺς τῆς διαφορᾶς τῆς βιομηχανικῆς ἀπ' τὴν ψηφιακὴ ἐργασία καὶ τῆς μεταφορᾶς τῆς ἐστίας τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἐργαζομένου καὶ τοῦ ἐρευνητοῦ ἀπ' τὸ χέρι του στὸν ἐγκέφαλο, στὴν διάνοια· στὸν ἀγγλόφωνο κόσμον, ὅπως τὸ ἔχουμε περιγράψει στὶς ἀναλύσεις μας, καὶ κυρίως στὴν, «Ἀπ' τὸν ἐφησυχασμὸ στὶς διομολογήσεις», αὐτὸ εἶναι κατανοητό· ἡ ἀπλοϊκὴ ὅμως ἢ δουλικὴ μεταφορὰ τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, σὲ κάθε ἐπίπεδο χρήσεώς της, εἶναι τουλάχιστον προσβλητικὴ γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας καὶ τὴν ἱστορία μας· ὅταν μάλιστα αὐτὸ γίνεται ἀπὸ πνευματικούς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι γνωρίζουν σωστὰ ἑλληνικά, ἢ

---

² Ὅρα, στὶς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὸν ἐφησυχασμὸ στὶς διομολογήσεις».

τουλάχιστον τὸ ἔχουν δείξει παλαιότερα μὲ τὴν παρουσία τους στὰ γράμματα, τότε φαίνεται ὅτι οἱ αἰτίες εἶναι ἄλλες...

Γνωρίζουμε ὅλοι μας ὅτι περίπου τὸ 70% τῶν λέξεων τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁμηρικές, ἀκριβῶς οἱ ἴδιες σχεδόν.³ διατηροῦνται ἀνέπαφες στὸ λεξιλόγιό μας ἐπὶ τρεῖς χιλιάδες χρόνια καὶ δὲν χάθηκαν, παρὰ τὶς μακρὲς περιόδους παρακμῆς καὶ ὀδυνηρᾶς παροδικῆς δουλείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· ἀνεξαρτήτως δὲ τῆς διαφορᾶς λογίας καὶ δημῶδους, ἢ καθαρευούσης καὶ δημοτικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς διεισδύσεως πολλῶν ξένων λέξεων ἀπ' τοὺς ὅποιους κατακτητές, ἢ ὁμηρικὴ γλῶσσα παρέμεινε ὀλοζώντανη στὸ στόμα τῶν Ἑλλήνων, γρακύλων, ραγιάδων ἢ μὴ. Ὑπῆρχαν μάλιστα ἐποχές στὶς ὁποῖες ἄκουγαν τὸ ὄνομα τοῦ γενάρχου τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ ἄλλων μεγάλων τῆς ἱστορίας μας, ἀπ' τὶς ἀγράμματας γιαγιάδες τους ἢ στὸ κρυφὸ σχολεῖο, τὰ ταλαιπωρημένα Ἑλληνόπουλα, χωρὶς νὰ μποροῦν κι αὐτὲς νὰ τοὺς ἐξηγήσουν τί ἀκριβῶς ἦταν αὐτοὶ οἱ μεγάλοι Ἕλληνες· οἱ λέξεις ὅμως ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ γιαγιάδες καὶ χρησιμοποιοῦμε κι ἐμεῖς εἶναι οἱ ἴδιες στὴν μακρὰ πορεία τῆς γλώσσης μας· αὐτὴ ἢ συνέχεια ἄλλωστε ἀποτελεῖ καὶ τὸ ζωογόνο νάμα τῆς ἱστορικῆς μας διαδρομῆς καὶ τῆς ἐπιβιώσεώς μας.

Ἐνα πρᾶγμα μάθαιναν πολὺ καλὰ τὰ παιδιὰ στὰ μαῦρα χρόνια τῆς δουλείας, ἔστω κι ἂν μαζεύονταν μέσα σὲ σπηλιές ἢ σὲ χαλάσματα, μετὰ τὶς μεγάλες καταστροφές καὶ τὴν ἐξόντωση συνήθως τῶν ἀνδρῶν· οἱ γιαγιάδες περισσότερο, κι οἱ μανάδες ἂν διασώζονταν ἢ ὅσες διασώζονταν, τοὺς τραγουδοῦσαν τὰ νανουρίσματα σὲ δημοτικούς ρυθμούς ἢ καὶ τοὺς ἔψελναν τὰ μοιρολόγια τους, πάλι στοὺς ἴδιους ρυθμούς· ὁ κάθε λαός, ἄλλωστε, ἔχει τοὺς δικούς του μουσικούς ρυθμούς, ὅπως καὶ τὴν γλῶσσα του, σὲ ἀδιάσπαστη σύνθεση τὰ δύο, ὡς πυρῆνα τῆς συνοχῆς του στὴν ἱστορία. Τὸ αὐτὸ τῶν παιδιῶν συνήθιζε στὴν μουσικὴ αὐτὴ ἁρμονία, τὴν ὁποία συμπλήρωνε ἢ ὑμνωδία τῆς ἐκκλησίας, ἔστω καὶ παράφωνης μερικὲς φορές, διότι ὅλο καὶ κάποιο παρεκκλησι βρισκόταν ἐκεῖ κοντά, μὲ κάποιον ταλαίπωρο γεροῖερωμένο νὰ τὸ λειτουργεῖ· συνήθως ὁ ἴδιος αὐτὸς παπᾶς τοὺς μάζεψε καὶ τοὺς μάθαινε τὰ ὅσα ὀλίγα κολυβογράμματα ἢ ψαλμωδίες ἤξερε, τὸ ὀκταήχι μάλιστα, ἦταν τὸ κρυφὸ σχολεῖο τῆς περιοχῆς.

Ἡ χρήση τῆς γλώσσης στὴν καθημερινότητά μας καθορίζει καὶ τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος τοῦ χαρακτήρος μας, σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὴν ἐποχὴν καὶ τὶς πολιτικὲς συνθῆκες τῆς κοινωνίας μας:

---

³ Ὅρα εἰς τὰ «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἡ μουσικὴ ἁρμονία τῆς ἑλληνικῆς».

Ἄνδρὸς χαρακτήρ ἐκ λόγου γνωρίζεται.⁴

Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ὑπογραμμίζει στὴν συνέχεια, τὸ 1804, ὅταν ἀπευθύνεται πρὸς τὸν φίλον του, Ἀλέξανδρον Βασιλείου, μὲ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀπάντων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ μὲ τὴν εὐγενῆ χορηγία τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμάδων, «τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὀλοκλήρου ἔθνους ὁ χαρακτήρ ἀπὸ τὴν γλῶσσάν του γνωρίζεται»· μᾶλλον ἢ ἀναφορὰ ἀνάγεται εἰς τό, «Οἱ δὲ ἐμμελῶς παίζοντες εὐτράπελοι προσαγορεύονται, οἷον εὐτροποι. τοῦ γὰρ ἦθους αἱ τοιαῦται δοκοῦσιν κινήσεις εἶναι, ὥσπερ δὲ τὰ σώματα ἐκ τῶν κινήσεων κρίνεται, οὕτως καὶ τὰ ἦθη»,⁵ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔστω κι ἂν δὲν μνημονεύεται. Τί λέει ὁ φιλόσοφος, «ὄσοι παίζουν, φέρονται ἐμμελῶς προσαγορεύονται εὐτράπελοι, δηλαδὴ εὐτροποι, ὅτι ἔχουν καλοὺς τρόπους. Διότι ἀπ' τὸ ἦθος ἐκπηγάζουν οἱ ἐμμελεῖς κινήσεις τους, ἐπειδὴ ὅπως καὶ τὰ σώματα κρίνονται ἀπ' τις κινήσεις τους, ἔτσι καὶ τὰ ἦθη». Διαφορετικὰ περπατᾷ ἕνας ἀξιοπρεπῆς καὶ ἔντιμος ἄνθρωπος καὶ διαφορετικὰ ἕνας ἀνέντιμος καὶ πονηρός· ἡ διαφορὰ αὐτὴ φαίνεται καὶ στὴν ὁμιλία ἐκάστου, ὁ ἐλεύθερος καὶ ὁ ἀξιοπρεπῆς ἔχει ἀρμονικὸ καὶ καθαρὸ λόγο, εἶναι ἐμμελής, ὁ ἀνέντιμος καὶ ὁ πονηρὸς ἔχει μπερδεμμένο λόγο, ὅλο περικοκλάδες εἶναι, πὺ μπορεῖ νὰ εἶναι πειστικὲς μερικὲς φορές, ἀλλὰ πάντοτε κάτω ἀπὸ εἰδικὲς προσωπικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθήκες. Οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς γίνονται γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς σημασίας τοῦ λόγου στὸν ἄνθρωπο, τῆς διαφορᾶς στὸν λόγο τοῦ ἐλευθέρου καὶ ἀξιοπρεποῦς πολίτου καὶ σὲ ἐκεῖνον τοῦ δούλου καὶ ὑποτακτικοῦ, ὅπως προαναφέραμε.

Οἱ διαφορὲς αὐτὲς δὲν εἶδαμε νὰ ἐνδιαφέρουν τοὺς δημοτικιστὲς καὶ τοὺς νεώτερους γλωσσολόγους· ὅλοι ὁμιλοῦν γιὰ τὴν διαφορὰ τῆς δημοτικῆς ἀπ' τὴν καθαρῆς καὶ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶδαμε οὔτε ἀκούσαμε ἀπὸ κανέναν τους, γιὰ ποιῶν λαοῦ τὴν γλῶσσα καὶ γιὰ ποιᾶς πολιτικῆς ἀποχρώσεως γλῶσσα ἢ διάλεκτο ὁμιλοῦν; Οἱ κάτοικοι τῶν συνοικιῶν καὶ τῶν χωριῶν ἔχουν σαφέστατη αἴσθησι τῆς διαφορᾶς αὐτῆς ἀκόμη καὶ τώρα, παρὰ τὸν ἐκχυδαϊστικὸ βομβαρδισμὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀπ' τὴν ραδιοφωνία καὶ τὴν τηλεόραση· οἱ παπποῦδες καὶ οἱ γιαγιάδες συμβουλεύουν τὰ ἐγγόνια τους, νὰ εἶναι σὰν τοὺς ἀξιοπρεπεῖς τῆς γειτονιάς τους, «Κυττάξτε, αὐτὸς ἔχει τὴν χάριν του», ἢ «αὐτὸς ἔχει τὴν

---

⁴ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, «Προλεγόμενα, πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλείου», σελ. 52, ἐκδόσεως «Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης», Αθήναι, 1984, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαίσθησι τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 52

⁵ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Δ', κεφ. ιδ', παρ. 3, (1128α11-15), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 16, κ.έ..

Καλημέρα χώρια».⁶ Και τὸν βλέπουν τὰ μικρά, νὰ περπατάει μὲ χάρη καὶ μὲ ὁμορφο ρυθμό, ἀλλὰ καὶ νὰ χαιρετάει τοὺς γύρω του μὲ εὐχαρίστηση καὶ καλοσύνη, ἐνῶ ὁ ἄλλος πάει κρυφά, σκυμμένος, γυρίζοντας πονηρὰ τὸ κεφάλι του, πρὸς τὰ δῶ καὶ πρὸς τὰ κεῖ· ἴδια ἀκούγανε, ὅσοι θυμούνται ἱστορίες τους, ὅτι τοὺς ἔλεγαν κι αὐτοὺς οἱ παπποῦδες τους κι αὐτοὶ ὅπωςδῆποτε ἀπ' τοὺς δικούς τους παπποῦδες τ' ἀκούγανε καὶ πᾶνε στὴν γραμμὴ οἱ διηγῆσεις πίσω στὸ κρυφὸ σχολειό.

Ἐὰν ἀναζητήσουμε τίς ρίζες αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς φθάνουμε στὸν Πλάτωνα, «ἐλευθερίας δὲ καὶ φιλίας ἀληθοῦς τυραννικὴ φύσις ἀεὶ ἄγευστος»,⁷ καί, «ἐν τυραννίδι οὐδὲν ἢ μικρὸν φιλίας», προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης. Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ τυραννικοῦ ἀνθρώπου περιλαμβάνει τὸν χαρακτηρισμό, ὅτι, «ἡ τυραννικὴ φύσις εἶναι ἀεὶ ἄγευστος, πάντοτε δὲν ἔχει οὔτε γεύση, τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας καὶ φιλίας»· εἰς τὸν Δάμωνα, τὸν μεγάλο μουσικὸ καὶ πολιτικὸ, ἀναφέρεται πάλιν, εἰς τὸ «μετὰ Δάμωνος βουλευσόμεθα...», ἔστω κι ἂν ἐδῶ δὲν τὸν μνημονεύει τὴν διερεύνηση τῆς φιλίας συνεχίζει ὁ μαθητὴς του, ἀλλὰ αὐτὸς διατηρεῖ γνησιότερη τὴν παράδοση τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἔστω κι ἂν δὲν τὴν ἔχει γνωρίσει στὴν ἀκμὴ τῆς καὶ θεωρητικὴ μόνο προσέγγιση ἐπιχειρεῖ, καθὼς ἐπιμένει ὅτι, «στὴν τυραννία δὲν ὑπάρχει καθόλου ἢ μόνο ἐλάχιστο ἴχνος φιλίας». Ὅταν ἰσχύουν αὐτά, δὲν ὑπάρχει διάλογος τοῦ τυράννου καὶ τῶν ἐλεύθερων νέων, διότι στὰ πλαίσια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φιλίας θυσιάζεται ἡ Ἀντιγόνη γιὰ τὸν ἀδελφὸ τῆς· αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς παρεμβολῆς τῶν δύο στασίμων, μαζὶ ὁ ὕμνος τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς δημοκρατίας ἐπίσης, καὶ τῶν διαλόγων, Αἴμονος καὶ Ἀντιγόνης, μὲ τὸν Κρέοντα. Εἰς ποίους δύναται ὑπάρξαι στὰ τυραννικὰ καθεστῶτα ἐλευθερίας καὶ φιλίας ἀληθοῦς γεῦσις; εἰς ὅσους διατηροῦν τὴν ἀξιοπρέπειά τους, καὶ τὴν χάριν τους, εἰς «ὄσους ἔχουν τὴν Καλημέρα χώρια», διότι δὲν φέρονται ὡς ὑποτακτικοὶ τῶν τυράννων· ὁ Σταγειρίτης αὐτοὺς ἐννοεῖ, ὅταν λέει, «μικρὸν φιλίας», διότι ἐλάχιστοι διατηροῦν σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο στὴν τυραννία, τὸ ἐλεύθερον ὕφος καὶ ἦθος τους. Ἄλλωστε, τὰ πρῶτα μέτρα ὅλων τῶν τυράννων στὴν ἱστορία, ἀφοροῦν τὸν ἐκχυδαϊσμό τῆς γλώσσης καὶ τὴν διαστροφή τοῦ μυαλοῦ, μὲ μουσικὴ ἀγριῶν ρυθμῶν, ὥστε νὰ μὴν ἔχει κανεὶς τὴν ἀνεση ἐλευθέρας καὶ δημιουργικῆς σκέψεως· ἀποδεικνύονται στὴν ἱστορία τὰ μέτρα αὐτά, τρισχειρότερα ἀπ' τὴν ἄσκηση σωματικῆς βίας...

⁶ Ὅρα καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 33, κ. ἐ, καὶ «Ἡ εὐαίσθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 12, κ. ἐ.

⁷ Πλάτωνος, «Πολιτεία», Βιβλ. Θ', 576α, Γ', 400β, καὶ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», Βιβλ. Η', κεφ. στ', (1161α33), καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 51, κ. ἐ, καὶ «Ἡ εὐαίσθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 53, κ. ἐ.

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο χαρακτήρων, ἔστω κι ἂν τὴν ἐξετάζουμε σὲ γενικὲς γραμμές, σημαίνει καὶ διαφορὰ στὴν γλῶσσα τους, στὴν ἐκφορὰ τοῦ λόγου τους· ὑπῆρχαν καὶ στὸν πέμπτο αἰῶνα, Ἀθηναῖοι μὲ δουλικὸ ὕφος καὶ ἦθος, ὅπως τοὺς συναντοῦμε περισσότερο στὸν Ἀριστοφάνη καὶ στοὺς ἄλλους κωμικούς· ὅπωςδὴποτε αὐτοὶ δὲν εἶχαν ἀρμονικὴ προφορά, οὔτε ἀκολουθοῦσαν τὴν προσωδία τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, πρόφεραν ἕνα, ι, στὰ τρία, ι, η, υ, τῆς ἀλφαβήτου, ὅπως καὶ στίς διφθόγγους, οι, υι, ει, ἢ ἕνα, ο καὶ στὸ ω, ἂν καὶ δὲν εἶναι τῆς στιγμῆς ἢ σὲ βάθος μελέτη τοῦ προβλήματος· ἡ πολιτικὴ του διάσταση μᾶς ἐνδιαφέρει, τὰ ἄλλα ἀφοροῦν τοὺς φιλόλογους καὶ τοὺς γραμματικούς. Ἐνα ἀξίζει ὡς παράδειγμα, ὅτι ὁ Σωκράτης, λέει γιὰ τὸν Στρεψιάδη εἰς τὰς «Νεφέλας», ὅτι εἶναι,

Ἄνθρωπος ἀμαθῆς οὕτοσι καὶ βάρβαρος,⁸

γιατὶ δὲν καταλάβαινε τὴν προσωδία τῆς γλώσσης καὶ τὰ μέτρα καὶ τοὺς ῥυθμούς, καὶ μάλιστα στὴ συνέχεια ἐξανίσταται καὶ τοῦ φωνάζει,

Σωκρ. Ἐς κόρακας, ὡς ἄγροικος εἶ καὶ δυσμαθῆς.

Ταχὺ δ' ἂν δύναιο μανθάνειν περὶ ῥυθμῶν.

Στρεψ. Τί δὲ μ' ὠφελήσουσ' οἱ ῥυθμοὶ πρὸς τ' ἄλφιτα;

Ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν δύο ἦταν ἀδύνατος, τὴν ἴδια γλῶσσα μιλοῦσαν, τίς ἴδιες λέξεις χρησιμοποιοῦσαν, ἀλλὰ δὲν καταλάβαινε ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, εἶχαν ἐντελῶς διαφορετικὴ πολιτικὴ ἀντίληψη· ὁ μεγαλύτερος κωμικὸς ποιητὴς στὴν ἱστορία χρησιμοποιοεῖ τὸ θέατρο τοῦ Διονύσου τοῦ καταδειῖξαι τὸ ποῦ ὀδηγοῦσε ἡ ἀνοχὴ ἢ ἡ ἀποδοχὴ ἀπ' τοὺς Ἀθηναίους τοῦ λόγου, τῆς γλώσσης, τῶν δημαγωγῶν, τοῦ Κλέωνος στὴν ἐποχὴ του:

Ἄνθρωπος ἀμαθῆς αὐτὸς ἐδῶ καὶ βάρβαρος...

Σωκρ: Ἄντε στὰ κοράκια, τόσ' ἄγροϊκος καὶ χοντροκέφαλος
ποῦ 'σαι.

Γρήγορα θὰ μπορούσες νὰ μάθεις γιὰ τοὺς ῥυθμούς.

Στρεψ: Τί θὰ μ' ὠφελήσουν οἱ ῥυθμοὶ στ' ἀλεύρι;

⁸ Ἀριστοφάνους, «Νεφέλαι», στ. 492, 645-648, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 4, κ. ἐ, «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 17, κ. ἐ.

Αὐτὸ καταλάβαινε ὁ ἀγαθὸς Στρεψιάδης, ὁ ἀπλὸς Ἀθηναῖος, καθὼς μάλιστα, λίγους στίχους πρὶν, ὅταν τοῦ μιλάει ὁ Σωκράτης γιὰ τὸν ῥυθμὸ στὴν γλῶσσα, τὸ μέτρο, αὐτὸς ἀπαντᾷ ὅτι τὸν ἔκλεβε ὁ μυλωνᾶς στὸ μέτρο, στὸ ζύγι, στ' ἀλεύρι του· τοὺς δύο ἐντελῶς διαφορετικοὺς ἀνθρώπους, τὸν ἐλεύθερο πολίτη καὶ τὸν ἀγαθιάρη ἀπράγμονα κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, μᾶς παρουσιάζει ὁ ποιητής. Ὁ ἀπράγμων ἐπικράτησε στὶς δύσκολες στιγμὲς τῆς ἀθηναϊκῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ὅπως μετὰ τὴν ἐκστρατεία στὴν Σικελία, τὴν ὀλιγαρχία τῶν τετρακοσίων, τὴν ἐπάνοδο τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ τὴν ἀνακήρυξή του ὡς στρατηγοῦ αὐτοκράτος, ἀλλὰ καὶ τὴν καταδίκη τῶν ἐννέα ἐκ τῶν δέκα στρατηγῶν, γιὰ τὴν ἀδυναμία τους συλλογῆς τῶν νεκρῶν μετὰ τὴν τελευταία τους νίκη παρὰ τὰς Ἀργινούσας στὸν πόλεμο· δὲν εἶναι πρόθεσή μας ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ ἢ ὅποια ἔχει γίνεαι εἰς πολλὰς «ἀναλύσεις», ἀλλὰ ἡ ὑπογράμμιση τοῦ διαφορετικοῦ λόγου τῶν δύο αὐτῶν πολιτῶν, τοῦ ἐνεργοῦ καὶ τοῦ ἀπράγμονος, πού μετεξελίσσεται σὲ ἀχρεῖο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ κυνικὸ στὴν ρωμαϊοκρατία.

Ὁ Ἀριστοφάνης ἀσκεῖ σοβαρὴ κριτικὴ εἰς τὸν λόγον τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὴν πολιτικὴ τους ἔκφραση, σὲ κάθε εὐκαιρία· ἦταν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης στὶς πρῶτες κωμωδίες του, μὲ ἀδυσώπητη κριτικὴ κατὰ τῶν δημαγωγῶν, τοῦ Κλέωνος πρωτίστως, καὶ τῶν ἀπραγμόνων πολιτῶν, τῶν χαύνων, πού τοὺς ἀκολουθοῦσαν ὅτι κι ἂν τοὺς ἔλεγαν οἱ ἡγέτες τους, ἀναζητοῦσε ἄλλες διεξόδους, μὲ τὴν «Λυσιστράτην» καὶ τὰς «Θεσμοφοριάζουσας» στὸ ἐνδιάμεσο, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τῆς ἀναδείξεως καὶ πάλιν τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου εἰς τὸ τέλος τοῦ πολέμου, μὲ τοὺς «Βατράχους»· ἡ περιδιάβαση εἰς τὰς κωμωδίας του πάντα σαγηνευτικὴ, ἀλλὰ κάποτε περνᾶμε καὶ στὰ τρέχοντα...

Ὁ μέγας κωμικὸς εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν συμπολιτῶν του· τὸ ἀποδεικνύει ὁ χαρακτηρισμὸς τους ὡς ἀνοήτους, «ἄνοητοι», γιὰ τὴν πολιτικὴ τους πρακτικὴ, ἀλλὰ καὶ ἀπ' τὰ ἄλλα παραδείγματα τῆς παραβάσεώς του, μὲ τὶς ἀναφορὰς του εἰς τὰ γνήσια καὶ τὰ νόθα νομίσματα καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῶν τελευταίων ἀπ' τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς βαρβάρους· περισσότερο ὅμως μὲ τὴν προτροπὴ του γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ ἀμέσως στὴν ἄσκηση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς:

Τῶν πολιτῶν θ' οὐς μὲν ἴσμεν εὐγενεῖς καὶ σώφρονας
ἄνδρας ὄντας καὶ δικαίους καὶ καλοὺς τε κάγαθους
καὶ τραφέντας ἐν παλαίστραις καὶ χοροῖς καὶ μουσικῇ,
προυσελοῦμεν, τοῖς δὲ χαλκοῖς καὶ ξένοις καὶ πυρροῖς

καὶ πονηροῖς κακὸν πονηρῶν εἰς ἅπαντα χρώμεθα
ύστατοις ἀφιγμένοισιν, οἷσιν ἢ πόλις πρὸ τοῦ
οὐδὲ φαρμακοῖσιν εἰκῆ ῥαδίως ἐχρήσατ' ἄν⁹.

Μὲ τὸ «προσελοῦμεν», τὸ προπηλακίζουμε, ἐννοεῖ καὶ τὴν καταδίκη τῶν ἐννέα στρατηγῶν, τῆς νίκης παρὰ τὰς Ἀργινούσας, λίγους μῆνες πρὶν· μετὰ ἀποκαλεῖ τοὺς συμπολίτες τοῦ ἀνοήτους, κι ἔχει δίκαιο, διότι στοὺς ἀμέσως προηγούμενους στίχους ἀναφέρεται στὰ κίβδηλα νομίσματα, «τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», μὲ τὸ χειρότερο κράμα, «τῷ κακίστῳ κόμματι»· εἶναι ἡ ἀρίστη μᾶλλον στὴν ἱστορία διδασκαλία πολιτικῆς οἰκονομίας τῆς Ἀγορᾶς, στὸ εὐρύτερο κοινό, ἢ καλύτερα σὲ ὀλόκληρη τὴν πόλη· τὸ 405 π.Χ. εἶναι ζήτημα ἂν ὑπῆρχαν εἰς τὰς Ἀθήνας δέκα χιλιάδες πολῖτες, ὅταν οἱ περισσότεροι ἦταν στὸ ναύσταθμο τῆς Σάμου, ὅπου ἐκρίνετο ἡ τύχη τοῦ πολέμου, καὶ ἀπέναντι ἀπ' τοὺς πολιορκοῦντας Πελοποννησίους στὰ τεῖχη. Ὁ ποιητὴς εἶναι σαφέστατος εἰς τὰς παραινέσεις του:

Ἀπ' τοὺς πολῖτες ὅσους γνωρίζουμε εὐγενεῖς καὶ σώφρονες
ἄνδρας ὄντας καὶ δικαίους καὶ καλοὺς τε κάγαθούς
καὶ τραφέντας εἰς παλαιστράς καὶ χοροὺς καὶ μουσική,
τοὺς προπηλακίζουμε, ἀλλὰ τοὺς μελαψοὺς καὶ ξένους καὶ
κοκκινότριχες
καὶ πονηροὺς ἐκ πονηρῶν χρησιμοποιοῦμε γενικῶς
ἀφιχθέντας προσφάτως ὅσους ἢ πόλη παλαιότερα
οὔτε γιὰ διαβόλους δὲν θὰ χρησιμοποιοῦσε εὐκόλα.

Λέει, λοιπόν, ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ τι ἔχουν ὑποστει ἀπ' τὴν ἀποδοχή τοῦ νόθου νομίσματος, ἐπειδὴ, ἐκ «τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», τὰ ἔχουν ὑποστει ὅλα αὐτά, καὶ ἐπίσης κι ἀπ' τὴν ἔκπτωσή τους εἰς ἀπράγμονας, ἀφοῦ ἀμφοτέρω εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένα, ἀλλὰ ἀποφεύγει τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ χαυνοπολίτου, ὅπως εἰς τοὺς «Ἀχαρνῆς» του. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριο θέμα τῆς παραβάσεως, ἀλλὰ ἄλλο ἢ κριτικὴ μας.

Ὁ μέγας ποιητὴς καὶ διεισδυτικὸς πολιτικὸς κριτικὸς, μᾶλλον ὁ καλύτερος τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, διότι ἢ κωμῶδία, ἢ σάτυρα, ἀποτελοῦσε ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἰσηγορίας, τῆς κριτικῆς, εἶναι σαφῆς καὶ ὀξὺς εἰς τὰς παρατηρήσεις του. Εἰς τὴν παράβασιν ὁ Ἀριστοφάνης ἐκφράζει ὅλον

---

⁹ Ἀριστοφάνους, ὁ. ἀ. στ. 727-733, μετάφραση δική μου καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», σελ. 13, κ. ἐ.

τὸν πόνο του γιὰ τὴν τύχη τῆς πόλεως καὶ ἀπευθύνεται μὲ ἐπιτακτικὸ ὄφρος πρὸς τοὺς συμπολίτες του:

Ἀλλὰ καὶ νῦν, ὠνόητοι, μεταβαλόντες τοὺς τρόπους
χρησθε τοῖς χρηστοῖσιν αὐθις· καὶ κατορθώσασι γὰρ
εὐλογον, κἄν τι σφαλήτ', ἐξ ἀξίου γοῦν τοῦ ξύλου,
ἦν τι καὶ πάσχητε, πάσχειν τοῖς σοφοῖς δοκήσετε.¹⁰

Ἡ λέξις «ἀνόητοι» σὲ παράβαση τοῦ ποιητοῦ δὲν συναντᾶται, μὲ στόχο ὅλους τοὺς πολῖτες, σὲ ἄλλη κωμωδία του· «Ὡ ἀνόητοι», εἶναι φράσις πολὺ προσβλητικὴ γιὰ τοὺς συμπολίτες του, τοὺς ὑπερόπτες καὶ ἀλαζόνες τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὅταν μάλιστα ἀπευθύνεται ἀπ' τὸ βῆμα τοῦ Θεάτρου τοῦ Διονύσου. Ἀλλὰ εἶχαν ἀλλάξει οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἠνέχθησαν τὴν κριτικὴν, μᾶλλον διότι πίστευαν καὶ οἱ ἴδιοι ὅτι ἦταν σωστή, καὶ ἀπόδειξη εἶναι ὅτι τοῦ ἔδωσαν τὸ πρῶτο βραβεῖο, μὲ τὸ δεύτερο εἰς τὰς «Μούσας» τοῦ Φρυνίχου καὶ τὸ τρίτο, εἰς τὸν «Κλεοφῶντα» τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ Πλάτωνος.

Ἀλλὰ καὶ τώρα, ὦ ἀνόητοι, ἀλλάζοντες τοὺς τρόπους
ἀποδεχθεῖτε ἀμέσως τὰ χρηστὰ ἤθη· καὶ θὰ πετύχετε
ὅπωςδήποτε, καὶ ἂν ἀποτύχετε, ἀπὸ ἄξια αἰτία θᾶναι,
καὶ ἂν κάτι πάθετε, γιὰ σοφὲς ἀποφάσεις θὰ πάθετε.

Ὅταν τοὺς ἐπιτιμᾷ, μὲ τόσο αὐστηρὸ ὄφρος, «ὠνόητοι», καὶ τοὺς παροτρύνει ἐπιτακτικὰ, «χρησθε τοῖς χρηστοῖσιν αὐθις», τοὺς ζητᾷ ἐπανελθεῖν εἰς τὴν ἀσκηση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς, ἀφοῦ ἴσχυε ἀκόμη ἡ ἄμεσος δημοκρατία· τὸ μυαλὸ τῶν Ἀθηναίων πῆγε ὅπωςδήποτε ἀμέσως εἰς τὸν «Ἐπιτάφιον» τοῦ Περικλέους, πέντε καὶ εἴκοσι χρόνια πρὶν, ὅταν ὅλα ἔδειχναν ὅτι κέρδιζαν τὸν πόλεμο, μὲ τὸν μεγάλο ἠγέτη τους ζωντανὸ ἀκόμη. Παρὰ τὸν θάνατο τοῦ ἑνὸς τρίτου τῶν συμπολιτῶν τους ἀπ' τὸν λοιμὸν καὶ ἄλλου τόσου ἢ περισσότερου στὸν πόλεμο, ἦταν πολλοὶ ὅσοι ἄκουσαν τὸν Ἐπιτάφιο Ἀθηναῖοι, τὴν πρώτην ἐπίσημον κηδεῖαν τῶν θυμάτων τοῦ πολέμου, ὅπως ὁ Σωκράτης, καὶ ζοῦσαν ἀκόμη, ἀλλὰ περισσότεροι εἶχαν ἀπομνημονεύσει τὸν «Ἐπιτάφιον».¹¹ Τοὺς παρήγγελε, τότε, ὁ Περικλῆς: «ἐνὶ τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ

¹⁰ Ἀριστοφάνους, «Βάτραχοι», στ. 734-737, καὶ εἰς «τὰς ἀναλύσεις», ὁ. ἀ, σελ. 2

¹¹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τῆ μουσικῆ στῆ γραμματικῆ», σελ. 11.

έτεροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικά μὴ ἐνδεῶς γινῶναι· μόνοι γὰρ τὸν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν».¹²

Τοὺς προέτρεπε ὁ μέγας ἡγέτης τοὺς Ἀθηναίους, ὡς διδασκαλία καὶ παραίνεση γιὰ τὴν πολιτικὴν τακτικὴν τὰ ἐπόμενα ἔτη τοῦ πολέμου, τὸ ποῖα εἶναι ἢ ἱεράρχησι εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς πόλεως καὶ τῶν ἰδίων· «συνηθίζεται λοιπὸν σ' ἐμᾶς καὶ μὲ τὰ οἰκογενειακά μας προβλήματα νὰ ἀσχολούμεθα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς πολιτικὰς ὑποθέσεις, καὶ ὅταν ἐνδιαφέρομασθε γιὰ ἄλλα πράγματα, τὰ πολιτικά δὲν τὰ παρακολουθοῦμε ὀλιγώτερον· διότι εἴμαστε οἱ μόνοι οἱ ὅποιοι πιστεύομε ὅτι ὅποιος δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὰ πολιτικά, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀπράγμων, ἀλλὰ ἀχρεῖος». Ὅταν ἔλεγε, ἄλλα πράγματα, «καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις», ἐννοοῦσε τὴν βιοτεχνία, τὴν γεωργία, τὸ ἐμπόριο, τὰ τραπεζικά, τὶς οἰκονομικὰς δοσοληψίας μὲ τὶς ἄλλες ἑλληνικὰς πόλεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς τρίτες χῶρας, Φοινίκη καὶ περσικὴ αὐτοκρατορία, Σκύθες, Ἰταλοὺς, Καρχηδονίους, Κέλτες, σὲ ὅσους ἔφθανε τὸ ἑλληνικὸ ἐμπόριο· δηλαδή, ἢ ἐνασχόληση μὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἀνάγκες τῆς καθημερινῆς ζωῆς, τὰ οἰκογενειακά καὶ τὰ βιοποριστικά, δὲν σήμαινε καὶ ἐγκατάλειψη τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων, παρὰ τὸ ἀντίθετο, «τὰ πολιτικά μὴ ἐνδεῶς γινῶναι», τὰ πολιτικά δὲν τὰ ἔθεταν ποτὲ σὲ δευτέρη μοῖρα.

Πρόκειται γιὰ τὴν πληρέστερη ἀνάλυση τῆς διακρίσεως, ἐνεργοῦ πολίτου, ἀπράγμονος καὶ ἀχρείου.¹³ διότι, προσθέτει ὁ μεγαλύτερος μᾶλλον στὴν ἱστορία πολιτικὸς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ φιλόσοφος μαζί, «εἴμαστε οἱ μόνοι οἱ πιστεύοντες ὅτι ὅποιοι δὲν ἀσχολοῦνται καθόλου μὲ τὰ πολιτικά, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀπράγμονες, παρὰ ἀχρεῖοι». Τὴν ἐννοια τοῦ ἀχρείου εἰσάγει, μὲ τὴν πιστὴν πολιτικὴν σημασία, ὁ Περικλῆς -ὡς πολιτικὴ φιλοσοφία, διότι μᾶς εἶναι γνωστὸς ὁ ὅρος ἀπ' τὴν ποίησιν ἀπὸ παλαιότερες ἐποχές-, ἀναγνωρίζων ὅτι ἦταν κατανοητὴ ἀπ' τοὺς Ἀθηναίους τῆς ἐποχῆς του, διαφορετικὰ δὲν θὰ τὴν χρησιμοποιοῦσε ὁ μέγας πολιτικός, «τόν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν»· οἱ Ἀθηναῖοι κατέγραψαν τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἡγέτου τους, ἄλλο ἂν δὲν τὶς τήρησαν κατὰ γράμμα, διότι σὲ μέγαλο βαθμὸν τὶς σεβάστηκαν, κι αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπ' τὴν ἀντοχὴν τους στὸν πόλεμο, ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἕξι ἔτη συνολικῶς, δέκα μετὰ τὴν καταστροφὴν στὴ Σικελία καὶ ὀκτώ μετὰ τὴν

¹² Θουκυδίδου, «Ἱστορία», τομ. Β', κεφ. 40, παρ. 2, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», σελ. 3, κ, ἐ..

¹³ Ὅρα, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 83, ἐκδόσεις, «Φιλόμυθος», Ἀθήναι, 1993, εἰς τὰς ἀναλύσεις, «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 35, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 6, καὶ ὁ. ἀ, σελ.4

ὀλιγαρχία τῶν τετρακοσίων. Ταλαντεύονταν μεταξύ ἐνεργοῦ πολίτου καὶ ἀπράγμονος,¹⁴ ὡς ἀτομικὲς περιπτώσεις, μὲ τὸν ἀχρεῖον ἀναδύεσθαι.

Μακρὰ ἢ παραδρομή, ἀλλὰ ἀποβλέπει εἰς ἓνα πρᾶγμα, εἰς τὴν ὑπογράμμιση τοῦ διαφορετικοῦ λόγου τῶν τριῶν πολιτῶν, τοῦ ἐνεργοῦ, τοῦ ἀπράγμονος καὶ τοῦ ἀχρεῖου· οἱ χαλκεῖς καὶ ξένοι καὶ πύρριοι, οἱ μαυριδεροὶ καὶ οἱ ξένοι καὶ οἱ κοκκινότριχες, «οἱ πονηροὶ κακὰ πονηρῶν», χρησιμοποιοῦσαν ἄλλη γλῶσσα, πέραν τοῦ ὅτι δὲν μιλοῦσαν σωστὰ τὰ ἑλληνικά· ἢ ἀναφορὰ αὐτὴ μᾶς ἐνδιαφέρει στὸ τρέχον πόνημά μας, διότι χαρακτηρίζει τὸ ὕφος τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἦθος τοῦ ὁμιλητοῦ. Ὁ Ἀριστοφάνης κάνει σαφεῖς νύξεις στὴν ἄσχημη γλῶσσα τους, ὅπως ἔκανε καὶ μὲ τὸν Στρεψιάδη, ἀλλὰ θέτει μὲ ἔμφραση τὰ ὅρια τῶν δύο πολιτῶν· γιὰ τὸν ἐνεργὸ πολίτη λέει ὅτι ἔχει ἀνατραφεῖ, «ἐν παλαίστραις καὶ χοροῖς καὶ μουσικῇ», αὐτοὺς τοὺς, «ἄνδρας ὄντας καὶ δικαίους καὶ καλοὺς τε καὶ αἰσθητοὺς», τοὺς «προσελοῦμεν», τοὺς προσηλακίζουμε· ἐμφανέστατο εἶναι ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ λόγος τῶν ἐνεργῶν πολιτῶν κι ἄλλος τῶν ἀπραγμόνων, κι ἀκόμη περισσότερο τῶν ἀχρεῶν καὶ κυνικῶν, δὲν χρειάζεται πρὸς τὸ παρὸν βαθύτερη ἀνάλυση, διότι τὸ ἀντικείμενό μας, δὲν εἶναι φιλολογικόν, παρὰ πολιτικόν· ὄχι μόνο εἰς τὸν δημόσιον πολιτικόν λόγον, παρὰ καὶ στὸν προσωπικόν τους, σὲ αὐτὸν ποῦ ἀπευθύνεται στὸ στενὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ἐκάστου, ἀκόμη καὶ σὲ τυραννικὸ καθεστῶς, εἶναι αἰσθητὴ ἢ διαφορὰ τοῦ ἦθους καὶ τοῦ ὕφους των.

Ἡ διαφορὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ λόγου τους εἶναι περισσότερο αἰσθητὴ στὶς μέρες μας καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, διότι ἔχει διατηρήσει τὴν ἄμεση συσχέτιση τῆς προφορᾶς τῆς μὲ τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος τοῦ ὁμιλοῦντος· ὑπάρχει φυσικὰ καὶ στὶς ἄλλες γλῶσσες ἢ διαφορὰ αὐτὴ, ἀκόμη καὶ στὶς πρωτόγονες φυλές, ἀλλὰ ἢ ἑλληνικὴ ἔχει τὰ ἰδιαίτερα δικά της χαρακτηριστικά: εἶναι μία καὶ ἢ αὐτὴ ἐπὶ τρεῖς χιλιάδες χρόνια, ὡς γραπτὸς καὶ προφορικὸς λόγος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔχει ἐπεξεργασθεῖ ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ θεωρητικά, μὲ τὴν φιλοσοφία, τὸ δράμα, τὴν ῥητορικὴ, τὴν μουσικὴ ἀρμονία, τὴν ἐμμέλεια, τὴν σημασία τοῦ λόγου κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, καὶ κατὰ τὴν ἐκφώνησή του πάλιν στὴν ταπεινωτικὴ καὶ δουλικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀπράγμονος καὶ ἀχρεῖου. Ἡ διαφορὰ τοῦ λόγου τῶν δύο πολιτῶν εἶναι καθοριστικὴ στὴν ἱκανότητα συνθέσεως τῆς διανοίας ἐκάστου, στὴν ἀπόδοσή τους στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ· οἱ δημοτικιστὲς καὶ οἱ φιλόλογοι τὴν ἀπέκρουσαν ἢ τὴν ἀγνόησαν τὸ ὀλιγώτερον, διότι εἶναι ἀδιανόητο τὸ νὰ μὴν τὴν γνῶριζαν, ἀλλὰ ἦρθαν οἱ πολυεθνικὲς τῆς διαδικτυακῆς τεχνολογίας καὶ τὴν ἀνακάλυψαν...

¹⁴ Ὅρα, «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», ὁ.α. σελ. 15, καὶ ὁ. ἀ. σελ. 4.

«Μίαν ἀπετέλεσεν ἀρμονίαν»

Ἡ πρώτη καὶ πληρέστερη ἀναφορά, γιὰ τὴν διαφορετικὴ ἐκφώνηση τοῦ λόγου, γίνεται ἀπ' τὸν Ἡράκλειτο στὴν σύγκριση μουσικῆς καὶ γραμματικῆς: «μουσικὴ δὲ ὀξεῖς ἅμα καὶ βαρεῖς μακροὺς τε καὶ βραχεῖς φθόγγους μείξασα ἐν διαφόροις φωναῖς μίαν ἀπετέλεσεν ἀρμονίαν, γραμματικὴ δὲ ἐκ φωνηέντων καὶ ἀφώνων γραμμάτων κρᾶσιν ποιησάμενη τὴν ὅλην τέχνην ἀπ' αὐτῶν συνεστήσατο».¹⁵ μᾶς ἐρμηνεύει ὁ σκοτεινὸς φιλόσοφος τὴ λειτουργία τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γραμματικῆς στὴν καθημερινή μας ζωή· ἀναλόγως πρὸς τὴν γλῶσσαν μας, τὴν μητρικὴ μας γλῶσσα, δυνάμεθα ἐρμηνεῦσαι πολλὰ στὴν ἐποχὴ μας.

Μᾶς λέει, δηλαδή, ὁ Ἡράκλειτος ὅτι στὴ μουσικὴ, «ὅταν γίνεи ἀνάμιξη ὀξέων καὶ βαρέων φθόγγων, ἀλλὰ καὶ μακρῶν καὶ βραχέων, στίς διάφορες φωνές, ῥυθμοὺς τοὺς εἶπαν ἀργότερα, τότε παρουσιάζεται μία ἀρμονία, ἡ μοναδικὴ ἀρμονία τῆς ἰδίας αὐτῆς συνθέσεως τῶν ῥυθμῶν αὐτῶν»· ὁ φιλόσοφος χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο φθόγγοι, γιὰ ὅ,τι γενικὰ ἀποκαλέσανε τόνους. Τὸ πολυτονικὸ σύστημα ἐκφράζει τὴν ἀρμονία τοῦ λόγου καὶ τῆς μουσικῆς· στὴν πράξη ἀπαντᾷ πρωθύστερα στοὺς δημοτικιστὲς καὶ φιλολόγους γιὰ τὸ ἐπιχειρήμα τους ὅτι ἀνακαλύφθηκε τὸ πολυτονικὸ σύστημα στὴν ἀλεξανδρινὴ ἐποχὴ. Μὲ τὴν γραμματικὴ ἐνισχύει τὰ ἐπιχειρήματά του· «γραμματικὴ εἶναι ἡ κρᾶση φωνηέντων καὶ συμφώνων, διότι τὰ σύμφωνα δὲν ἔχουν φωνὴ κατὰ τὸν φιλόσοφο καὶ τοὺς γραμματικὸς τῆς ἐποχῆς του, καὶ μὲ τὴν κρᾶση αὐτὴ συνίσταται ἡ ὅλη τέχνη»· δηλαδή, μὲ τὴ μουσικὴ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀρμονία καὶ μὲ τὴ γραμματικὴ ἡ τέχνη. Τὴν εὐαισθησία καὶ τὴν δημιουργικότητα ἀποδίδει κάθε στιγμή ἡ ἀρμονία, τὴν σταθερότητα καὶ τὴν ἐξάρτηση σὲ μονιμώτερη σχέση ἐκφράζει ἡ τέχνη ἢ ἡ κάθε μορφῆς τεχνικὴ.

Ὁ ἐπιγραφόμενος προτρεπτικὸς λόγος, «Περὶ κόσμου», στὸν ὁποῖο διασώθηκε τὸ ἀπόσπασμα, δὲν εἶναι τοῦ Ἀριστοτέλους, παρὰ τῆς σχολῆς του, μὲ κυμαινόμενες ἡμερομηνίες καὶ συγγραφεῖς, ἀλλὰ αὐτὸ ἀφορᾷ τοὺς γραμματικὸς κι ὄχι ἐμᾶς, ἔστω κι ἂν ἀρχίζει μὲ ἀφιέρωσή του εἰς τὸν Ἀλέξανδρον· τὸ δικό μας ἐνδιαφέρον ἐστιάζεται στὴν ἀναφορά, τρεῖς παραγράφους προηγουμένως, ὅτι τὸ σύμπαν, ὁ κόσμος, ἦταν σφαιρικὸ καὶ ἐκινεῖτο γύρω ἀπὸ δύο σταθεροὺς πόλους, τὸν ἀρκτικὸ καὶ τὸν ἀνταρκτικὸ, ὅπως τοὺς γνωρίζουμε στὴν ἀστρονομία· ὡς κάτι τὸ αὐτονόητο περιγράφει τὸ σύμπαν ὁ Ἀριστοτέλης, δηλαδή οἱ μαθητὲς τῆς σχολῆς του, διότι

---

¹⁵ Ἡρακλείτου, ἀπόσπασμα Β10, Diels, Ἀριστοτέλους, «Περὶ κόσμου», παρ. 5, (396β15-19), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ, 1, κ. ἐ.

μαθητής του φιλοσόφου ήταν και ο Σάμιος Αρίσταρχος, ο πρώτος διατυπώσας τους νόμους της περιφοράς των πλανητών, επομένως ως κάτι τὸ αὐτονόητο ἀναφέρει καὶ τὴ φράση τοῦ Ἡρακλείτου.¹⁶

Όταν γραφόταν ἡ μελέτη, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», πρὸ δεκαετίας, δὲν εἶχαν ἐπιδείξει τὴν εὐαισθησία τους, γιὰ τὴν σχέση τῆς δημιουργικότητος τῆς σκέψεως τοῦ ἐρευνητοῦ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσα στὴν ὁποία ἐκφράζεται αὐτός, οἱ μεγάλες ἐταιρεῖες τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας· μόλις εἶχαν καθιερώσει στὴν ἠλεκτρονικὴ ἀλληλογραφία τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ πολυτονικοῦ, ἀλλὰ ὄχι καὶ στὴν ἀνάρτηση ὀλοκλήρων σελίδων, τουλάχιστον στὴν Ἑλλάδα, καὶ γι’ αὐτὸ «Τὸ Ἐμμελές» ἀνηρτᾶτο σὲ μονοτονικό. Φυσικά, μετροῦσαν διαφορετικὰ καὶ οἱ διεθνεῖς συνθήκες· οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες πίστευαν ὅτι ἦταν ἀκαταμάχητες ὡς κοσμοκράτορες, καθὼς δὲν εἶχε ἀμφισβητηθεῖ ἀκόμη, ἢ μᾶλλον δὲν εἶχε γίνει ἀποδεκτὴ ἡ ἀμφισβήτηση στὴν Δύση τῆς οικονομικῆς των ἀλκῆς, ἐνῶ οἱ ἀμερικανικὲς ψηφιακὲς ἐταιρεῖες ἐθεωροῦντο ἀπολύτως κυρίαρχες διεθνῶς. Δέκα χρόνια σχεδὸν μετὰ, τὰ πράγματα ἔχουν ἀνατραπεῖ ἄρδην· τὰ πολιτικὰ καὶ οικονομικὰ ἀφοροῦν τὶς ἄλλες σελίδες, ἀλλὰ ἡ ἀναγνώριση τῶν ἐπιπτώσεων τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως εἶναι γενικῶς ἀποδεκτὴ, χωρὶς οὐδεμίαν ἀμφισβήτηση πλέον ἀπὸ κανέναν.

Όσα τώρα διερευνοῦμε ψηλαφητὰ διεθνῶς τὰ ἔχει καταγράψει ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπ’ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου· ὁ θεῖος ποιητὴς παρουσιάζει διαφορετικὴ τὴν ἐκφώνηση τοῦ λόγου τοῦ Θερσίτου, σὲ σύγκριση μὲ ἐκεῖνον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ὅπως καὶ τὸν διάλογο τῶν ἠρώων ἀπ’ τοὺς διαπληκτισμοὺς τῶν γυναικῶν στοὺς δρόμους, γιὰ νὰ μείνουμε μόνο στὰ παραδείγματα αὐτά, διότι διαφορετικὰ θὰ ἦταν μακρὰ ἡ παραδρομὴ. Ὁ σχολιασμὸς ἀνήκει εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Εὐστάθιον, «ὁ δὲ ποιητὴς ἐπίτηδες τὸν λιγὺν τοῦτον ἀγορητὴν καὶ ἀφαρματοεπὴ ἐποίησε, τουτέστι σόλοικον. Ἴσως δὲ καὶ ἄλλως θυμούμενον ἄνθρωπον μιμούμενος ποιεῖ τὸν Θερσίτην ἐκλαθόμενον τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας καὶ διὰ τοῦτο εἰς κακοσυνταξίαν ἐκκλίναντα».¹⁷ Ὅπως καὶ εἰς τὰς ἀντεγκλήσεις Ἀχιλλέως καὶ Αἰνείου, κατὰ τὴν «Θεῶν μάχην», ὅταν ὁ υἱὸς τῆς Ἀφροδίτης, ἀπαντᾷ εἰς τὸν Πυλείδην, «στρεπτὴ δὲ γλῶσσ’ ἐστὶ βροτῶν», «εὐστροφη, εὐκίνητη, εὐλύγιστη», εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν θνητῶν, κατὰ τὸν Ἰωάννην Πανταζίδη, «ὕγρα καὶ εὐλύγιστος... ἢ ἐπὶ τὰ ἐνάντια ἐπιχειροῦσα... οἷα ἐστὶν ἡ ἐν χόλω λαιδορία, οὐ τὰ ὄντα ἐπιλεγόμενη, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ψευδῆ πλαττομένη, καὶ

¹⁶ Αὐτόθι, παρ. 2, (391β19-392α5), μετάφραση δική μου, ὁ, ἀ, σελ. 2.

¹⁷ Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, «Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα», ῥαψωδία Β’, 232, παρ. 210,28-30, καὶ 125,20-22, καὶ ῥαψωδία Υ’, 248-254, 1206, 45,56-58.

μάλιστα ἐπὶ γυναικῶν, καὶ τούτων τῶν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς. ὅτι δὲ γυνὴ ἀνδρὸς ἐπιφθονώτερον καὶ μεμψιμοιρότερον καὶ φιλοπληκτικώτερον καὶ φιλολοίδορον, λέγει καὶ κωμικός», δηλαδή ὁ Ἀριστοφάνης, ὑπογραμμίζει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, ἀλλὰ δὲν βρήκαμε τὴν φράση στὶς σωζόμενες κωμωδίες.

Θυμίζει ἀρκετὰ ἢ ἀναφορὰ τοὺς μετέπειτα δημαγωγοὺς τῆς ἱστορίας μέχρις τὶς μέρες μας· ἀποδίδει στὸν Θερσίτη, ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τους, εἶναι στὸν λόγον του, λιγύς, γλυκὴς, εὐχάριστος, καὶ ἀφαρματοεπής, βροντώδης καὶ μωρολόγος, ψεύτης, ἀηδής, ὁ στρεβλὰ διανοούμενος καὶ ὀμιλῶν, ἀλλὰ καὶ σόλοικος, «ὁ ἐφαλμένως ὀμιλῶν μίαν διάλεκτον, ἐκ τῶν ἐγκατοίκων τῆς ἐν Κιλικίᾳ πόλεως, Σόλοι, καλουμένης, ἀπολίτευτος, ἀηδής, ἀμαθής, ἀδιάφορος», κατὰ τὸν Ἀνθιμον Γαζῆν καὶ γι' αὐτὸ τείνοντα εἰς κακοσυνταξίαν. Ἄλλωστε, ἀπ' τὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ δὲν ὑπῆρχε σαφὴς διάκριση τῶν φωνηέντων στὸν πεζὸ λόγον, ὅπως προαναφέραμε ἤδη,¹⁸ ὅπου πολλὰ φορὲς τὰ ι, η, υ, οι, ει, υι, «εἶδος ταυτοφωνίαν ἔχον παντελῆ, διαφορὰν δὲ φέρον κατὰ μόνην γραφήν. ὁ πέρ ἐστι διάφορον πρὸς τὴν ῥητορικὴν παρήχησιν, ἢ τις ταυτογραφουμένη διαφορὰν ἔχει κατὰ τὴν ἐκφώνησιν». Ἡ παρεκβολὴ εἰς ἕνα ἐκ τῶν κορυφαίων Ἑλληνιστῶν καὶ Ἱεραρχῶν τῆς ἱστορίας μας εἶναι σαφὴς καὶ εὐλόγως πειστικὴ, ἄλλωστε δὲν ἀποβλέπουμε στὴν ἐξάντληση τοῦ θέματος· ἕνα μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ ὅποιο ὑπογραμμίζει σαφέστατα ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, ἄλλος εἶναι ὁ λόγος τοῦ ἀπλοϊκοῦ καὶ μάλιστα τοῦ κακοήθους ἀνθρώπου, ποὺ συνήθως δὲν ἔχει καὶ καλὴ ἐκφώνηση τῶν φωνηέντων, ἐπομένως καὶ προσωδία τῆς ἑλληνικῆς, καὶ ἄλλος ὁ ῥητορικὸς λόγος, δηλαδή ὁ πολιτικὸς λόγος, ὅπως τὸ εἶδαμε καὶ στὸν Ἀριστοφάνη, ἢ ὁ λόγος τοῦ ἀξιοπρεποῦς, ἀκόμη καὶ σὲ τυραννικὰ καθεστῶτα προσώπου, τοῦ «ἐμμελῶς παίζοντος».

---

¹⁸ Ὁ, ἀ, σελ. 15, κ, ἐ.

Οί παρατηρήσεις του Ἰσοκράτους, γιά τήν κατάσταση στόν ἑλληνικό κόσμο, μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, προσθέτουν ἀρκετὰ στήν προβληματική μας· ἡ κυριαρχία τοῦ φοινικικοῦ στόλου στό Αἰγαῖο καί ἡ ἐπικράτηση τῶν Περσῶν στήν Μικρὰ Ἀσία, πού ἐπικυρώθηκαν τὸ 387 π.Χ. μὲ τὴν Ἀνταλκίδειο εἰρήνη, ὑποχρέωσε τοὺς Ἕλληνες τῶν περιοχῶν αὐτῶν σὲ ὑποχώρηση, γιά τὴν προστασία τους, πρὸς τὰ ὄρεινά· εἶναι σαφέστατος ὁ ῥήτωρ εἰς τὸν «Πανηγυρικός» του, ὅταν τὸν ἔγραφε τὸ 380: «χρὴ δὲ κατηγορεῖν μὲν ἡγεῖσθαι τοὺς ἐπὶ βλάβῃ τοιαῦτα λέγοντας, νουθετεῖν δὲ τοὺς ἐπ' ὠφελείᾳ λοιδοροῦντας. τὸν γὰρ αὐτὸν λόγον οὐχ ὁμοίως ὑπολαμβάνειν δεῖ, μὴ μετὰ τῆς αὐτῆς διανοίας λεγόμενον... καίτοι χρὴ τοὺς φύσει καὶ μὴ διὰ τύχην μέγα φρονούντας τοιούτοις ἔργοις ἐπιχειρεῖν πολὺ μᾶλλον ἢ τοὺς νησιώτας δασμολογεῖν, οὓς ἄξιόν ἐστιν ἐλεεῖν, ὀρῶντας τούτους μὲν διὰ σπανιότητα τῆς γῆς ὄρη γεωργεῖν ἀναγκαζομένους, τοὺς δ' ἠπειρώτας δι' ἀφθονίαν τῆς χώρας τὴν μὲν πλείστην αὐτῆς ἀργὸν περιορῶντας, ἐξ ἧς δὲ καρποῦνται τοσοῦτον πλοῦτον κεκτημένους».¹⁹ Ἡ ἀναφορὰ γίνεται γιά δύο λόγους, πρῶτον γιά τὸ θέμα τῆς διαφορᾶς τοῦ λόγου ἀναλόγως πρὸς τὸν πολιτικό, τὸν σοβαρὸ καὶ ἔντιμο, καὶ τὸν δημαγωγό, δεύτερον, διότι γίνεται μνεῖα τῆς φυγῆς τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ ὄρεινά, κυρίως τῶν νησιωτῶν καὶ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐπειδὴ εἶχαν παραδοθεῖ στοὺς Πέρσες οἱ τελευταῖες, ἐνῶ καὶ τὰ νησιὰ ὑφίσταντο τὶς ἐπιδρομὲς τῶν φοινικικῶν πλοίων καὶ τῶν πειρατῶν· οἱ Σπαρτιάτες δὲν διέθεταν σοβαρὸ στόλο καὶ εἶχαν ἀφήσει ἀπροστάτευτα τὰ νησιὰ καὶ τὶς μικρασιατικὲς πόλεις. Μᾶς λέει ὁ Ἰσοκράτης: «πρέπει λοιπὸν νὰ κατηγορεῖτε μὲν ὅσους σᾶς λένε αὐτὰ γιά ζημίᾳ σας (ἐννοεῖ τοὺς φίλους τῶν Λακεδαιμονίων), ἀλλὰ νὰ στηρίζετε ὅσους τοὺς λοιδοροῦν (δηλαδὴ τοὺς Λακεδαιμονίους) γιά τὸ καλὸ σας. διότι τὰ ἴδια λόγια δὲν πρέπει νὰ τὰ λάβετε μὲ τὸ ἴδιο νόημα, ἐὰν δὲν διέπονται ἀπ' τὸ αὐτὸ πνεῦμα... καίτοι λοιπὸν πρέπει ὅσοι φύσει δύνανται νὰ ἀναλαμβάνουν αὐτὰ τὰ ἔργα (τὰ ἔργα τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν Ἑλλήνων ἀπ' τὴν ὑποταγὴν στοὺς Πέρσες) κι ὄχι ὅσοι στήν τύχην ὑπόσχονται ὅτι μποροῦν νὰ κάνουν μεγάλα ἔργα, ἐνῶ εἶναι ἱκανοὶ μόνο νὰ φορολογοῦν τοὺς νησιώτες, στοὺς ὁποίους ἀξίζει ἢ ἐλεημοσύνη μας, ὅταν τοὺς βλέπουμε μὲν γιά τὴν σπανιότητα τῆς γῆς τους νὰ ἀναγκάζονται καὶ νὰ καλλιεργοῦν τὰ ὄρεινά, καὶ τοὺς κατοίκους τῆς ἠπείρου (τῆς Μικρᾶς Ἀσίας), παρὰ τὶς πλούσιες ἐκτάσεις τους, τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν νὰ τὸ ἀφήνουν ἀκαλλιέργητο, τὸ ὁποῖο σὲ ὅσους τὸ κατέχουν προσφέρει μεγάλο πλοῦτο».

¹⁹ Ἰσοκράτους, «Πανηγυρικός», παρ. 130, 132, μετάφραση δική μου.

Ο Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς δίδει τὴν ἄριστη περιγραφὴ τῆς ἐκπτώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου σὲ περιόδους παρακμῆς καὶ δουλείας: «ἐν γὰρ δὴ τοῖς πρὸ ἡμῶν χρόνοις ἢ μὲν ἀρχαία καὶ φιλόσοφος ῥητορικὴ προπηλακιζομένη καὶ δεινὰς ὕβρεις ὑπομένουσα κατελύετο, ἀρξαμένη μὲν ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα τελευτῆς ἐκπνεῖν καὶ μαραίνεσθαι κατ' ὀλίγον, ἐπὶ δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς ἡλικίας μικροῦ δεήσασα εἰς τέλος ἠφανίσθαι. ἑτέρα δὲ τις ἐπὶ τὴν ἐκείνης παρελθοῦσα τάξιν, ἀφόρητος ἀναιδεῖα θεατρικῆ καὶ ἀνάγωγος καὶ οὔτε φιλοσοφίας οὔτε ἄλλου παιδεύματος οὐδενὸς μετεληφύια ἐλευθερίου, λαθοῦσα καὶ παρακρουσαμένη τὴν τῶν ὄχλων ἄγνοιαν, οὐ μόνον ἐν εὐπορίᾳ καὶ τρυφῇ καὶ μορφῇ πλείονι τῆς ἑτέρας διήγεν, ἀλλὰ καὶ τὰς τιμὰς καὶ τὰς προστασίας τῶν πόλεων, ἃς ἔδει τὴν φιλόσοφον ἔχειν, εἰς ἑαυτὴν ἀνηρτήσατο καὶ ἦν φορτικὴ τις πάνυ καὶ ὀχληρὰ καὶ τελευτῶσα παραπλησίαν ἐποίησε τὴν Ἑλλάδα ταῖς τῶν ἀσώτων καὶ κακοδαιμόνων οἰκίαις».²⁰

Μακρὰ ἢ παρεκβολή, ἀλλὰ ἀπαραίτητη· ὁ Διονύσιος ζοῦσε στὴν Ῥώμη, τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου, τῆς ἀκμῆς τῆς λατινικῆς φιλολογίας, ὡς σοφὸς ἀλλὰ μαζὶ καὶ γραικύλος περισσότερο· περιέγραφε τὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ παιδεία, ἀλλὰ μὲ τὴν συγγνωστὴ τάση ἐξωραΐσεως τῆς τελευταίας. Πρὸς τὸν προστάτη του Μαικήνα εὐγενῆ Ἀμμαῖο ἀπευθύνεται· περιγράφει, ὅμως, τέλεια τὴν ἐκπτώση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς εἰς ἀπραγμοσύνην καὶ ἀχρειότητα καὶ κυνισμόν· παρουσιάσθηκε τότε ἡ ἀναβίωση τῆς σοφιστικῆς, ἀλλὰ ὄχι καὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, ἐξ οὗ καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς στὴν ἀπομίμηση τῆς ἀττικῆς διαλέκτου καὶ πολὺ μακρὰν τῆς ἰσηγορίας τῆς ἀμέσου δημοκρατίας.

Μᾶς λέει ὁ Διονύσιος, ὅτι, «στοὺς προηγουμένους ἀπὸ ἐμᾶς χρόνους ἢ μὲν ἀρχαία καὶ φιλόσοφος ῥητορικὴ, κάτω ἀπὸ τοὺς προπηλακισμοὺς καὶ ὄσας δεινὰς ὕβρεις ὑπέμεινε ἐξαφανιζόταν, ὅποτε ἀρχῆς γενομένης μὲν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα ἄρχισε ἐκπνεῖν καὶ μαραίνεσθαι ὀλίγον κατ' ὀλίγον, κατὰ δὲ τὴν δική μας ἐποχὴ ὀλίγον ἔλειψε τοῦ νὰ ἐξαφανισθεῖ τελείως· κάποια ἄλλη δὲ κατέλαβε τὴν θέση τῆς, ἀφόρητος καὶ ἀνάγωγος θεατρικῆ ἀναιδεῖα, ἢ ὅποια δὲν εἶχε σχέση οὔτε μὲ τὴ φιλοσοφία οὔτε μὲ οἰαδήποτε ἄλλη ἐλεύθερη παιδεία, ὑπογείως καὶ ὑπὸ πλήρη παράκρουση, λόγῳ τῆς ἀγνοίας τῶν ὄχλων, ὄχι μόνον σὲ ἐπαρκῆ εὐπορία καὶ τρυφῇ καὶ ἐμφάνιση καλυτέρα ἀπὸ τὴν πρώτη διαβιοῦσε, ἀλλὰ ἀπολάμβανε καὶ τὶς τιμὰς καὶ τὴν προστασία τῶν πόλεων, τὰς ὁποίας ἔδει

---

²⁰ Διονυσίου Ἀλικαρνασσεύς, «Περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων», κεφ. 1, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 15, κ., ἐ., καὶ σελ. 10, καὶ «Ἀπ' τὴ μουσικῆ στὴ γραμματικῆ», σελ. 15 κ. ἐ, καὶ «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 43, κ, ἐ.

ἔχειν ἢ φιλόσοφος ῥητορική, καὶ ἀνηγορεύθη μόνη τῆς εἰς δεσπόζουσιν θέσιν, ἢ ἀφόρητος καὶ ἀνάγωγος ῥητορική, καὶ ἦταν ὑπερβολικὰ φορτικὴ καὶ ἐνοχλητικὴ καὶ σὸ τέλος τῆς κατήντησε τὴν Ἑλλάδα ὅμοια μὲ τὶς ἄσωτες καὶ κακοδαίμονες οἰκίαις».

Ἄλλο παράδειγμα, ὁ Φιλόστρατος ἔζησε τὸν τρίτο μ.Χ. αἰῶνα καὶ ἀναφέρεται, σὸ «Βίοι τῶν σοφιστῶν», στὴν ζωὴ στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, σὸν δεῦτερο αἰῶνα: «ἢ μεσογαία» ἔφη «τῆς Ἀττικῆς ἀγαθὸν διδασκαλεῖον ἀνδρὶ βουλομένῳ διαλέγεσθαι, οἱ μὲν γὰρ ἐν τῷ ἄστει Ἀθηναῖοι μισθοῦ δεχόμενοι Θράκια καὶ Ποντικὰ μειράκια καὶ ἐξ ἄλλων ἐθνῶν βαρβάρων ξυνερρηκότα παραφθείρονται παρ’ αὐτῶν τὴν φωνὴν μᾶλλον ἢ ξυμβάλλονται τι αὐτοῖς ἐς εὐγλωττίαν, ἢ μεσογαία δὲ ἄμικτος βαρβάρους οὔσα ὑγιαίνει αὐτοῖς ἢ φωνὴ καὶ ἢ γλῶττα τὴν ἄκραν Ἀτθίδα ἀποψάλλει».²¹ Τὸ σχόλιο γίνεται ἀπ’ τὸν Ἀγαθίωνα, φίλο τοῦ Ἡρώδου, στὴν ἐποχὴ τῆς δευτέρας σοφιστικῆς, δηλαδὴ κατὰ τὴν δυναστεία τῶν Ἀντωνίνων, τὴν πλέον φιλελληνικὴν περίοδο τῆς αὐτοκρατορίας, ὅταν τὸ κλεινὸν ἄστυ ἦταν τὸ κέντρο τῆς φιλοσοφικῆς ἐκπαιδεύσεως, ὀλοκλήρου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν ἄλλων, τῶν «βαρβάρων» πλημμύριζαν αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ ξένους, μὲ τὰ λεφτά τους καὶ τὶς συνήθειές τους καὶ τὰ «τρισβάρβαρα ἑλληνικά των». «Στὰ Μεσόγεια τῆς Ἀττικῆς, λέει ὁ Ἀγαθίων, βρίσκει κανεὶς σχολεῖον τῆς σωστῆς ἑλληνικῆς· διότι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπειδὴ ἐπ’ ἀμοιβῆ δέχονται νεαροὺς ἀπ’ τὴν Θράκη καὶ τὸν Πόντο καὶ ἀπὸ ἄλλα βαρβαρικὰ ἔθνη ὑφίστανται τὴν παραφθορὰ τῆς γλώσσης των περισσότερο, παρὰ συμβάλλουν αὐτοὶ στὴν εὐγλωττία· ἢ μεσογαία ὅμως ἐπειδὴ εἶναι ἄμοιρος βαρβαρικῶν ἐπιδράσεων διατηρεῖ καθαρὸ τὸν λόγον τῆς καὶ ἢ γλῶσσα τῆς τὴν γνήσια ἀτθίδα ἀποψάλλει». Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Φιλοστράτου ἰσχύουν καὶ στὶς μέρες μας μὲ τὴν εἰσβολὴ τῶν ἀμερικανόθρεπτων καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς βάρβαρης γλώσσας τους στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ καὶ στὴν ἐκπαίδευσή τὴν τελευταία τριακοντοπενταετία...

Οἱ ἀναφορὲς γίνονται γιὰ ἓναν καὶ μόνον λόγον, γιὰ τὴν ὑπογράμμιση τῶν καθοριστικῶν διαπιστώσεων τῆς πορείας τῆς ἑλληνικῆς στὴν τρισχιλιετῆ ἱστορία τῆς· τὸ πολυτονικὸ ἐδιδάσκετο καὶ ἀπ’ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείτου, ἂν ὄχι καὶ προηγουμένως, μαζὶ μὲ τὴν διαφορὰ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀναλόγως πρὸς τὸ ἦθος τοῦ ὁμιλοῦντος, μὲ τὴν ἰσοπέδωση τῶν φωνηέντων ἢ τὴν ἀρμονικὴ ἐκφώνησή τους κατὰ τὴν ῥητορικὴν, ὅπως τὸ ἐπιβεβαιώνουν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης· δὲν ἐχάθη ἢ ἐκφώνησις τοῦ πολυτονικοῦ στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ δημοτικιστὲς

²¹ Φιλοστράτου, «Βίοι τῶν σοφιστῶν», κεφ. 553, «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 44 καὶ «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος, σελ. 34, κ.έ.

φιλόλογοι, παρὰ συνεχίσθηκε ἡ ἰσοπέδωση στήν γλῶσσα, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς παρακμῆς, ἀλλὰ μόνο στίς μεγάλες πόλεις κυρίως καί στὰ κέντρα ἐξουσίας τῶν κατακτητῶν, ἐνῶ στίς ὄρεινές, ἡμιορεινές καί νησιωτικές περιοχές, μὲ ἐλάχιστη σύγκραση πρὸς τοὺς ξένους, ἢ γνήσια ἑλληνική καί οἱ διάλεκτοί της ἐπιβίωσαν, ἢ «ἄκρα ἀτθίς ἀπεψάλλετο», μὲ τὴν συνέχειά της στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι καί στίς κοινότητες. Ἔτσι τὸ κρίσιμο ἐρώτημα εἶναι ἓνα, γιατί οἱ γραμματικοὶ καί οἱ φιλόλογοι δημοτικιστὲς τὰ ἀγνόησαν ὅλα αὐτά, ἐνῶ τὰ γνώριζαν, ὅταν τὰ ἐπικαλέσθησαν καί οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους καί ὅλοι οἱ σοβαροὶ φιλόλογοι τῆς νεωτέρας ἐποχῆς;

Ἡ ἀπάντηση εἶναι μόνο πολιτική, ἀλλὰ καί κάτι ἄλλο· οἱ ἀπόψεις τους ἦταν ἀποκλειστικὰ πολιτικές, ἐξέφραζαν τὸν ἐξευρωπαϊσμὸ τῆς χώρας καί τὴν προσαρμογὴ της πρὸς τίς προοδευτικὲς ἰδεολογίες τῆς Δύσεως· ἀφοῦ οἱ Δυτικοὶ προοδευτικοὶ φιλόλογοι τὰ ὑποστήριζαν αὐτά, ἀπ' τὸν δέκατο ἔννατο αἰῶνα, ἦταν αὐτομάτως ἀποδεκτὰ κι ἀπὸ τοὺς ἐπιχωρίους μας ὑποτακτικούς τους, ὅποτε τὰ ἐπεξέτειναν καί στήν ἐφαρμογὴ τῶν ἐξ Ἑσπερίας κανόνων τῆς γραμματικῆς· τὸ ἴδιο ἤθελαν ἐπιβάλλειν καί τὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ στήν ἐκκλησία, ἐπειδὴ ἡ βυζαντινὴ ἦταν ἐνρινόφωνος καί βάρβαρος, ὅπως καί ἡ δημοτικὴ κι ἀκόμη περισσότερο ἡ λαϊκὴ... Τὸν δέκατο ἔννατο αἰῶνα εἶχαν πετύχει τὸν ἐξοβελισμό τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί τῆς δημοτικῆς μουσικῆς ἀπ' τὴν «καλὴ» κοινωνία κι ὅλοι οἱ σοβαροὶ νεαροὶ ἄκουγαν μόνο εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ, καί τὰ καλὰ κορίτσια, μὲ προῖκα τους, ἐκτὸς ἀπ' τὰ λεφτὰ τοῦ πατέρα τους, τὸ πιάνο τους καί τὰ γαλλικά τους, εἶχαν ἐπιτυχεῖς γάμους· μόνο οἱ πολιτευόμενοι ἄκουγαν στὰ χωριὰ δημοτικὴ, ἢ μᾶλλον τὴν ἀνέχονταν, διότι ἀγρότες ἦταν τὰ ἐννέα δέκατα τῶν Ἑλλήνων καί χρειάζονταν τὴν ψῆφο τους· ἂν ἐκλέγονταν βουλευτές, ἄκουγαν ὑποχρεωτικὰ στήν ἐκκλησία τίς ψαλμωδίες της, στὰ πλαίσια τῶν δημοσίων τελετῶν καί τῶν ἐθνικῶν ἐορτῶν, ὅπως ἐπισημαίνει χαρακτηριστικὰ ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης, ὅταν ρωτᾷ ἀπὸ ἓνα νεαρὸ τὴν γνώμη του γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ: «ὀνομάζετε λοιπὸν μουσικὴν τὰ χυδαῖα αὐτὰ τονθορύσματα καί τερετίσματα τῶν Ἐκκλησιῶν μας;» καί προσθέτει, «ἢ μουσικὴ αὐτὴ, φίλε μου, εἶνε διὰ τοὺς γάτους καί διὰ τοὺς νεκρούς». Καί ἀπαντᾷ ὁ μέγας καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καί Ἑλληνιστῆς, «ἔχει δὲ δίκαιον ὁ κομποπρεπῆς οὗτος νεανίας νὰ ἀποκαλῆ μουσικὴν τῶν νεκρῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, διότι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δὲν εἰσηλθε ποτὲ ἄλλοτε εἰμὴ εἰς τὰς κηδεῖας, καί μόνον ὅταν

μεθαύριον διορισθῆ ὑπουργὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν, θὰ παρευρεθῆ ποτὲ ἴσως κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς καμμίαν τελετήν».²²

Ἄλλωστε ὅλοι θυμούμαστε ὅτι μέχρι τὶς πρῶτες μεταπολεμικὲς δεκαετίες ἡ δημοτικὴ μουσικὴ ἐθεωρεῖτο προσβολὴ στὰ καλὰ ἀστικά σπίτια, ὄχι ὅλα ὅμως, κι ἡ λαϊκὴ ἦταν γιὰ τὸν ὑπόκοσμο καὶ ἀπαγορευμένη πλήρως· ἀκόμη καὶ στὰ χωριά ἐκεῖνα τὰ χρόνια, στὰ πανηγύρια τους, τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι καὶ οἱ καντάδες, ἀθηναϊκὲς καὶ ἐπτανησιακὲς, μαζί μὲ τὰ ταγκὸ καὶ τὰ βάλς ἐπιτρέπονταν, ἐνῶ ἀπαγορεύονταν τὰ ρεμπέτικα καὶ τὰ λαϊκά, καὶ μόνο τὶς πρωινὲς ὥρες οἱ ἄτακτοι νέοι ἔριχναν τὶς ζεμπεκίες τους. Τὸ Λύκειο Ἑλληνίδων, πρὸς τιμὴν του, ἐπιχείρησε πρῶτο τὸ 1911 τὴν ἀναγνώριση τῶν δημοτικῶν χορῶν, μετὰ ὁ Σίμων Καρᾶς, μὲ δημοτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, κι ὁ Μάνος Χατζιδάκης καὶ μαζί ὁ Μίκης Θεοδωράκης μὲ τὸ λαϊκὸ τραγοῦδι· τότε τὸ ἀποδέχθηκε κι ἡ ἀριστερά, διότι ἦταν ἀποβλητέοι πρὶν οἱ ρυθμοὶ του γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες της! ἔμπνόνταν μόνο ἀπὸ τραγοῦδια σὲ εὐρωπαϊκοὺς ρυθμούς, ἢ γνήσια συνέχεια τῶν κομποπρεπῶν νεαρῶν.

Στὴν πράξη μετέφεραν καὶ στὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ, τὴν ἀπόλυτη ταύτισή τους μὲ τὴν γλῶσσα τῶν τυράννων καὶ τῶν δούλων τῆς παρακμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τίποτε ἄλλο· ἐλάχιστη σημασία ἔχει τὸ πῶς τὴν πρόβαλαν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα μετράει, μὲ πλήρη ἀποκοπὴ ἀπ' τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα καὶ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ περισσότερο τῶν κατοίκων τῶν συνοικιῶν καὶ τῶν χωριῶν· μάλιστα πρὶν ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα χρόνια τὸ 90% τουλάχιστον τῶν Ἑλλήνων, ὅπως εἶπαμε, ἦταν ἀγρότες καὶ διατηροῦσε ἀκέραια τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ δημοτικὴ μουσικὴ καὶ γλῶσσα, καὶ τὶς τραγουδοῦσαν ἀρμονικὰ στὶς γιορτές τους, μὲ τὰς διαλέκτους της καὶ τὰς παραλλαγὰς της κατὰ περιοχὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν λαϊκὴ μουσικὴ ἀπ' τὴν Πόλη, τὴν Σμύρνη καὶ τὴν Σύρο, ἢ καὶ τὶς ἄλλες πόλεις τοῦ εὐρύτερου Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ὀδηγοῦμαστε εἰς ἄλλας ἀτραπούς, μὲ ζεῖδωρο προσορισμό, ὄχι ὅμως ταυτόσημο μὲ τὴν μελέτη μας.

Ἡ στάση τῶν περισσοτέρων γραμματικῶν τῆς ἡμερῶν μας, γνήσια συνέχεια τῶν προοδευτικῶν καὶ ἀριστερῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ἔχει φανεῖ στὰ κρίσιμα γεγονότα· ἐλάχιστοι ἀντέδρασαν στὴν ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς «Καθημερινῆς» τῆς Ἑλένης Βλάχου, μὲ τὴν ἐπιτυχημένη ἔρευνά της, «Τί Ἑλληνικὰ μιλάμε;» ἐπὶ τετράμηνο τὸ 1983, ἔστω κι ἂν δὲν μνημονεύεται καθόλου σχεδὸν σήμερα· ἡ πλειονότης αὐτῶν ἀπεδέχθη τὴν ἰδεολογικὴ γραμμὴ τῆς ἀριστερᾶς, ὅτι ἡ «δημοτικὴ» τους

---

²² Δημητρίου, Βερναρδάκη, «Λόγος αὐτοσχέδιος περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Βαρβακείῳ, τὴν δ' Δεκεμβρίου 1875, μετατύπως ἐκ τῆς «Νέας Ἡμέρας» ἐν Τεργέστη, σελ. 7, 1876.

είναι ή γλώσσα του λαού. Αλλά, δέν απάντησαν τὸ ποιανοῦ λαοῦ ἐννοοῦσαν καὶ ποιά δημοτική; Διότι ποῦ τὸ βρῆκαν στὴν Ἑλλάδα νὰ λένε Γιούνης καὶ Γιούλης, κι ὄχι Θεριστῆς καὶ Ἀλωνάρης; ὅπως διερωτᾶται χαρακτηριστικὰ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Γιατὶ ή μάμα ή ή γιαγιά ἀπαντᾶει στὸ παιδί της, ὅταν ζητάει κάτι, «ἀμέσως παιδί μου» κι ὄχι «ἄμεσα»· ή ἀπλή γυναῖκα τοῦ λαοῦ μιλάει τὴν σωστὴ γλώσσα κι ὄχι οἱ Φραγκόδουλοι σοφοί, οὔτε οἱ κάτοικοι τοῦ Κολωνακίου, τῆς φραγκίας δηλαδή, καὶ τῶν βορείων προαστείων. Οἱ τελευταῖοι, συνεχίζουν τὴν παράδοση «ταῖς τῶν ἀσώτων καὶ κακοδαιμόνων οἰκίαις» τῆς παρακμῆς καὶ τῆς ῥωμαιοκρατίας καὶ τῶν κομψοπρεπῶν νεαρῶν· τὰ δύο διαφορετικὰ ρεύματα στὴν πορεία τῆς γλώσσας μας εἶναι καὶ οἱ ἀένναοι φορεῖς εἴτε τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἴτε τῆς ἐπιβιώσεως τῆς ἐμμελείας του καὶ τῆς δημιουργικῆς συνθέσεως τῆς γλώσσας μας, μαζί καὶ τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, ἀδιάσπαστη εἶναι ή παρέμβασή τους.

Ἡ πρόσφατη ψηφιακὴ ἐπανάσταση θέτει ὡς κύρια προϋπόθεσή της τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικῆς ἐργασίας ἐκάστου, διαφορετικὰ ὁ ἐργαζόμενος ἐκπίπτει στὸν ἐργάτη τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς· ὁ ἐργαζόμενος, ὁ ἐρευνητής, μπροστὰ στὸν ὑπολογιστὴ του δουλεύει ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ μυαλό του, μὲ τὴν διάνοιά του, δηλαδή μὲ τὸν λόγον του, ὅπως ἐκφράζεται μέσα ἀπ' τὴν γλώσσα του.²³ Οἱ δημοτικιστὲς στὴν χώρα μας δέν ἔχουν καταλάβει ἀκόμη τὸ ποιά εἶναι ή σημασία τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως, οὔτε ἔδειξαν νὰ ἀντιλαμβάνονται κἂν τὸ τί σημαίνει ή ἔνταξη καὶ τοῦ πολυτονικοῦ στὰ μεγάλα δίκτυα· παρ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν πολλοὶ φιλότιμοι φιλόλογοι ποὺ τὰ παρακολουθοῦν, τὰ μελετοῦν καὶ τὰ διδάσκουν στὰ παιδιά μας, παρὰ τὰς ἐγκυκλίους τοῦ ὑπουργείου. Εἶναι οἱ ἀφανεῖς ἥρωες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, μαζί μὲ τὶς μαμάδες καὶ τὶς γιαγιάδες πιὸ πολὺ στὰ σπίτια τῶν παιδιῶν, ὅπως καὶ οἱ περισσότερες ἰστοσελίδες ποὺ ὑπερασπίζονται καὶ προβάλλουν τὸ πολυτονικό, σὲ συνεργασία συνήθως μὲ τὶς ἀντίστοιχες τῆς μουσικῆς παραδόσεως, δημοτικῆς, λαϊκῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς. Οἱ ζωντανὲς δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι παροῦσες καὶ ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους, ὅπως καὶ μὲ τὰ μεγάλα κέντρα Ἑλληνικῶν Σπουδῶν καὶ Ἐρευνῶν Ψηφιακῆς Τεχνολογίας στὸ ἐξωτερικό, ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπ' τὴν μαζικὴ ἐγκατάσταση στὴν Ἑλλάδα κέντρων ἐρευνῶν, ὅλων σχεδὸν τῶν ἐταιρειῶν ψηφιακῆς τεχνολογίας, ἀπὸ Ἀνατολή καὶ Δύση· τὸ ἐπίσημο ἀριστερὸ κράτος καὶ ὁ ἔντυπος καὶ ἠλεκτρονικὸς τύπος του τὰ ἀγνοεῖ τὰ ρεύματα αὐτά, ή μᾶλλον καλύτερα, τὰ παραβλέπει συνειδητὰ, ἀποκαλύπτοντας τὶς ἀτλαντικῆς προελεύσεως ἐξαρτήσεις του.

---

²³ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαίσθησία τοῦ δημιουργοῦ».

«Τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων...»

Ὅταν ὁ Θουκυδίδης γράφει γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν, κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο, στὸ ἦθος καὶ στὴν γλώσσα τῶν Ἑλλήνων, δείχνει σὰν νὰ ἦταν προφητικὸς γιὰ τὴν ἐποχὴ μας· παρόμοια ἐξαχρείωση τῆς ἑλληνικῆς, μόνο στὴν τελευταία τριακονταπενταετία ἔχει γίνεαι καὶ μᾶλλον τὴν ὑπερβαίνει ἢ σημερινή. Ὑπάρχει ὅμως ἡ καθοριστικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν αἰτίων τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς γλώσσας μας κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἀντιστοίχου στὶς μέρες μας· ἡ περιγραφή ἄκρως ἐνδιαφέρουσα: «Καὶ τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιοῦσει. τόλμα μὲν γὰρ ἀλόγιστος ἀνδρεία φιλέταιρος ἐνομίσθη, μέλλησις δὲ προμηθῆς δειλία εὐπρεπῆς, τὸ δὲ σῶφρον τοῦ ἀνάνδρου πρόσχημα, καὶ τὸ πρὸς ἅπαν ξυνετὸν ἐπὶ πᾶν ἀργόν· τὸ δ' ἐμπλήκτως ὄξυ ἀνδρὸς μοῖρα προσετέθη, ἀσφάλεια δὲ τοῦ ἐπιβουλεύσασθαι ἀποτροπῆς πρόφασις εὐλογος».²⁴ Πρόκειται γιὰ τὴν καλύτερη περιγραφή τῆς ὀλοκληρωτικῆς νοοτροπίας καὶ τῆς ὑποταγῆς τῶν πάντων εἰς τὸν τεθέντα σκοπὸν· ὅλες οἱ μετέπειτα ὀλοκληρωτικὲς ἰδεολογίαι εὐκολὰ περιγράφονται ἀπ' τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου καὶ ἱστορικοῦ μας: «καὶ τὴν καθιερωμένη ἀντιστοιχία τῆς σημασίας τῶν λέξεων πρὸς τὰ πράγματα τὴν ἄλλαξαν γιὰ νὰ δικαιώσουν τὶς πράξεις τους. διότι ὡς ἀνδρεία ἐθεωρήθη ἢ ἀλόγιστος τόλμη, ἢ δὲ ἔμφρων προνοητικότης πρόφασις τῆς δειλίας, ἀκόμη ἢ σωφροσύνη πρόσχημα τῆς ἀνανδρίας, καὶ ἢ σύννεση πρὸς κάθε ἐνέργεια ἀδράνεια γιὰ τὸ κάθε τι· καὶ ἢ παράφρων ὀρμητικότης προσετέθη στὴν μοῖρα τοῦ ἀνδρισμοῦ, ἢ δὲ ἐπίδειξις περισκέψεως διὰ λόγους ἀσφαλείας χαρακτηρίσθηκε εὐλογος πρόφασις ἀποφυγῆς κινδύνων».

Ἡ ἀντιγραφὴ ὀλοκλήρου τοῦ πβ' κεφαλαίου θὰ ἀποβεῖ ἴσως κουραστικὴ στὸν ἀναγνώστη, διότι τὸ ἀντικείμενό μας δὲν εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ συστηματικὴ ἀλλοίωση τῆς γλώσσας ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς, γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν τυραννικῶν ἐπιδιώξεων των· ἡ αὐταρχικὴ νοοτροπία ἀνεδύθη ἐκ τῶν πραγμάτων κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου καὶ χάραξε τὸ ὕφος καὶ τὸ ἦθος τῶν Ἑλλήνων, ἀκόμη καὶ στὶς ἀποικίες τους, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ὅπου οἱ ἐπιπτώσεις ἦταν μᾶλλον περιορισμένες. Ἐνα εἶναι γεγονός, ὁ ἐνεργὸς πολίτης, ὅπως τὸν περιέγραψε ὁ Περικλῆς, παραχωροῦσε τὴν θέση του στὸν ἀπράγμονα καὶ σταδιακὰ στὸν ἀχρεῖο, καθὼς αὐτὸν σκιαγραφεῖ ὁ ἱστορικός, ἀλλὰ ἡ μετάβαση δὲν ἦταν ἀπότομη· οἱ δυνάμεις ἀμύνης τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου ἀποδείχθηκαν πολλὰ καὶ

²⁴ Θουκυδίδου, «Ἐυγγραφή», βιβλ. Γ', κεφ. πβ', παρ. 4, (μετάφραση δική μου)

ισχυρές, διότι χρειάσθηκαν πέντε ἕξι γενιές Ἑλλήνων γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ ἀχρεῖος καὶ ἄλλες τόσες τοῦ ἐκπέσαι στὸν κυνικὸ τῆς ρωμαιοκρατίας. Ὁ τέταρτος αἰὼν δὲν ἔχει τὴν αἴγλη τοῦ πέμπτου, ἀλλὰ ἀποτελεῖ γνήσια συνέχειά του, ὅπως καὶ οἱ πρῶτοι αἰῶνες τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς συνεχίζουν τὴν πορεία τῆς παρακμῆς, δὲν εἶχαν φθάσει ὅμως ἀκόμη οἱ Ἕλληνες στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξαχρειώσεώς τους τῶν μετέπειτα χρόνων.

Ἡ περίπτωση τῆς παραδόσεως τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ τὴν ἦττα τους εἰς τοὺς Αἰγὸς ποταμοὺς καὶ τὴν παρατεταμένη πολιορκία, μὲ τὸν λιμὸ καὶ τὶς κακουχίες, εἶναι χαρακτηριστικὴ· σώθηκαν ἀπ' τὸν ἐξανδραποδισμό, χάρις στοὺς προγόνους τους, τὴν μεγαλοψυχία τῶν Σπαρτιατῶν ἐφόρων, τοῦ νὰ μὴν καταστραφῇ ἡ πόλις ποὺ τόσα προσέφερε στὸ μεγαλεῖο τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὴν παρέμβαση ἑνὸς ἀγνώστου Φωκέως· αὐτὸς τὸ βράδυ παρὰ πότον, στὸ συμπόσιο, μετὰ τὴν παράδοση τῆς πόλεως, τραγούδησε ὀλόκληρη τὴν πάροδο τῆς «Ἡλέκτρας» τοῦ Εὐριπίδου, ἀφοῦ διαπίστωσε μᾶλλον ὅτι ἦταν κατάλληλη ἡ ἀτμόσφαιρα, καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ εἶναι:

Ἀγαμέμνονος ὦ κόρα,
ἤλυθον Ἡλέκτρα, ποτὶ σὰν ἀγρότειραν αὐλάν.²⁵

Ὅλοι ξέσπασαν τότε σὲ δάκρυα καὶ συμφώνησαν ἀμέσως εἰς τὸ νὰ μὴν ἐξανδραποδισθῇ ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῶν σκληρῶν μέτρων τοῦ δεσποτικοῦ Λυσάνδρου· δέκα χρόνια πρὶν εἶχε διδαχθῆ ἡ «Ἡλέκτρα», στὴν διάρκειά τοῦ πολέμου, ἀλλὰ εἶχε ἐπαναδιδασθῆ σὲ πολλές ἑλληνικὲς πόλεις καὶ πάρα πολλοὶ τραγουδοῦσαν τὰ χορικά της ἀπὸ στήθους· δηλαδὴ, δὲν ἦταν καὶ τόσο μισητὸς ἐχθρὸς ὁ Ἀθηναῖος, ὅταν εἶχαν ἰσχυρότατους δεσμοὺς μαζί του, στὴν ἱστορία, στὴν θρησκεία, στοὺς πολέμους, στὴν καταγωγὴ καὶ στὴν κοινὴ πολιτιστικὴ τους παράδοση, ἀλλὰ καὶ στὴν προσφορὰ τῶν τραγικῶν καὶ κωμικῶν ποιητῶν καὶ στὰ χειρότερα χρόνια τοῦ πολέμου, στὰ τραγούδια τῆς καθημερινότητός τους,

ὦ κόρη τοῦ Ἀγαμέμνονος,
ἦρθα Ἡλέκτρα, μπροστὰ στὴν ἀγροτικὴ αὐλή σου.

---

²⁵ Πλουτάρχου, «Λύσανδρος», κεφ. ιε', παρ. 3-4, «Ἡλέκτρα», στ. 167-168, μετάφραση δική μου, καὶ στὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Δημοκλῆς ὁ καλός», σελ. 68, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 6, κ. ε.

Απομονωμένη ζούσε για πολλά χρόνια ή Ήλέκτρα, μᾶς λείει ὁ ποιητής, σὲ μιὰ φτωχικὴ καλύβα τοῦ πατέρα της, ἐξόριστη ἀπ' τὴν ἄκαρδη μητέρα της καὶ τὸν αὐταρχικὸ ἐραστή της καὶ σφετεριστὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγαμέμνονος· ὁ κορυφαῖος τοῦ Χοροῦ τῆς ἀναγγέλλει τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἀδελφοῦ της, τῆς μοναδικῆς της ἐλπίδος. Ὁ Ὀρέστης ἀποδίδει τὴν δικαιοσύνη, σκοτώνει τὸν Αἴγισθο καὶ τὴν Κλυταιμνήστρα, καὶ πληρώνει αὐτὸς μὲ τὴν καταδίωξη τῶν Ἑρινύων γιὰ τὴν μητροκτονία· ἀλλοῦ μᾶς ὀδηγεῖ ὁ μῦθος, ἀλλὰ τὸ θέμα μας εἶναι ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι, νικητὲς καὶ ἀδίστακτοι, καὶ οἱ σύμμαχοί τους, μὲ πολλὰ ἐγκλήματα γενοκτονίας στὸν πόλεμο, συγκινήθηκαν ἀπ' τὴν πάροδο τῆς Ήλέκτρας. Δὲν εἶχαν χαθεῖ ὅλες οἱ κοινές τους ρίζες μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, τοὺς ἀντιπάλους τους στὸν πόλεμο· διατηροῦσαν ζωντανὴ τὴν ἐπικοινωνία τους, στὰ μεγάλα ἱερά, στὰ χορικά, ὡς τραγούδια τῆς ἐποχῆς, στὶς διονυσιακὲς ἐορτές...

Ἡ ἐξαχρείωση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης τὴν τελευταία τριακονταπενταετία ἔχει ἄλλα κίνητρα καὶ ἄλλα χαρακτηριστικά· εἶναι προμελετημένη καὶ προδιαγεγραμμένη ἀπόφαση τῆς πρώτης σοσιαλιστικῆς κυβέρνησης, μὲ ἐντολὲς ἀπὸ ἀμερικανικὰ κέντρα· δὲν εἶναι οὐδόπως ἀποτέλεσμα τῆς αὐθορμήτου ἀλλαγῆς τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν Ἑλλήνων, ὅσο κι ἂν ἡ δικτατορία συνέβαλε, μὲ τὴν καθαρευουσιάνικη ἀλλὰ καὶ ἄλαλη γλῶσσα της, πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Ἡ καθιέρωση τῆς νεοελληνικῆς ἀπ' τὸν Κωνσταντῖνο Καραμανλῆ καὶ τὸν Γεώργιο Ράλλη ἦταν τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν προσαρμογὴ τῆς ἐπισήμου γλώσσης μὲ τὴν καθομιλουμένη στὴν χώρα· ἡ νεοελληνικὴ ἦταν ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων κι ὄχι ἡ «δημοτικὴ» τῶν σοσιαλιστικῶν πειραματισμῶν. Στὸ τί ἀπέβλεπε εἶναι γνωστό, ἀπ' τὶς τόσες «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς» καὶ ὅσα ἄλλα ἔχουν γραφεῖ στὴν χώρα, πού δὲν εἶναι λίγα.²⁶ ἡ ἔμφαση στὸ ἴδιο πρόβλημα, ἀποβλέπει στὴν διερεύνησή του ἀπ' τὶς περισσότερες δυνατὲς πτυχές του, ἰδιαίτερος στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ μας.

Δύο εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικά, ὅπως ἔχουμε πεῖ, τοῦ γλωσσικοῦ μας προβλήματος, ἡ ἄμυνα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, τῶν κατοίκων τῶν συνοικιῶν καὶ τῶν χωριῶν, στὴν γνήσια ἐλληνικὴ, μὲ τὴν ἀπόρριψη ἐκ μέρους τους τῆς κοινοβαρβαρικῆς τῶν ἐξ Ἑσπερίας ἀφελληνιστικῶν κέντρων, καὶ ἡ καθιέρωση τοῦ πολυτονικοῦ ἀπ' τὰ μεγάλα δίκτυα, ὡς μιᾶς ἀπ' τὶς κύριες γλῶσσες στὴν συνεννόηση τῶν χρηστῶν τους. Στούς ἀπλοὺς

---

²⁶ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», «Τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο», «Ἡ σπουδὴ γιὰ τὴν γλῶσσα», «Οἱ ἀναζητήσεις τῶν Ἰαπώνων», «Ἡ εὐαίσθησις τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», «Ἡ εὐαίσθησις τοῦ δημιουργοῦ» καὶ «Ἡ μουσικὴ ἁρμονία τῆς ἐλληνικῆς».

Έλληνες, στις γιαγιάδες πρωτίστως, πρέπει να προσθέσουμε και τα νέα Έλληνόπουλα, τα όποια μαθαίνουν τώρα πολυτονικό, κι όχι μόνο όσα ασχολούνται με την ψηφιακή τεχνολογία, αλλά και τα άλλα, διότι διαπιστώνουν, ότι ή σκέψη τους γίνεται πολύ πιο γόνιμη· ή χρήση του πολυτονικού στο διαδίκτυο, όχι μόνο γενικεύεται, παρὰ και μετατρέπεται σε μέσο για την γνησιότερη απόδοση τῶν σκέψεών τους, ἔστω κι ἂν δὲν γνωρίζουν τὸ γιατί ἀκριβῶς συμβαίνει αὐτό, και δὲν τὸ γνωρίζουν πράγματι, ἀλλὰ αισθάνονται και ζοῦν τὴν διαφορὰ στὴν ποιότητα τῆς διανοίας τους και τοῦ λόγου τους. Ἡ μᾶλλον διαπιστώνει, ὅποιος τὸ ψάχνει λίγο περισσότερο, ὅτι ή γλῶσσα του, ή λαλιά του, ταυτίζεται με τὸν λόγο του και αὐτὸς με τὴν σκέψη του, τὴν διάνοιά του, ἂν και μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει ἐντροφήσει στὴν ἑλληνική φιλοσοφία· «πάει καλύτερα ἔτσι», εἶναι ή κοινή φράση τῶν παιδιῶν. «Και πάει καλύτερα», τὸ λέει κι ή γιαγιά...

Σε προσωπικὸ ἐπίπεδο ὁ νέος ζεῖ τὴν ἐπιστροφή στὴν καθημερινότητά του στις ρίζες του· ὅταν τὸ Καλοκαίρι ἐπιστρέφει για τὶς διακοπὲς στο χωριό του, δηλαδή στο χωριό τοῦ παπποῦ του, γιατί συνήθως κι ὁ πατέρας του δὲν εἶχε γεννηθεῖ πιά ἐκεῖ, τότε ξεφαντώνει στοὺς δημοτικούς χοροὺς και στὰ τραγούδια, εἴτε εἶναι ὄρεινὸ τὸ χωριό του εἴτε νησιώτικο· τὸ ζεῖ αὐτὸ και στις πόλεις, διότι στὰ νυκτερινὰ κέντρα, ἀφοῦ παίζουν τὰ ἀμερικάνικα τραγούδια, τὸ γυρίζουν τὶς πρώτες πρωινὲς ὥρες στὰ λαϊκὰ κι ἐκεῖ πολλοὶ σηκώνονται στὴν πίστα, ἀλλὰ ὅταν στο τέλος παίζουν τὰ δημοτικὰ δὲν καθετα κανένας στὴν θέση του, στὴν πίστα γίνεται τὸ ἀδιαχώρητο. Ὅποιος ἔχει μιλήσει με τὰ παιδιά αὐτά, διαπιστώνει ὅτι πολλά, τώρα ὅλο και λιγότερα ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ καναδὸ δεκαετίες περισσότερα, δὲν εἶχαν ἀκούσει δημοτικὸ τραγούδι σπίτι τους, ἂν μάλιστα ἦταν κι ἀπὸ ἀριστερὴ οἰκογένεια: «Και τί σοῦ λένε τὰ τραγούδια αὐτά;» «Δὲν ξέρω, ἀπαντοῦν, ἀλλὰ μ' ἀρέσουν και στενοχωριέμαι πὺ δὲν τὰ χορεύω καλά». Κυρίως τὰ κορίστια πὺ εἶναι πὺ ἐκδηλωτικά, «Μὲ συνεπαίρνουν και δὲν μπορῶ νὰ καθίσω κάτω», συμπληρώνουν αὐθόρμητα.

Εἶναι ή γενιά τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, με τὸ ἔξυπνο τηλέφωνο και τὸν κόσμο στὰ χέρια της, ἀλλὰ πλήρως χειραφετημένης ἀπ' τὶς ἐξαρτήσεις τῶν μεγαλυτέρων τους· αὐτὰ τὰ παιδιά ἀναζητᾶνε τὸ πολυτονικὸ και τὴν μουσικὴ ἀρμονία τῆς γλώσσας, αὐτὴ ή γενιά ἀκούει για τὶς καταστροφὲς τῶν μεγαλυτέρων τους μετὰ τὶς συναυλίες χάρντροκ και δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει τὶς ἀντιδράσεις τους, «Γιατί τὸ ἔκαναν;» Διερωτῶνται ὅλοι τους. Αὐτὴ ή γενιά εἶναι ή ἐλπίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ κι ὅχι μόνο τῆς Ἑλλάδος, δίδει ἄλλη κατεύθυνση στὴν ζωὴ με τὴν χρήση τοῦ διαδικτύου.

«Ὡ βαθυζώνων ἄνασσα Περσίδων ὑπερτάτη»

Ἡ καλύτερη ἀπόδειξη τῆς συνεχείας τῆς προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης δίδεται ἀπ' τὴν χρῆση τῶν πολιτικῶν στίχων στοὺς ὁποίους θεμελιώνεται τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι· ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων γράφει χαρακτηριστικά: « τοὺς δημοτικούς στίχους ὠνόμασαν καὶ λογοειδεῖς (ὡς ὁμοιοτάτους μὲ τὸν πεζὸν λόγον)... συνηθέστερον δὲ τοὺς ὠνόμασαν πολιτικούς, ὡς ἐκ πολιτικῶν (καθὼς εἶπεν ὁ Ἀλικαρνασσεύς) ὀνομάτων, ἢ ἐγχωρίως συνειθισμένης γλώσσης καὶ προσωδίας· καὶ τὰ πάνδημα δὲ τῆς γλώσσης ἄσματα καὶ τραγούδια εἰς τούτους τοὺς στίχους ἐτόνιζον οἱ δημῶδεις ἀοιδοί. Ἐδανείσθησαν δὲ τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης στιχοποιΐας πάλιν ἀπὸ τοὺς παλαιούς οἱ πρῶτοι στιχουργήσαντες· οἷον ἀπὸ τὸ τροχαϊκὸν τρίμετρον τοῦ Αἰσχύλου,

Ὡ βαθυζώνων ἄνασσα Περσίδων ὑπερτάτη,
Μῆτερ ἢ Ξέρξου γηραιά, χαῖρε Δαρείου γύναι,²⁷

φυλάξαντες τοὺς τόνους μόνον ἐσχημάτισαν τοὺς δεκαπεντασுλλάβους στίχους». Ὁ μέγας Ἑλληνιστὴς καὶ ἱεράρχης, συνεχίζει παραθέτων παραδείγματα ἀπ' τὸν Κωνσταντῖνον Μανασσῆν, τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, στὴν δημῶδη γλῶσσα τῶν ἡμερῶν του,

«Υἱὸς Αἰνείου γνήσιος Ἀσκάνιος τὴν κλῆσιν»,

στὸν Ἀριστοφάνη, στὸν Ἀνακρέοντα καὶ στὸν Ὅμηρο,

«Οὔρεά τε σκιόεντα, θάλασσά τε ἠχήεσσα·

...

Μῦθον ἐπαινῆσαντες Ὀδυσσεῆος θείοιο»,²⁸

καὶ συμπληρώνει μὲ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι,

«Ἀνίκητα λιοντάρια, Ὀλύμπου παλληκάρια».

---

²⁷ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, «Περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», σελ. 663, κ, ἐ, Ἀγία Πετρούπολις, 1830, Αἰσχύλου, «Πέρσαι», στ. 155-56, μετάφραση δική μου, καὶ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, «Ἄπαντα», σελ. 554, ἐκδόσεως Δήμου Καστοριάς, 1969.

²⁸ Ὅμηρου, «Ἰλιάς», ῥαψῶδια Α', στ. 157, Β', 335, μετάφραση, Ἀλεξάνδρου Πάλλη.

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Αἰσχύλου δὲν χρειάζεται μετάφραση, εἶναι πλήρως κατανοητὸ τὸ κείμενο· ἴσως μόνο ἡ ἐπεξήγηση τῆς λέξεως βαθυζώνων, τὶς Περσίδες ἀρχόντισσες ἐννοεῖ, ἐπειδὴ φοροῦσαν βαθεῖες ζῶνες· θὰ προσθέταμε ὅμως ἐμεῖς καὶ τὸν Ῥωμανὸ τὸν μελωδὸ, ποὺ ἔγραψε στὴν δημῶδη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς του, τὸν ἕκτο αἰῶνα μᾶλλον, καὶ εἶναι ὁ κορυφαῖος ὕμνωδὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς. Ἡ μετάφραση τοῦ Ὀμήρου δίδεται ἐπικουρικῶς, ἂν καὶ εἶναι βατὸ τὸ κείμενο:

Θές κορφοβούνια ἀπλόσκιωτα θές θάλασσα ἀφρισμένη·

...

Κι ὅλοι τὰ λόγια παινέσανε τοῦ θεϊκοῦ Δυσσέα.

Ὅταν αὐτὰ ἰσχύουν ἐπὶ δυόμισυ μὲ τρεῖς χιλιάδες χρόνια καὶ ἐπιβιώνουν, μαζί μὲ τὴν μουσικὴ ἀρμονία τῆς ἑλληνικῆς, τὴν ἐμμέλειά της, ποιὲς εἶναι ἐκεῖνες οἱ δυνάμεις ποὺ ἐπιχείρησαν νὰ τὰ ἐξαφανίσουν τὰ τελευταῖα ἑκατὸ καὶ ἀκόμη περισσότερο τὰ προηγούμενα τριακονταπέντε χρόνια; Ἀπάντηση σαφῆς, μὲ πειστικὰ ἐπιχειρήματα, δὲν ἔχει διατυπωθεῖ, παρὰ μόνο θεωρίες, ὅσες οἱ προοδευτικοὶ φιλόλογοι ἔχουν φέρει ἀπ' τὴν Δύση, ὅτι δὲν ἰσχύουν ὅσα λένε οἱ δικοὶ μας γραμματικοί, ἀλλὰ μόνο οἱ μεγάλες θεωρίες, συμπληρωματικὲς πρὸς τὶς πολιτικὲς ἰδεολογίες· τὸ πρόβλημα εἶναι πολιτικό, ἀλλὰ μὲ πολλὲς διαστάσεις καὶ κάποιες ἐξετάζουμε στὴν παροῦσα μελέτη μας. Ὁ καθένας μας, ἀνεξαρτήτως τῶν γνώσεών του, δὲν ἔχει καμμία δυσκολία στὴν ἀνάγνωση αὐτῶν τῶν στίχων καὶ μάλιστα μὲ τὸν ρυθμὸ τους, ἴσως ὄχι τέλεια, ἀλλὰ αισθάνεται τὴν εὐχαρίστηση ὅταν τὰ ἀκούει κυρίως κι ὄχι μόνο τὰ διαβάζει· τοῦ θυμίζουν τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι ἢ τουλάχιστον τὰ νανουρίσματα τῆς μάνας του ἢ τῆς γιαγιάς του.

Ἡ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα εἶναι μία καὶ μόνη, ἦταν πολιτικὸ τὸ πρόβλημα τῆς συγκρούσεως καθαρευούσης καὶ δημοτικῆς κι ὄχι ἀπλῶς γλωσσικό· τὸ ἔχουμε ἀναφέρει πολλὲς φορὲς καὶ τὸ ἔχουν ἀποδεχθεῖ ὅλοι, ἢ μᾶλλον τὸ διακήρυσσαν οἱ περισσότεροὶ δημοτικιστὲς ἀπ' τὴν ἀρχή, ἄλλο ἂν ὁ Γιάννης Ψυχάρης βρέθηκε τελικὰ δεξιός, καὶ μάλιστα βασιλικός· αὐτὸ ἄλλωστε δὲν τὸ ἀναφέρουν καθόλου, ἀλλὰ λένε... Τὸ συμπέρασμα ὅμως εἶναι ἓνα: Ἡ καθαρὰ τεχνητῆς μορφῆς ἐπίσημη «δημοτικὴ», ποὺ δὲν ἔχει καμμία σχέση ὡς γλῶσσα μὲ τὴν νεοελληνικὴ μεταπολεμικὰ στὶς πόλεις μας καὶ τὴν δημοτικὴ στὴν ἱστορικὴ της συνέχεια στὰ χωριά μας, ἔχει σὲ γενικὲς γραμμὲς δύο χαρακτηριστικά: πρῶτον, τὴν ἀπλοϊκὴ καὶ κακόφωνη π.χ. μεταγλώττιση τῶν καταλήξεων ἀπὸ -εως τῆς καθαρεύουσας σὲ -ης καὶ στὴν ἀλλαγὴ τῆς σημασίας πολλῶν λέξεων καὶ ἐπιρρημάτων κυρίως, ἀμέσως, ἄμεσα, πιθανόν, πιθανά, σαφῶς, σαφά, ὅπως προαναφέραμε, μὲ

ὅλα τὰ παρατράγουδα πού γνωρίσαμε· δεύτερον, τὴν ἄκριτη εἰσαγωγή ξένων λέξεων, κυρίως ἀγγλικῶν, ἢ μᾶλλον ἀμερικανικῶν, χωρὶς καμμία ἀξιολόγηση τῆς ἀφομοιωσεῶς των στὴν γλῶσσα μας. Ἡ ἑλληνικὴ διακρίθηκε στὴν μακροαίωνα ἱστορία της ἀπ’ τὴν εὐκόλη ἀφομοίωση τῶν ξένων λέξεων στὴν προσωδία της, στὴν ἄρμονία της· τὴν τελευταία τεσσαρακονταετία γίνεται τεχνητὰ καὶ ἄγαρπα, βίαια, ὡς μεταφορὰ τῆς αὐταρχικῆς ἐπιβολῆς στὴν γλῶσσα. Δὲν γίνεται τυχαῖα αὐτό, ὅλα τὰ τυραννικὰ καθεστῶτα φρόντιζαν ὡς πρῶτο τους μέτρο τὴν ἀλλοίωση τῆς γλώσσας· ὅσο πιὸ βίαιος γινόταν ὁ ἄνθρωπος στὴν πολιτικὴ καὶ καθημερινή του ζωὴ, τόσο περισσότερο καὶ ταχύτερα ἐγκατέλειπε τὴν ἄρμονία τοῦ λόγου του, τὴν προσωδία τῆς γλώσσας του, καὶ γινόταν πλήρως ὑποτακτικός, μὲ ἄνωθεν ἐπιβολὴ μάλιστα.²⁹

Ἡ σύγχυση στὸ μυαλὸ τοῦ παιδιοῦ, πού παλαιότερα τὸ εἶχαν κύριο θέμα, μὲ τὶς λέξεις ὄρνις, ὠὸν καὶ ἄλλα, ἐνῶ στὸ σπῖτι του ἔλεγαν κότα καὶ αὐγὸ, ἀναδύθηκε ἀκόμη χειρότερα μὲ τὴν σοσιαλιστικὴ γραμματικὴ· τὸ ἐπαναλαμβάνουμε, διότι εἶναι καὶ πάλι ἡ ὥρα του, ἀνάμεσα π.χ. στὸ «ἄμεσως» καὶ στὸ «ἄμεσα». Ἡ ἐμμονὴ μάλιστα τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καὶ τῶν φιλολόγων της στὴν χρῆση του ἀποδεικνύει ὅτι οἱ δεσμεύσεις τους δὲν εἶναι μόνο ἐξωτερικὲς, ὡς συνέπεια τῆς ἰδεολογίας, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικὲς, τὸ πιστεύουν ἀκράδαντα, δηλαδή, δέχονται τὴν ὀλοκληρωτικὴ νοοτροπία τὴν ὁποία ἐπιβάλλει ἡ ἀλλοίωση τῆς γλώσσας· κανεὶς μᾶλλον ἀπ’ αὐτοὺς δὲν θὰ ἀκούσει στὸ σπῖτι του, τὴν γυναῖκα του ἢ περισσότερο τὴν μητέρα του, ἢ καὶ θὰ ἀπαντήσῃ ὁ ἴδιος στὸ μικρὸ του, ὅταν ζητάει τὸ γάλα του, «ἄμεσα παιδί μου», διότι γνωρίζει ὅτι αὐτὸ προκαλεῖ στὸ παιδί τὸν χειρότερο ψυχικὸ διχασμὸ, τὴν χειρόστη νοητικὴ σύγχυση, ἔστω κι ἂν δὲν τὰ παραδέχεται αὐτὰ, λόγω πνευματικῆς πωρώσεως ὅπωςδήποτε, στὶς ἐπίσημες ἐμφανίσεις του. Δὲν εἶναι ἀπλὲς θεωρητικὲς σκέψεις αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις, παρὰ ἀντικατοπτρίζουν συγκεκριμένο τρόπο ζωῆς, τὸν τυραννικὸ ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος εἶναι ἄγευστος ἐλευθερίας καὶ φιλίας ἀληθοῦς, κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη.³⁰ ἄλλωστε, ἐὰν τοῦ τὰ ἀναφέρει αὐτὰ κάποιος, ἢ ἀπάντησῃ του εἶναι εὐκόλη, ὁ Πλάτων εἶναι ἀντιδραστικὸς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὀλιγαρχικὸς, ἐπομένως δὲν ἔχουν καμμία σχέση μὲ τὸν ἴδιον ὡς προοδευτικό...

Ἡ ὀλοκληρωτικὴ νοοτροπία, ἢ τυραννικὴ φύσις, ἔχει περάσει μέσα τους στοὺς ἀριστεροὺς, ὅπως τὸ βλέπουμε κι ἀπ’ τὶς «ἀντιστάσεις» τους στὴν

---

²⁹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 10.

³⁰ Ὅρα, ἀ, σελ. 12.

αυταρχική εξουσία της σοσιαλιστικής και της κομμουνιστικής περιόδου μεταπολιτευτικά στην χώρα μας· ακαδημαϊκοί και συγγραφείς έφθασαν στο σημείο να απαρνηθούν τις προηγούμενες απόψεις τους, σιωπηρῶς οί περισσότεροι, άσπαζόμενοι τις θέσεις της άριστερης «κυβέρνησης», ή και να άποκηρύσσουν έργα τους μετά βδελυγμίας, είτε με την άλλαγή τῶν τίτλων τους είτε και συνολικά. Στην πράξη δέν είναι δύο διαφορετικές διαδικασίες, παρὰ μία και ή αυτή, ὅσο άσπάζεται κανείς την ὀλοκληρωτική πολιτική ιδεολογία, τόσο μεταφέρεται αυτομάτως ή νοοτροπία της και στην υπόλοιπη ζωή του, δέν υπάρχει άλλη διέξοδος· σέ κάποιο βαθμό είναι δικαιολογημένοι, διότι αυτή είναι ή ιδεολογία τους, ή επίσημη ιδεολογία τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος, ή ὁποία ἐπιβλήθηκε στον κόσμο, στον δυτικό και ανατολικό, τους δύο τρεις τελευταίους αιώνες, και μᾶς την παρουσίασε με έκπληκτικό τρόπο ὁ Σαρλώ στους «Μοντέρνους Καιρούς».³¹ Ἰσχυρίζεται ὅτι, ὡς κομμουνιστής ὅτι είναι ἐναντίον τοῦ καπιταλισμοῦ, ή τὸ αντίθετο για τὸν αντιδραστικό δεξιό -άλλα ἔμεϊς συζητᾶμε τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσας και γι' αυτό ἐστιάζουμε την προσοχή μας στον άριστερό-, ἐνῶ στην πράξη είναι ακριβῶς τὸ ἴδιο, είναι οί δύο ὄψεις τοῦ ἰδίου νομίσματος, γνωστά αυτά· οί δεξιοί στην χώρα μας είναι πιὸ άνεκτικοί στο θέμα τῆς γλώσσας, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸ πολυτονικό, ὡς συνεχιστές τῆς παραδόσεώς της, ἄλλο ἂν ή ιδεολογία τους είναι κι αυτή ἐμβαπτισμένη στην βιομηχανική λογική, ή και οί φασιστικές παραφυάδες τους ήταν γνήσιες τυραννικές φύσεις, ὅπως τὸ απέδειξαν στην σύγχρονη ιστορία μας.

Ἡ ψηφιακή ἐπανάσταση ὅμως άνέτρεψε τὰ πάντα στον ἄνθρωπο, ὄχι μόνο στην παραγωγική διαδικασία, στην οικονομία και στις πολιτικές σχέσεις γενικώτερα, ἄλλα ἰδιαίτερος στην νοοτροπία του, στην ψυχολογία του, στις κοινωνικές και προσωπικές του σχέσεις· είναι καθοριστική ή διαφορὰ αυτή και την ἔχουμε παρουσιάσει ἀπὸ ἄρκετες πλευρές της εις τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς». Σέ μία πτυχή τοῦ προβλήματος στρέφεται τώρα τὸ ἐνδιαφέρον μας: στην διερεύνηση τῆς ψυχολογίας και τῆς νοοτροπίας σέ προσωπικό ἐπίπεδο, ὅσων ἀποδέχονται την ἰσοπεδωτική λογική τῆς ἀλλοιώσεως τῆς γλώσσας, ή μᾶλλον καλύτερα τῆς ἀποδοχῆς τῆς γλώσσας, τοῦ λόγου, τῶν τυραννικῶν φύσεων και την ἐμβαπτίζουν ὡς κανονική γλῶσσα και λόγο τοῦ λαοῦ, και μάλιστα στην ἰστορική του πορεία. Και για να μιλήσουμε με βάση την ἰστορία μας, ὅταν λέμε ἑλληνική ὡς πρότυπο ἐννοοῦμε την γλῶσσα τῆς κλασικῆς μας ἐποχῆς, τὸν λόγο τῶν ἑλευθέρων πολιτῶν, τὸν ἔμμελῆ λόγο, διότι αὐτὸς καθόρισε τὸ τί σημαίνει ἑλληνικὸς

---

³¹ Ὅρα, εις τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαίσθησία τοῦ δημιουργοῦ», σελ. 6, κ. έ, και «Ἀπ' τῆ μουσική στη γραμματική», σελ. 8, κ. έ.

πολιτισμός στην μακρά μας διαδρομή· οί άριστεροί όμως πρεσβεύουν ότι ό λόγος τών άπραγμόνων είναι ό κανονικός λόγος τών Έλλήνων και ταυτίζονται άπολύτως στην πράξη με τούς άπράγμονες και τούς άχρείους. Όπωσδήποτε και είναι ό λόγος κάποιας κατηγορίας τών Έλλήνων, τών άπραγμόνων και τών άχρείων ή κυνικών στην συνέχεια, αλλά αυτός είναι ό λόγος πού χρησιμοποιούσαν οί Έλληνες τής παρακμής στους πολλούς αιώνες τής δουλείας του Έλληνισμού· δέν υπάρχει καμμία άμφισβήτηση γι' αυτό και είναι άποδεδειγμένο ιστορικά και πολιτικά. Αλλά αυτή ή ιστορική και πολιτική άπόδειξη σημαίνει, ότι, όσοι προβάλλουν τόν λόγον αυτόν ως τόν προτιμώμενο λόγο και τόν εφαρμόζουν στην εκπαίδευση, τότε αυτομάτως δέχονται ότι εμπνέονται κι οί ίδιοι άπ' την δουλική νοοτροπία του και ότι επιδιώκουν ή νέα γενιά μας νά γίνει και αυτή γενιά δούλων. Αυτό είναι τó κρίσιμο συμπέρασμα· επομένως και οί άριστεροί φιλόλογοι και γραμματικοί γενιές δούλων θέλουν νά αναδείξουν, ως ύποτακτικών πλήρως στην ιδεολογία τους, στο σύστημά τους και στους άρχηγούς τους. Άλλο άν δέν τó πετυχαίνουν, αλλά τó επιδιώκουν άκόμη και τώρα, άφου ύπηρετούν την πλήρως ολοκληρωτική ιδεολογία τους...

Τά προβλήματά τους όμως είναι πολλά, όχι μόνο ιδεολογικά, όταν διαπιστώνουν τó πόσο άναχρονιστική είναι ή ιδεολογία τους και τó πόσο αδύναμη, όπως γράψαμε, τού νά άνταποκριθεί κάπως στις άπαιτήσεις τής ψηφιακής εποχής· τó δεύτερο, επίσης δεδομένο είναι, τó πόσο έρχονται σέ σύγκρουση με τόν έαυτό τους και σέ διχασμό τής προσωπικότητός τους, όταν χρησιμοποιούν άλλη γλώσσα στο σπίτι τους και στα παιδιά τους και άλλη στο γραφείο τους και στις επίσημες έκδηλώσεις τους· τó τρίτο άφορᾶ την πλήρη άποκοπή τους άπ' την παραγωγική και κοινωνική πραγματικότητα και κατά προέκταση άπ' την πολιτική ζωή, με την χρήση του πολυτονικού διεθνώς ως έπισήμου γλώσσας, αλλά και τής άρχαίας ως προτιμουμένης στα μεγάλα κέντρα έρευνών τής ψηφιακής τεχνολογίας. Σέ όσα νέα Έλληνόπουλα εργάζονται στα κέντρα αυτά και παρακολουθοῦν τούς συναδέλφους τους νά μαθαίνουν άρχαία έλληνικά και νά κάνουν χρήση του πολυτονικού, έμφανίζεται όξύτερο τó πρόβλημα· αισθάνονται και λίγο ή πολυ άσχημα στην άρχή, διότι δέν τó έμαθαν στο σχολείο στην Ελλάδα, αλλά και χειρότερα στη συνέχεια, όταν τούς ζητούν την γνώμη τους οί φίλοι τους για κάποια προβλήματα στην χρήση τής γλώσσας με τó πολυτονικό κι αυτοί δέν μποροῦν νά άπαντήσουν. Τρέχουν άμέσως μόνα τους νά μάθουν τó πολυτονικό, και τότε διαπιστώνουν ότι τούς βοηθάει άφάνταστα στην δημιουργικότητα τής σκέψεώς των. Τότε σκέπτονται τó τί έχασαν και τó τί επιδίωκε ή καθιέρωση του μονοτονικού.

Ἡ ἀποδοχή τοῦ πολυτονικοῦ ἀπὸ ὅλες σχεδὸν τὶς ἑλληνικὲς ἱστοσελίδες καὶ ἡ χρῆση τοῦ ἀπὸ ὅλο καὶ περισσότερους νέους ἐπιβεβαιώνει τὶς διαπιστώσεις μας, καὶ βρισκόμαστε ἀκόμη στὰ πρῶτα τοῦ βήματα· δὲν ἔχουμε ἐντοπίσει πολλές μελέτες, γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς γλώσσης, τοῦ λόγου, στὴν σκέψη τοῦ ἐρευνητοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Στεφάνου Βιάλ πὺν προαναφέραμε. Ἀλλὰ οἱ ἀλλαγὲς στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία εἶναι ἀλματώδεις καὶ οὐδεὶς γνωρίζει τὸ πόσο γρήγορα καὶ σὲ ποιὸν βαθμὸ θὰ ἔρθει ἡ ἐπόμενη· οὐδεὶς πίστευε πρὶν ἀπὸ δέκα ἢ καὶ πέντε χρόνια ὅτι θὰ εἶχαν γίνει τέτοιες ἀλλαγές, ὅπως οἱ ἀμερικανικὲς διομολογήσεις πρὸς τὶς Ἰνδίες ἢ ἡ ἐκτόξευση -τὸν Φεβρουάριον τοῦ 2017- ἀπ' τὴν μεγάλη χώρα πυραύλου μὲ φορτίο 107 δορυφόρων τοὺς ὁποίους ἔθεσε ὅλους στὴν τροχιά τους, κι ἀπ' τοὺς ὁποίους οἱ 96 ἦταν ἀμερικανικοί, ἢ καὶ στὰ δικά μας ἢ καθιέρωση τοῦ πολυτονικοῦ συστήματος ἐπικοινωνίας ἀπ' τὰ μεγάλα δίκτυα. Οἱ Ἰνδίες ἔχουν πετύχει τὴν ἀλματώδη ἀνάπτυξη τῆς ψηφιακῆς τους τεχνολογίας, χάρις στὴν ἰκανότητα συνθέσεως τῆς ἰνδουιστικῆς γλώσσης, ὅπως καὶ οἱ Ρῶσοι τῆς δικῆς τους· ἄλλωστε ἔχουν ἐγκαταστήσει μεγάλο κέντρο ψηφιακῶν ἐρευνῶν ἔξω ἀπ' τὸ Βλαδιβοστόκ, μὲ πρῶτους πελάτες τους τοὺς Ἰάπωνες, οἱ ὁποῖοι ἀποχωροῦν μαζικὰ ἀπ' τὴν Σίλικον βάλλεϋ καὶ στρέφονται στὸ ρωσικὸ κέντρο, ἐπειδὴ εἶναι πολὺ πιὸ ἀποτελεσματικὰ καὶ πιὸ παραγωγικὰ τὰ συστήματα πὺν τοὺς προμηθεύουν, κι οἱ ἴδιοι βλέπουν τὴν ἀλλαγὴ στὶς δουλειές τους.

Οἱ περιπλανήσεις στὶς διεθνεῖς ἐξελίξεις δὲν εἶναι οὔτε ἐξαντλητικὲς οὔτε πρωτότυπες, ἀπλῶς κάποια παραδείγματα χρησιμοποιοῦμε ὡς ἐπικουρικὰ τῶν ἀλλαγῶν στὴν χώρα μας· ἓνα πρᾶγμα μᾶς ἐνδιαφέρει, τὸ πῶς θὰ διευκολύνουμε τὰ νέα παιδιά τοῦ νὰ μάθουν τὴν δημιουργικὴ καὶ ἀρμονικὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα, διότι μόνο μὲ αὐτὴν θὰ ἀνακτήσουν τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ καὶ τὴν ἐμμέλεια τοῦ λόγου τους, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀποτελέσουν τὸ ἐφαλτήριο γιὰ τὴν ἀπογείωση τῆς χώρας καὶ τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας· τὴν ἀναζητοῦν μόνοι τους, χωρὶς τὴν φροντίδα τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἴσως αὐτὸ μετατραπῆ καὶ σὲ πλεονέκτημά τους, διότι αἰσθάνονται ἤδη ὅτι μόνοι τους ἐπιτυγχάνουν ὅσα ἐπιτυγχάνουν. Πάντοτε, ὅ,τι κατακτᾷ ἕκαστος μόνος του, ἐμπεδώνεται βαθύτερα στὴν συνείδησή του καὶ συμβάλλει πιὸ ἀποφασιστικὰ στὴν ἀποδέσμευσή του ἀπ' τὶς ἰδεολογικὲς καὶ ἄλλες ἐξαρτήσεις του. Ἡ τάση πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι δυναμικὴ καὶ διογκοῦται καθημερινά, ἀνεξαρτήτως τῶν ἐμποδίων τῆς ἀριστεροακροδέξιας κυβέρνησης στὶς μέρες πὺν γράφονται οἱ γραμμὲς αὐτὲς ἢ καὶ τῶν προηγουμένων σοσιαλιστικῶν μεθοδεύσεων.

Όποιος έχει μιλήσει με τὰ νέα παιδιά διαπιστώνει ἕνα πράγμα, ὅτι δὲν ἔχουν καθόλου ἐμπιστοσύνη πρὸς τοὺς ἐπισήμους καὶ πρὸς τὸ σύστημα τῆς ἐκπαιδευσεως στὴν χώρα μας· ὅσοι μάλιστα παρουσιάζουν ἄλλα στὴν μόρφωσή τους -ἢ ὅποια πράγματι στὴν μεγάλη τους πλειοψηφία εἶναι ἀξιόλογη στὰ τεχνικὰ θέματα, στὰ μαθηματικὰ καὶ ἄλλα- καὶ τὴν συνδύαζον μετὶ τῆς ἐπιδόσεως τους στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία διαπιστώνουν ὅτι ὑστεροῦν μόνο στὴν θεωρητικὴ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου· μεταξύ τους μερικοὶ ἔλεγαν πρὶν, ὅτι «ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες εἴμαστε πιὸ ἔξυπνοι», πού δὲν ἰσχύει καὶ τὸ καταλάβαιναν τότε καὶ οἱ ἴδιοι, καὶ γι' αὐτὸ τὸ σταμάτησαν. Ὅταν ὅμως συναναστράφηκαν μετ' ἐρευνητῆς πού εἶχαν μάθει ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἂν καὶ δύσκολα πολὺ μπορούσαν νὰ συνεννοηθοῦν μαζί τους, εἶδαν ὅτι ἦταν ἐξ ἴσου ἀποδοτικοὶ στὴν σκέψη τους, ἢ καὶ περισσότερο ἀπὸ πολλοὺς ἀπ' αὐτούς· τότε ἄρχισαν κι αὐτοὶ τὴν ἐκμάθηση τοῦ πολυτονικοῦ καὶ διαπίστωσαν ὅτι τοὺς ἦταν πολὺ εὐκόλη ὑπόθεση. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ στιγμὴ τῆς σκληρῆς κριτικῆς πρὸς τὸ σύστημα ἐκπαιδευσεὺς μας σὲ ὅλα του τὰ ἐπίπεδα· κάποιοι τὸ ψάχνουν βαθύτερα καὶ διερωτῶνται τοῦ γιατί συνέβη αὐτὸ στὴν χώρα, ὅπως καὶ τὸ γιατί τὸ 1996 μετ' 2004 ἀρνήθηκε ἡ τότε κυβέρνησις τὴν ἀξιοποίηση τῶν κοινοτικῶν κονδυλίων γιὰ τῆς εὐρωζωνικῆς συνδέσεις, μετ' γελοῖες δικαιολογίες, ἢ τὸ 2015 ἢ ἄλλη διέκοψε τὸ πρόγραμμα γιὰ τὴν ἐγκατάστασις WIFI σὲ ὅλοκληρη τὴν χώρα, πού ἂν εἶχε συνεχισθεῖ θὰ εἶχε ὀλοκληρωθεῖ ἀπ' τὸν ἐπόμενον χρόνον.

Παραμένουμε στὴν συλλογιστικὴ τῶν νέων μας, διότι λίγοι ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν τὴν ἀνεση τῶν ἀναζητήσεων στὴν ἀρχαῖα ἑλληνικὴ σκέψη καὶ στὴν ἐξέλιξι τῆς γλώσσης μας μέχρι τῆς μέρες μας· ἡ μεγάλη πλειοψηφία τους, θεωρώντας τα ὅλα αὐτὰ ὡς παιχνίδια στὴν ἀρχὴ ἢ συμπληρωματικὰ μετ' τὴν γλώσσα τῆς γαλιᾶς, συνεχίζουν τῆς ἐρευνῆς τους στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία καὶ μόνο ἀργότερα ἀντιλαμβάνονται -ἂν γίνεται αὐτό, γιατί μπορεῖ καὶ νὰ μὴν συμβεῖ ποτέ- τὸ ποιὸς εἶναι οἱ ἐσωτερικῆς δυνάμεις τους πού τοὺς ὀδήγησαν στὴν ἔκφρασι τῆς δημιουργικότητός τους καὶ μάλιστα σὲ σύγκρισι μετ' τοὺς συναδέλφους τους ἄλλων γλωσσῶν. Στὸ μεταίχιμο ἀκριβῶς βρίσκονται τώρα, διότι τοὺς κεντρίζει στὸ φιλότιμο, ἢ ἐφαρμογὴ τοῦ πολυτονικοῦ στὰ δίκτυα καὶ ἡ ἐκμάθησι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀπὸ πολλοὺς ἄλλοεθνεῖς συναδέλφους τους.

«Τῷ πλάνει τῆς Ἑλληνίδος...»

Μετὰ τὴν ἀναδρομὴ στὸν Ἡράκλειτο, στὸν Πλάτωνα, στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στοὺς ἄλλους σοφοὺς τῆς ἀρχαιότητος πλησιέστερα πρὸς τὶς ἀνάγκες τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς βρίσκεται ὅπωςδήποτε ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὅταν περιγράφει τὴν διαφορὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀπ’ τὴν λατινικὴ γλῶσσα· ἦταν ἄλλωστε ἡ μόνη ποὺ μποροῦσε νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν γλῶσσα τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διότι οἱ ἄλλες δὲν εἶχαν μελετηθεῖ ἀπ’ τοὺς Ἕλληνες, ἂν καὶ διατηροῦσε σημαντικὴ ἀνταλλαγὴ σοφίας τὸ Βυζάντιο μὲ τὸ χαλιφάτο τῶν Ἀβασσιδῶν καὶ τὴν ἀραμαϊκὴ τῆς Συρίας. Ὁ μέγας πατριάρχης, ποὺ εἶχε ἐπισκεφθεῖ ὡς διπλωμάτης τὴν Βαγδάτη, ἀναφέρει γιὰ τὶς δυνατότητες συνθέσεως τῆς ἑλληνικῆς: «ἐπεὶπερ τὸ ἱερὸν τῶν Πατέρων ἡμῶν μάθημα πολλάκις ἢ Λατινὶς φθεγγομένη διὰ τὸ τῆς φωνῆς ἐνδεές τε καὶ τῷ πλάνει τῆς Ἑλληνίδος μὴ συνεπεκτείνεσθαι οὐ καθαρῶς οὐδ’ εἰλικρινῶς οὐδὲ περὶ πόδα τοὺς λόγους ἤρμοξε τῷ νοήματι καὶ πολλοῖς παρεῖχε περὶ τὴν πίστιν ἑτεροθησκείας ὑπόληψιν τῶν ὀνομάτων ἢ στενοχωρία μὴ ἐξαρκούσα διερμηνεύειν τῆς διανοίας τὴν ἀκρίβειαν»³². Εἶναι σαφὴς ὁ ἐμπνευσμένος ἱεράρχης καὶ κορυφαῖος Ἑλληνιστῆς: «ἐπειδὴ τὸ ἱερὸν τῶν Πατέρων ἡμῶν μάθημα, τὸ “Πιστεύω”, πολλάκις ἢ λατινικὴ γλῶσσα στὴν ὁμιλία της, διὰ τὴν (ἐγγενῆ) ἐνδειὰ της, καὶ τὴν ἄνεση περιπλανήσεων στίς ἐννοίες τῆς Ἑλληνικῆς, τοῦ νὰ μὴ συναρμόζει οὔτε καθαρῶς οὔτε εἰλικρινῶς οὔτε μὲ ῥυθμὸ τὸν λόγο της, περὶ πόδα, πρὸς τὸ νόημά του, καὶ παρεῖχε ἔτσι πολλὰς εὐκαιρίες γιὰ ἀλλαγὴ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἢ στενοχωρία, ἢ δυσκαμψία, τῆς γλώσσης, διότι δὲν ἐξαρκούσε τοῦ νὰ διερμηνεύει τὴν ἀκρίβεια τῶν νοημάτων».

Ὅταν λέει ὁ πατριάρχης «περὶ πόδα» ἐννοεῖ τὸ μέλος, τὴν ἀρμονία καὶ τὸν ῥυθμὸ, διότι τὸ μέτρο τὸ κρατοῦσαν μὲ τὸ κτύπημα τοῦ ποδός· ὅταν δὲ λέει διὰ «τὸ τῆς φωνῆς ἐνδεές» τῆς λατινικῆς ἐπιβεβαιώνει τὶς διαπιστώσεις τοῦ Ἀριστείδου τοῦ Κοϊντιλιανοῦ: «παρὰ γὰρ τοῖς ἐπιφανεστάτοις ἐν μουσικῇ τετύχηκε παραδοχῆς, τοῖς δὲ πολλοῖς ἐστὶν ἀδύνατον· ὅθεν ἀπέγνωσαν τινες τὴν κατὰ δίσιν μελωδίαν, διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν, καὶ παντελῶς ἀμελώδητον εἶναι τὸ διάστημα ὑπολαβόντες».³³ Τὶς ἴδιες παρατηρήσεις ἀκριβῶς κάνει καὶ ὁ πατριάρχης, μὲ τὴν ἑναρξη τοῦ σχίσματος στὴν χριστιανικὴ θρησκεία, ἔστω κι ἀπ’ τὴν σκοπιὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Οἱ

³² Πατριάρχου Φωτίου, «Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας», κεφ.πζ, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Νόμους τὰς ῥῥὰς ἡμῖν γεγονέναι», σελ. 36, καὶ «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 34, κ.έ.

³³ Ἀριστείδου Κοϊντιλιανοῦ, «Περὶ μουσικῆς», βιβλ. Α', κεφ. 12j, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 13, κ.έ., καὶ «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 28, 32, κ.έ.

παρατηρήσεις του πρώην πρυτάνεως του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινουπόλεως εκκινούν απ' την διαμάχη με την Ρώμη, ως προς την έρμηνεία, ή μάλλον την έκφώνηση του «Πιστεύω» και την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος· ανεξαρτήτως της δογματικής έρμηνείας και της ορθότητας της Ορθοδοξίας, ενδιαφέρουν οι παρατηρήσεις του ως προς τις δυνατότητες διατυπώσεως των διαφόρων έννοιων στις δύο γλώσσες. Και σε άλλα σημεία ο οικουμενικός πατριάρχης επιμένει ότι ή δομή της λατινικής γλώσσας δέν της επιτρέπει την απόδοση λεπτών έννοιων και αποχρώσεων με τον λόγον της, τις όποιες έμπεριέχει ή διδασκαλία του Ιησού.

Ο Αριστείδης, την εποχή του Αυγούστου ή έναν με δύο αιώνες αργότερα, γράφει ότι, τὸ έναρμόνιο γένος «έχει τύχει της παραδοχῆς απ' τους επιφανεστάτους της μουσικής, αλλά εις τους πολλούς είναι αδύνατη ή έκφώνησή του· επομένως απεγοητεύθησαν μερικοί εις την απόδοσιν της κατά δίεσιν μελωδίας, διά την έγγενῆ ασθένειά τους, και πίστεψαν ότι τὸ διάστημα αὐτὸ είναι παντελῶς ἀμελῶδητον». Εις «τήν αὐτῶν ασθένειαν», επανέρχεται ο πατριάρχης Φώτιος· όταν ισχύουν αὐτὰ για την ιστορική και αναγνωρισμένη απ' την συμβολή της στον παγκόσμιο πολιτισμὸ λατινική γλώσσα, πολὺ περισσότερο ισχύουν και για πολλές άλλες γλώσσες. Όπωςδήποτε ο ιεράρχης έχει και αρκετή δόση ειρωνείας στα λεγόμενά του, καθώς εκρίνετο εις την διαμάχην, όχι μόνο ή ορθότης της πίστεως εις την χριστιανοσύνην και ή πρωτοκαθεδρία του Οικουμενικοῦ πατριαρχείου έναντι του Βατικανου, αλλά και ή πιστή συνέχεια του ελληνικοῦ λόγου και πολιτισμοῦ ἕως τὰς ἡμέρας του.

Τὸ ἀρχικό μας ἐρώτημα ὅμως παραμένει· πολλοὶ διδάσκαλοι του γένους και φιλόλογοι τῶν δύο προηγούμενων αἰώνων κάνουν ἀναφορὰ στον πατριάρχη και στον Αριστείδη Κοϊντιλιανό, στον Φιλόστρατο, στον Διονύσιο τὸν Ἀλικαρνασσεά, στον Πλούταρχο, ή στον Ιουλιανό για να ἀναφέρουμε μερικούς μόνο, αλλά οι δημοτικιστὲς τοὺς ἀγνοοῦν παντελῶς, σαν να τοὺς φοβοῦνται, κι ἴσως ἔχουν δίκαιο. Και καλά μὲν θεωροῦν τὸν Φώτιο πιστὸ χριστιανό, επομένως τὸν ἐντάσσουν στην θρησκεία ως «ὄπιον του λαου», κατά τὸν καθοδηγητή τους, αλλά για τοὺς ἄλλους σοφοὺς και πολιτικούς; Τοὺς προσπερνοῦν, σαν να μὴν ὑπάρχουν και σαν να μὴν ὑπῆρξαν ποτέ, ὅτι δέν περιλαμβάνεται κατ' αὐτοὺς στον Κάρολο Μάρξ διαγράφεται απ' την ιστορία και τὸν πολιτισμό...

«Οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων προς τοὺς θεοὺς τους καθορίζει την πολιτική τους στάση ως ἄτομα, ως πολῖτες και ως λαοί, αὐτὸ μᾶς διδάσκει ὁ θεῖος Ὅμηρος· ἔπλασε ἰσοτίμους τὰς σχέσεις τῶν θεῶν του Ὀλύμπου με τοὺς θνητούς, με τὰς ἰδίας ἀρετὰς και τὰς ἰδίας κακίας, χωρὶς οὐδεμία σχεδὸν

διαφορά. Μοναδική εξαίρεσις ἦταν καὶ εἶναι ἡ ἀθανασία τῶν θεῶν καὶ ὁ βραχὺς βίος τῶν βροτῶν, ἀλλὰ αὐτὴ δὲν ἐμπόδιζε καὶ πολὺ τὴν ἰσοτιμία τῶν σχέσεων τους, ἂν καὶ μερικὲς φορὲς τὴν ἐνδυναμῶνε ἀρκετά· αὐτὸς ἐθεμελίωσε τὴν πολιτικὴν τους παράδοσιν καὶ παρέδωκε εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἰσοτιμία τῶν σχέσεων τους μὲ τοὺς θεοὺς τους καὶ τὴν πεποίθησιν τῆς πλήρους ἀνεξαρτησίας τους, μέσα ἀπ' τὸν διάλογο εἰς τὰς πολιτικὰς τους ἐπιλογὰς. Ὁ διάλογος μὲ τοὺς θεοὺς τους ἦταν πολιτικὸς καὶ μὲ ἀρμονικὸν λόγο, μολπὴν τὴν ὀνομάζει ὁ ποιητής· τραγουδοῦσαν, ἔμελλον, κατὰ τὰς θυσίας των, ἢ στὴν θλίψιν τους, ἢ χόρευαν τοὺς κύκλιους χοροὺς καὶ εὐφραίνονταν οἱ προστάτες των· μετεξέλιξη τῶν χορῶν αὐτῶν εἶναι ὁ χορὸς καὶ τὰ ὀρχηστρικὰ τῆς τραγωδίας, οἱ χοροὶ τῶν ἑορτῶν, ἴδιοι σχεδὸν μέχρις τῆς μέρας μας στὴ δημοτικὴν μας παράδοσιν, ὅπως οἱ κύκλιοι χοροὶ.

Ὁ λόγος καὶ ἡ μουσικὴ ἀρμονία, ὡς μέσο ἐπικοινωνίας ὄλων μεταξύ των, ἀλλὰ καὶ ὡς προσωπικὴ δέσμευσις καὶ ὄρκος, ὡς ἔπος μὲ προεκτάσεις εἰς τὸν δικανικὸν καὶ δραματικὸν λόγο, τὸ μέλος, τὴν ἀρμονία καὶ τὸν ῥυθμὸν, ἐδέσποζον εἰς τὰς σχέσεις τῶν θεῶν μεταξύ τους καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους· δεύτερος παράγων εἶναι ἡ ἐλευθέρως πολιτικὴ πρακτικὴ, εἰς τὰ πρῶτα τῆς βήματα διαμορφώουσα τὴν ψυχολογία τοῦ πολίτου, τὸ ἦθος του, καὶ προετοιμάζουσα τὴν ἄμεσο δημοκρατία, μὲ τὴν ἰσηγορία ὄλων· τρίτος ἔρχεται ὁ ἔρως, εἴτε ὡς δημιουργικὴ ἐπικοινωνία, εἴτε ὡς ἀφροδισιακὴ, ὀπιπιάζουσα. Ἡ ἀσκησις τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς εἴτε εἰς τὴν Ἀγοράν, ὡς πολιτικὴ ἔκφρασις ἐνώπιον ὄλων, εἴτε ἀτομικῶς, ὡς προσωπικὴ στάσις ζωῆς τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ὡς ἦθος, εἰς εἰδικὰς καταστάσεις, καὶ ὡς ὕψος, σφυρηλατοῦν τὴν νοσοτροπία του καὶ τοῦ ἐπιτρέπουν ἐρανίζεσθαι ἀπὸ τὸν θεῖον ποιητὴν ἀγαθὰ...»³⁴

«Οἱ Ἕλληνες πιστεύουν ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀτελὲς ὄν, μὲ τὶς ἀρετὰς του καὶ τὶς κακίαις του· ἔχει τὴν ἀνεσθῆ ἀξιοποιῆσαι τὰς ἀρετὰς του, ἀλλὰ καὶ ἐνδῶσαι στὶς κακίαις του, ὅποτε ἀναλόγως ἐξελίσσεται εἰς χρηστὸν πολίτην ἢ, κατὰ τὴν ὀρολογία μας, σὲ ἀχρεῖον καὶ κυνικόν... Ἡ πολιτικὴ πρακτικὴ ἐκάστου λαοῦ ἀπορρέει κατὰ βάσιν ἀπ' τὴν ἀντίληψίν του γιὰ τὴν θρησκεία του καὶ τὶς ἰδέαις του γιὰ τοὺς θεοὺς του, μὲ προέκτασιν τὴν γλῶσσαν του καὶ τὶς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς σχέσεις του δι' ἕκαστον ἐξ αὐτῶν· οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων πλάθουν τοὺς ἀνθρώπους των μὲ ἰσοτίμους σχέσεις μαζί τους, ἢ καὶ ἀντιστρόφως, τὸ σωστό, οἱ Ἕλληνες φαντάζονται τοὺς θεοὺς τους μὲ σχέσεις ἀνεξαρτησίας καὶ εὐγενοῦς ἀμίλλης μεταξύ τους, μὲ ἀντίστοιχὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἦθους των. Ἀπ' τὸ νάμα αὐτὸ ἐκπηγάζει κάθε ἄλλη πτυχὴ τοῦ πολιτισμοῦ των. Οἱ μονοθεϊστικὲς θρησκείαι καὶ οἱ ἰδεολογίαι τῆς ἐποχῆς μας βρίσκονται στὴν ἄλλη ἄκρην τοῦ ἐκκενροῦς.»

³⁴ Ὅρα εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 1 καὶ 31.

Ἐξαρτᾶται λοιπὸν ἀπὸ τὸ ποιὰ πλευρὰ τοῦ ἐκκρεμοῦς ἐπιλέγει ἕκαστος λαὸς καὶ ἄτομο τὴν τοποθέτηση τοῦ ἰδίου καὶ τῆς πολιτικῆς του ἐκφράσεως· αὐτὸ δὲν ἰσχύει μόνο γιὰ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, ἰσχύει γιὰ κάθε λαὸ καὶ γιὰ κάθε πολιτισμὸ. Ἐπιμένουμε στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ γιὰ ἕναν κυρίως λόγο, στὴν μελέτη μας αὐτῇ, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες: διότι ἀφορᾶ ἡμᾶς τοὺς ἴδιους καὶ ἐπειδὴ ἔχουμε διερευνήσει καὶ καταγράψει στὴν γραμματεία μας σὲ βάθος ἀπὸ φιλοσοφικῆς καὶ ἱστορικῆς πλευρᾶς τὶς πολλὰ διαστάσεις τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τοὺς θεοὺς τοῦ ἢ τὸν θεὸ τοῦ ἢ τὶς ὅποιες ἐπιστημονικὲς ἢ ἰδεολογικὲς ἐξαρτήσεις του· οἱ σχέσεις τὶς ὁποῖες ἀποδέχεται τὸ ἄτομο ὡς αἰώνιες ἀξίες, στὶς μονοθεϊστικὲς θρησκείες καὶ ὡς ἀποκαλυπτικὸς λόγος στὴν δυτικὴ παράδοση, εἴτε τοῦ θεοῦ, ὡς ὀρθὸς λόγος, εἴτε ὡς ἐπιστημονικὴ ἢ ἰδεολογικὴ ἀλήθεια, καθορίζουν καὶ τὴν πρακτικὴ του ὡς ἀπράγμονος ἢ ἀχρείου· ἀκόμη καὶ ὁ καλὸς καὶ ὑποτακτικὸς δοῦλος εἶναι ἀπράγμων, ὅταν κυρίως εἶναι ἀξιοπρεπής, ὁ κακὸς κυμαίνεται ἀπὸ ἀχρεῖος μέχρι κυνικός. Ἐὰν ἀντιθέτως οἱ σχέσεις τὶς ὁποῖες πλέκει μὲ τὸν θεὸ τοῦ ἢ τοὺς θεοὺς του εἶναι σχέσεις ἰσοτιμίας ἢ ἀνεξαρτησίας, τότε ὁ ἴδιος γίνεται ἐνεργὸς πολίτης καὶ ἀσκεῖ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ του πρακτικὴ, μὲ ἀρμονικὸν λόγον καὶ προέκτασιν τὴν ἐμμέλειά του στὴν ῥητορικὴ, στὴν ἱστορίαν, στὴν φιλοσοφίαν, στὸ δράμα, στὴν ποίησιν καὶ στὴν ζωγραφικὴ, στὴν γλυπτικὴ καὶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ἀλληλένδετα εἶναι ὅλα αὐτά.

Ὁ ἐνεργὸς πολίτης, καὶ ὁ ἀξιοπρεπὴς ἄνθρωπος σὲ οἰοδήποτε καθεστῶς, διακρίνεται ἀπ' τὴν ἐμμέλειαν τοῦ λόγου του, τὸ ἐλεύθερον ἦθος του καὶ τὸ οἰκεῖον καὶ προσφιλὲς ἕως χαριτωμένον ὕψος του· ἔχει τὴν ἄνεσιν συνδυᾶσαι αὐτὰ μὲ τὴν δημιουργικότητα τῆς σκέψεώς του, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἰκανότητα συνθέσεως πολλῶν ἐννοιῶν στὴν γλῶσσάν του, «τῷ πλάνει τῆς ἑλληνίδος», κατὰ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, στὴν ἑλληνικὴν. Στὴν ἐποχὴ μας, ἢ δυνατότης περιπλανήσεως τῆς ἑλληνικῆς στὴν ἰκανότητα συνθέσεως πολλῶν ἐννοιῶν, συνδυάζεται μὲ τὴν ταύτισιν σημαίνοντος καὶ σημαινομένου στοὺς περισσότερους ἐπιστημονικοὺς ὅρους στὰ περισσότερα θέματα, ἀλλὰ καὶ στὴν μουσικὴν ἀρμονίαν τῆς γλώσσης μας, μὲ ἐπέκτασιν τὴν κατάκτησιν τοῦ ἐλευθέρου ἦθους σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐρευνητοῦ ἢ ἀπλοῦ ναυτίλου τοῦ διαδικτύου. Ἐπανάληψιν εἶναι, ἀλλὰ ἄκρως ἀπαραίτητη.

Όταν ο πατριάρχης Φώτιος μιλάει για «τῷ πλάνει τῆς Ἑλληνίδος», ναὶ μὲν ἀπαντάει εἰς τὴν δογματικὴν ἀντιδικίαν μὲ τὴν Ἁγίαν Ἐδραν διὰ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος -στὴν ὁποία δὲν εἶναι κατάλληλη ἢ στιγμὴ γιὰ παρέμβαση, ἀλλὰ οὔτε καὶ εἴμαστε ἐμεῖς εἰδικοί γινώστες τῶν θρησκευτικῶν θεμάτων-, ἀλλὰ καὶ θέτει ταυτοχρόνως δύο ἄλλα ζητήματα· πρῶτον, ἀποδεικνύει ὅτι, «ἡ δομὴ τῆς λατινικῆς γλώσσης δὲν τῆς ἐπιτρέπει τὴν ἀπόδοσιν λεπτῶν ἐννοιῶν καὶ ἀποχρώσεων εἰς τὸν λόγον τῆς», ὅσον κι ἂν αὐτὸ ἀγνοήθηκε στὴν συνέχεια ἢ καὶ ὑπέστη τὴν ἐπίτιμησιν μερικῶν ἱστορικῶν· ἐξ ἴσου ἀποδεικνύει ἐπίσης, ὅτι δὲν ἔχουν τὴν ἴδια δυνατότητα δημιουργικῆς συνθέσεως ὅλες οἱ γλώσσες, ὅπως γράψαμε, ἢ τουλάχιστον οἱ δύο, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ· δεύτερον, ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἐκφώνησιν ἢ προσωδία τῆς ἑλληνικῆς στὴν καθημερινή της χρῆσιν κι ὄχι μόνον στὴν ἐκκλησιαστικὴ της ὑμνωδία. Τὸ Εὐαγγέλιον ἀνεγινώσκετο καθημερινὰ ἀπ' τοὺς πιστοὺς κι ἦταν ἡ ἀνάγνωστί του ὁ συνδετικὸς τοὺς κρίκος ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων Χριστιανῶν, πρὶν ὀργανωθοῦν σὲ ἐκκλησίες μὲ τὰ ἱερά τοὺς μυστήρια καὶ τὴν μουσικὴ τους, ἴδια μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ, ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀναγινώσκεται κανονικὰ εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν, ὅπως καὶ ὁ Ἀπόστολος· ὁμολογεῖ ἔτσι, ὁ Φώτιος, ὅτι ἕως τὰς ἡμέρας του, ἡ προσωδία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἦταν ἡ ἴδια, ὅπως καὶ μέχρι σήμερα, κατὰ προέκτασιν, ἐνῶ ὑπογραμμίζει ὅτι τὴν ἀρχαῖκὴ γλώσσα μιλοῦσαν Δαναοὶ καὶ Τρῶες στὴν ἐποχὴ τους, «ἐθάρρει γὰρ αὐτοῦ τῆ γλώσση τὸ ἀρχαῖκόν».³⁵ Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος τρεῖς αἰῶνες μετὰ μᾶς διδάσκει ὅτι εἶναι ἴδια ἡ προσωδία μέχρις αὐτόν, ἢ ἐκφώνησις, τῆς γλώσσης, ἐνῶ ἐπιχειρεῖ, ὅπως εἶδαμε, καὶ τὴν προέκτασιν τῆς διερευνησεῶς του μέχρι τὴν κλασικὴ ἐποχὴ καὶ τὸν Ὅμηρον. Οἱ φιλόλογοι ὅμως «ἀνακάλυψαν» στὴν ἀλεξανδρινὴ ἐποχὴ τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ πολυτονικοῦ, μὲ τὴν καθιέρωσιν τῆς κοινῆς, καὶ τὴν ἀλλαγὴν στὴν προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλὰ ἀγνόησαν τοὺς μεγάλους ἱεράρχας καὶ ἑλληνιστάς, ὅπως καὶ τοὺς φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀπ' τὴν διερεύνησίν μας διαπιστώνεται ὅτι στὴν προσέγγισιν τῆς γλώσσης διαμορφώθηκαν δύο ρεύματα, τὸ ἓνα, ἢ σύνδεσιν τοῦ λόγου μὲ τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν τοῦ ὁμιλοῦντος, καὶ τὸ ἄλλο, ἢ σχηματικὴ ἢ τυπικὴ προσέγγισιν, σύμφωνα μὲ τὶς θεωρητικὰς ἐρμηνεῖς κάποιων φιλολόγων τῆς Δύσεως κυρίως· στὸ πρῶτον ἐντάσσονται ὅλοι οἱ φιλόσοφοι καὶ γραμματικοὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς, οἱ ἱεράρχες τῆς βυζαντινῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους καὶ οἱ περισσότεροι φιλόλογοι τοῦ 19ου αἰῶνος· στὸ δεύτερον, ὑπάγονται οἱ δημοτικιστὲς τῆς νεώτερης ἐποχῆς, μὲ ρίζες τοὺς στὸν Ἑρασμο καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του, ἔστω κι ἂν δὲν τοὺς ἀναφέρουν, ἀλλὰ μὲ ἀρχηγὸν τοὺς τὸν Γιάννη Ψυχάρη καὶ μὲ κύριον ὄπλον τοὺς τὴν διάκρισιν καθαρουσύνης καὶ δημοτικῆς. Στὸ πρῶτον δίδεται ἔμφασις

³⁵ Φωτίου, οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, «Θεοδώρῳ ἡγουμένῳ», ἐπιστολή, μῆ', 865β

στην προφορὰ τῆς γλώσσης, στὴν ἐκφώνησή της, στὴν προσωδία της, καὶ στὴν συμβολὴ τοῦ λόγου της στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τοῦ ὁμιλοῦντος, στὴν ἀνάδυση τοῦ ἐλευθέρου πολίτου καὶ τοῦ ἥθους του στὴν ἱστορία, ἀκόμη καὶ μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὸν Πλάτωνα, γιὰ τὶς ἀναφορὲς του στὸν λόγο· στὸ δεύτερο, ἐπιμένουν στοὺς τύπους καὶ ὄχι στὴν ἐκφώνηση, ἐνῶ ἀγνοοῦν πλήρως τὴν ἐπίδραση τῆς ἀρμονίας τοῦ λόγου στὴν διαμόρφωση τοῦ ἥθους τοῦ ὁμιλοῦντος, ἀλλὰ ἀνάγουν ὡς πρότυπό τους τὸν λόγον τοῦ ἀπράγμονος ἢ τοῦ ἀχρείου καὶ τοῦ κυνικοῦ καὶ τῆς ἀντιστοίχου πρακτικῆς τους· ἡ ἀρμονία τοῦ λόγου, τῆς ἐκφωνήσεως, ἢ προσωδία, δὲν ὑπάρχει οὔτε ὡς ὑποψία ἐννοίας εἰς αὐτούς, παρὰ ἢ πιστὴ ἀντιγραφή τῶν δογμάτων τῶν μεγάλων δυτικῶν γλωσσολόγων. Ἄν οἱ θεωρίες τους δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς πορείας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δὲν ὑπῆρχε κανένα πρόβλημα, κόβουν καὶ ράβουν τὴν ἱστορία της κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῶν ἐξ Ἑσπερίας κατηγορηματικῶν δογμάτων τους· ἔτσι εἶχε γενικευθεῖ ἢ προπαγάνδα, ὅτι τὸ πολυτονικὸ ἀνακαλύφθηκε στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο, ὅπως ἔχουμε πεῖ, γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς γλώσσης ἀπ’ τοὺς Ἀσιάτες καὶ Ἀφρικανοὺς χρῆστες της στὴν ἐποχὴ της, ἢ ὅτι δὲν ἔχει φωνητικὴ ἢ νεοελληνικὴ γλῶσσα, ὅπως ἔλεγαν τὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀλλὰ τώρα τὸ ξέχασαν τὸ ἐπιχείρημα αὐτό...

Ἄλλη ἄποψη τῶν δημοτικιστῶν καὶ ἀριστερῶν, πού εἶχε ἐπιβληθεῖ μάλιστα ἀρκετὰ σὲ μακρὰ περίοδο ἢ καὶ ἀκόμη ἰσχύει ἐπισήμως γιὰ πολλοὺς, εἶναι ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ κουράζονται τὰ παιδιὰ μὲ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ἀλλὰ μποροῦμε νὰ δώσουμε τὸ πνεῦμα τῶν ἔργων τους μέσα ἀπὸ καλὲς μεταφράσεις. Μάλιστα ἐπέλεγαν γνωστὲς τους μεταφράσεις, ὁμοϊδεατῶν τους περισσότερο, καὶ τὶς δίδασκαν στὰ παιδιὰ, ἰσχυριζόμενοι ὅτι μάθαιναν καλύτερα οἱ νέοι, τὸ πνεῦμα τῶν μεγάλων συγγραφέων, ἀπέναντι σὲ λίγες παραγράφους τῶν κειμένων πού διδάσκονταν στὰ ἀρχαῖα, μὲ τὶς εὐκτικὲς καὶ τὰ ἀπαρέμφορα στὸ κεφάλι τους· ἀπέκρουβαν ὅμως τὴν ἀλήθεια, διότι τὸ ἀρχαῖο κείμενο εἶναι γραπτὸς λόγος, ἀλλὰ καὶ προσωδία μαζί, καὶ ῥυθμὸς καὶ ἀρμονία, τὰ ὅποια διαμορφώνουν τὸ ἥθος τοῦ ἐλευθέρου πολίτου, μὲ τὴν καταγραφή ὡς ἀκοή τοῦ λόγου του, κατὰ τὴν ἀνάγνωσή τους μεγαλοφώνως, ἔστω καὶ ὀλίγων ἀποσπασμάτων, κάτι πού δὲν ἀποδίδεται μὲ τὶς μεταφράσεις. Μᾶλλον συνειδητὰ τὸ ἔκαναν αὐτό, διότι πολλοὶ ἀπ’ τοὺς κορυφαίους δημοτικιστὲς μετέφρασαν ἀρχαῖα ἀπὸ ξένη γλῶσσα κι ὄχι ἀπ’ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἔστω κι ἂν μεθοδευμένα τὸ ἔχουν ἀποκρούσει. Ἀπλὴ ἐπανάληψη εἶναι αὐτά, ἀλλὰ σχετίζονται μὲ τὸ θέμα μας, τὴ διαμόρφωση τοῦ ἥθους τοῦ ὁμιλοῦντος ἀπ’ τὴν προσωδία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ὅποιας γλώσσης κατὰ προέκταση.

Ἡ διαφορὰ εἶναι καθοριστική, ἢ συστηματική μελέτη τῆς ἐπιδράσεως τῆς προσωδίας εἰς τὸ ἦθος τοῦ ὁμιλοῦντος μᾶς ἐνδιαφέρει πρὸς τὸ παρόν· ἡ προσωδία διατηρήθηκε καὶ στὰ χρόνια τῆς φραγκοκρατίας καὶ τῆς τουρκοκρατίας στὸν ἑλληνικὸ λαὸ -ἀναζητώντας τὴν μάλιστα στὴν ἑλληνικὴ ἢ ρωμαϊκὴ γλῶσσα, ὅπως τὴν ὀνόμαζαν-, καὶ τὴν ἀναγνωρίζουν οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους, ἀπ' τοὺς πρώτους στὴν τουρκοκρατία, στοὺς κορυφαίους, Εὐγένιο Βούλγαρη καὶ Δημήτριο Καταρτζῆ, Ἀθανάσιο Χριστόπουλο, Ἀδαμάντιο Κοραῆ, Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο τὸν ἐξ Οἰκονόμων, ἀλλὰ καὶ Κωνσταντῖνο Ἀσώπιο, Δημήτριο Βερναρδάκη, Εὐστάθιο Θερειανό, Παναγιώτη Κουπιτῶρη, Γεώργιο Παπαδόπουλο, Κωνσταντῖνο Κόντο καὶ ἄλλους, γιὰ νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε στοὺς λογίους μας στὴν Ἰταλία μετὰ τὴν ἄλωση. Φυσικά, διατηρήθηκε ὄχι σὲ ὅλους, οἱ ραγιάδες τοῦ κάμπου ἦταν ἐκλελυμένοι καὶ δὲν πρόφεραν τὴν ἐκφώνηση τοῦ πολυτονικοῦ τῆς γλώσσης, κατὰ τὸν Ἰωάννην Φιλήμονα, ὅταν περιγράφει τὴν διαφορὰ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν ὀρεινῶν ἀπ' τοὺς πεδινούς. Τὴν συναντᾶμε τὴν διαφορὰ αὐτὴ στὸν Ἀριστείδη Κοϊντιλιανό, ὅταν μελετᾶει τὴν ἐπίδραση στὸ ἄτομο τῶν διαφόρων ῥυθμῶν τῆς μουσικῆς: «τοὺς δὲ βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ῥυθμῶν παντάπασιν ἐκλελυμένους».³⁶ Ποιοὶ εἶναι οἱ ἐκλελυμένοι; ὅσοι εἶναι ἐντελῶς διαλυμένοι ὡς χαρακτηῖρες καὶ ἀδίστακτοι, οἱ ἀχρεῖοι καὶ οἱ κυνικοὶ τῆς ἐποχῆς του, καὶ κάθε ἐποχῆς, καὶ ποτὲ φυσικὰ οἱ ἀπράγμονες, διότι αὐτοὶ εἶχαν κάποιες ἠθικὲς ἀναστολές· οἱ ἀχρεῖοι καὶ οἱ κυνικοὶ ἀποδέχονταν καὶ ἄκουγαν μόνο τοὺς ῥυθμοὺς σὲ βραχὺ καὶ ἄνισο διάστημα καὶ ἐγγὺς ἀλογίας, οἱ ῥυθμοὶ σὲ πολὺ βραχὺ διάστημα καὶ μὲ ἀπότομες διακοπὲς καὶ ἀλλαγές, ὅπως ἡ μουσικὴ ροκ μεταπολεμικά.

“Πιὸ παραστατικὰ ὑπογραμμίζει τὴν διαφορὰ τῶν ὀρεινῶν ἀπ' τοὺς πεδινούς ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ ὁποῖος καὶ ἔζησε τὰ χρόνια ἐκεῖνα στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα καὶ στίς παραδουνάβιες χῶρες: «οἱ πρῶτοι ζωηροὶ καὶ κλίνοντες περισσότερον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πόλεμο· οἱ δεῦτεροι ἐκλελυμένοι καὶ ἀήθεις ὡσεπιπολὺ εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν ὄπλων».³⁷ Ἡ μουσικὴ ἀρμονία, ἢ ἐμμέλεια, ἐμπνέει τίς στιγμὲς ἀτομικῆς ἐξάρσεως καὶ συλλογικῆς ἀνατάσεως, ὡς ἀντιστάθμισμα τίς περισσότερες φορὲς ἀπέναντι στὴν ὑποδούλωση τοῦ γένους καὶ στὰ δεινὰ τῆς καθημερινότητος σὲ ἀτομικὸ ἐπίπεδο· τὸ ἐλεύθερο ἦθος τῶν πολιτῶν

³⁶ Ἀριστείδου Κοϊντιλιανοῦ, ὁ, ἀ, βιβλ. Β', κεφ. 60j, καὶ εἰς τὰ «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τῆ μουσικῆ στῆ γραμματικῆ», σελ. 33, κ., ἐ, καὶ «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 42.

³⁷ Ἰωάννου Φιλήμονος, «Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας», σελ. 35, ἐν Ναυπλῖα, ἐκ τῆς τυπογραφίας Θ. Κονταξῆ καὶ Ν. Λουπάκη, 1834, καὶ «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 15, κ., ἐ, καὶ «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 56.

διατηρεῖται καὶ διαμορφώνει τὸν χαρακτῆρα τους, τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους, τὴν ψυχολογία τους. Οἱ ὄρειοι ταλαντεύονται στὴν νοοτροπία τους, ἀπ' τὴν ἔμμελῆ καὶ χαρίεσσα θεραπαινίδα τοῦ Θαλοῦ τοῦ Μιλησίου,³⁸ στὸν Οἰδίποδα καὶ στὸν Σωκράτη, ἀναλόγως πρὸς τὶς πολιτικὲς καταστάσεις, τὶς ἀναμετρήσεις μὲ τοὺς κατακτητές, ἀλλὰ ἀφήνουν σαφῆ καὶ ἀνεξίτηλα τὰ μουσικά τους ἴχνη στοὺς ἀπογόνους τους, τὴν ἀνάταση μὲ τὸ δώριο μέλος, τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, μὲ γνήσιους συνεχιστὲς τους τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ '21· «τὸ χάραμα ἐπῆρα/ τοῦ Ἥλιου τὸ δρόμο/ κρεμῶντας τὴ λύρα/ τὴ δίκαιη στὸν ὦμο,/ κί' ἀπ' ὅπου χαράζει/ ὡς ὅπου βυθᾶ», ἀποψάλλει ὁ ἔθνικός μας ποιητής, καθὼς μὲ τὰ τραγοῦδια του καὶ τὶς ζακυνθινὲς καντάδες, ἀλλὰ πρωτίστως μὲ τὰ δημοτικὰ δίδουν τὶς μάχες τους οἱ Ἕλληνες καὶ στήνουν τοὺς κύκλιους χοροὺς στὰ διαλείμματά τους. Προστίθενται οἱ μνημῆες αὐτὲς στὶς παλαιότερες τῆς φυλογενέσεως καὶ τῆς ὄντογενέσεώς μας''. Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς προσθέτει, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Γεώργιον Τερτσέτην: «Χαίρομαι νὰ παίρνωνται γιὰ ξεκίνημα τὰ δημοτικὰ τραγοῦδια, ἤθελα ὅμως ὅσοι μεταχειρίζονται τὴν κλέφτικη γλῶσσα νὰ παίρνουν τὴν οὐσία τῆς κι ὄχι τὴν μορφήν, μ' ἐννοεῖς; Καὶ ὅσον διὰ τὴν ποίησι πρόσεχε καλά, Τζῶρτζη μου, ὅτι καλὸ εἶναι βέβαια νὰ θεμελιώνεται κανεὶς σ' αὐτὰ τὰ τραγοῦδια, ἀλλὰ δὲν εἶναι καλὸ νὰ σταματᾶ ἐκεῖ. Πρέπει νὰ ὑψώνεται κατακόρυφα. Ἡ κλέφτικη ποίησι εἶναι εὐμορφη καὶ ἐνδιαφέρουσα, διότι μὲ αὐτὴν ἀνεπιτήδευτα ἐπαράστησαν οἱ κλέφτες τὴν ἰδικὴν τους ζωὴν, τὰς ιδέες καὶ τὰ αἰσθήματα. Δὲν ἔχει τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρον στὸ δικό μας στόμα. Τὸ ἔθνος ζητεῖ ἀπὸ 'μᾶς τὸν θησαυρὸν τῆς διανοίας μας, τῆς ἀτομικῆς, ἐνδυμένον ἔθνικα. Ἄν εἴμεθα μαζί, θὰ ὠμιλοῦσα, πιστεύω, καθαρότερα»''.³⁹ Στὸν τρόπο ἐκφωνήσεως τῆς δημοτικῆς γλώσσης, στὸν πεζὸ τῆς λόγου καὶ στὸν ποιητικὸ, ἀναφέρεται ὁ ἔθνικός μας ποιητής, «στὸ δικό μας στόμα» καὶ «στὸ στόμα τῶν κλεφτῶν», στὴν μουσικὴ τους ἀρμονία, στὴν προσῳδία, ἐννοεῖ.

Πάλι τὸν ἴδιο αἰῶνα ὁ Εὐστάθιος Θερεϊανός, ἀρχιδιάκονος καὶ πρωτοψάλτης τῆς μητροπόλεως Ζακύνθου, ἀπ' ὅπου μετέβη εἰς Τεργέστην ὡς ἐφημέριος καὶ ἀρχιμανδρίτης τοῦ ἐκεῖ ἑλληνικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐξέδωκεν τὸ ἔργον του, «Περὶ τῆς Μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς», στὸ ὅποιο γράφει, στὴν ἀνάλυση τῆς ἐννοίας τῆς ἀρμονίας στὴν ἑλληνικὴ καὶ στὴν δυτικὴ μουσικὴ: «πολλὰ τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀνεπίδεκτα ἀρμονίας· ἀλλὰ καὶ τεθέντος ὅτι ὑπάρχει δυνατὸν νὰ ἀρμοσθῶσι κατὰ τὸ φράγκικον σύστημα,

³⁸ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 1, κ, ἐ.

³⁹ Δ. Σολωμοῦ, «Ἄπαντα», ὁ. ἀ., σελ. 547-548, ἐπιστολὴ πρὸς Γεώργιον Τερτσέτη, 1η Ἰουνίου 1833, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Καθαρώτατον ἥλιον ἐπρομηνοῦσε», σελ. 8, κ, ἐ.

ὅπως τότε μεταβάλλονται, καὶ τὰ κλέφτικα ἐκεῖνα τραγούδια δὲν ἀποπνέουσι πλέον τὴν ψυχεινὴν καὶ ζεῖδωρον τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κισσάβου αὐραν, ἀλλὰ πνίγονται ἐντὸς τῆς πνιγώδους ἀτμοσφαιρας ἀκαταλήπτου μουσικοῦ θορύβου». ⁴⁰ Λίγο πρὶν ἐπεξηγεῖ τὴν διαφορὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἀρμονίας μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊῶν καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων: «Οἱ Εὐρωπαῖοι λέγοντες ἀ ρ μ ο ν ί α ν νοοῦσι τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐν συμφωνίᾳ συναρμογῆς διαφόρων τόνων, ἐν ᾧ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν... ἡ καλουμένη ἀρμονία ἦτο ἐν γένει ἢ κατ' ἴσα διαστήματα εὐτακτος καὶ ἐπάλληλος ἐνὸς ἢ πλειόνων τόνων ἀκολουθία· ἡ ἐπιστήμη δὲ "τοῦ ἡρμοσμένου" εἶναι ἡ ἀρμονικὴ, ἡ πραγματευομένη τοὺς φθόγγους, τὰ διαστήματα, τὰ συστήματα, τὰ γένη, τοὺς τρόπους καὶ τὰς συστηματικὰς μεταβολάς».

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος στὴν ἐκπληκτικὴ ἐργασία του γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», γράφει γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς δημοτικῆς ποιήσεως στὰ ὄρεινά τῆς Ἑλλάδος: «... τὰ δημοτικὰ ἄσματα τῶν ὄρεσιβίων Ἑλλήνων, τῶν ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας πρὸ τοῦ παρόντος εἰς οὐδεμίαν ἐπιμιξίαν ἐλθόντων μετὰ τῶν κατακτητῶν, ἔχουσι τὴν αὐτὴν πρὸς τὰς σωζομένας ἐκκλησιαστικὰς ὑμνωδίας κλίμακα, τοὺς αὐτοὺς ἤχους, τὰ αὐτὰ ἀπαράλλακτα συστήματα (τὸ διὰ τεσσάρων, τὸ διὰ πέντε καὶ τὸ ὀκτάχορδον) καὶ τὰ αὐτὰ γένη, πλεονάζοντα ἐν τῷ διατονικῷ γένει, μετριάζοντα ἐν τῷ χρωματικῷ, καὶ σπανίζοντα ἐν τῷ μικτῷ ἐναρμονίᾳ μετὰ τοῦ διατονικοῦ. Λοιπόν, ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν μουσικὴ, ἢ τε ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἢ παρὰ τῷ λαῷ ἐν τοῖς ἄσμασιν ἐξωτερικὴ, δὲν ἀπώλεσε μετὰ τὴν ἄλωσιν τὴν ἐθνικὴν αὐτῆς μορφὴν καὶ σύστασιν, ἀλλὰ διεσώθη ἡμῖν ὡς παρέλαβον αὐτὴν ἀρχῆθεν οἱ πατέρες ἡμῶν». ⁴¹ Ὅταν λέει, ὁ εἰδικὸς μουσικολόγος, «ἐξωτερικὴ» μουσικὴ καὶ δὲν τὴν ταυτίζει ἀπολύτως μὲ τὴν δημοτικὴν, μᾶλλον ἐννοεῖ καὶ τὴν λαϊκὴν τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὑποθέτουμε· οἱ ἀναφορὲς σὲ μουσικοὺς ὄρους, γίνονται γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόηση τοῦ θέματος τῆς μέλετῆς μας, κι ὄχι ὡς ἐπεξήγηση τῆς σημασίας τους στὴν τέχνη τῆς Εὐτέρπης· ἀπαντᾷ ἔτσι ὁ ἱστορικὸς στὴν κριτικὴ τῶν εὐρωπαϊζόντων ὅτι, ἡ ἐκκλησιαστικὴ μας μουσικὴ εἶναι κρᾶμα περσικῆς,

---

⁴⁰ Εὐσταθίου Θερεϊανοῦ, Ἀρχιμανδρίτου, «Περὶ τῆς Μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς», σελ. 17-18, καὶ 16, Ἐν Τεργέστη, Τύποις τοῦ Αὐστριακοῦ Λόγδ, 1875. Ἡ μελέτη αὐτὴ μεταφράσθηκε στὰ γαλλικὰ ἀπ' τὸν μεγάλο Ἑλληνιστὴ καὶ μουσικολόγο Charles Emile Ruelle καὶ δημοσιεύθηκε στὴν Revue Musicale τὸ 1876.

⁴¹ Γεωργίου Παπαδοπούλου, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον καὶ Βιβλιοπωλεῖον, Κασουλίνου καὶ Ἀθανασιάδου, παρὰ τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων», 1890, φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση, ἐκδόσεις Κουλτούρα, 2002.

ἀραβικῆς καὶ τουρκικῆς, ὡς ἀπόρροια τῆς τουρκοκρατίας, κι ἐπομένως ὀφείλουμε νὰ ἀποδεχθῶμε τὴν εὐρωπαϊκὴ σὶς ἐκκλησίες καὶ σὶς λαϊκὲς ἐκδηλώσεις μας, σὶς ἀστικές, ὅπως ὑποστήριζαν οἱ κομποπρεπεῖς νέοι...

Οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς γίνονται δι' ἓναν καὶ μόνον λόγον, διὰ νὰ ὑπογραμμίσουν τὴν ἀνάγκη τῆς εἰς βάθος μελέτης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς μουσικῆς μας στὴν διαδρομὴ τους τῶν τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, μέσα ἀπ' τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων πρῶτα καὶ τῶν διαπρεπῶν ξένων Ἑλληνιστῶν καὶ μουσικολόγων στὴν συνέχεια· ἐγίνε ἡ ἀναφορὰ σὲ μερικοὺς ἀπ' αὐτοὺς, ὅσους κρίναμε ὅτι συμβάλλουν πληρέστερα στὴν διευρέυσή μας, διότι θὰ ἦταν ὑπερβολικὴ ἡ παρουσίαση καὶ τῶν ἔργων τῶν πολλῶν ἄλλων διδασκάλων τοῦ γένους, δὲν γίνεται ἄλλωστε ἐξονυχιστικὴ μελέτη, οὔτε εἴμαστε οἱ εἰδικοί γι' αὐτό. Ἐνα ἐφόδιο μᾶς προσφέρουν ὅλοι αὐτοί, τὴν ἀπόδειξη τῆς ἐπιβιώσεως τῆς προσωδίας τῆς γλώσσης μας καὶ τῆς ἀρμονίας τῆς μουσικῆς μας, παρὰ τὰ ὅσα ὑπέστησαν στὴν μακρὰ περίοδο τῆς πολυκυμάντου παρακμῆς.

Ἡ ἐξαφάνιση τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γλώσσης μας δὲν ἐγίνε τὸν δέκατο ἔννατο αἰῶνα, παρὰ τὴν ἰσοπεδωτικὴ προπαγάνδα περὶ ἐξευρωπαϊσμοῦ, συνοδευόμενὴ μὲ τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα· ὡς Ἕλληνες ἀντισταθήκαμε καὶ διασώσαμε τὴν μουσικὴ μας, ἐκκλησιαστικὴ, δημοτικὴ καὶ λαϊκὴ, καὶ τὴν δημῶδη γλῶσσα μας, ὅπως ἐπλέξαμε καὶ τὶς δάφνες τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, ἡ παρακμὴ δὲν ἦρθε στὴν χώρα. Γνώριζαμε, χωρὶς τὶς εἰδικὲς θεωρητικὲς γνώσεις, ὅτι, «ἡ μουσικὴ ἀκολασία καὶ παράνοια συμβαδίζει ἐξ ἀνάγκης καὶ συμπίπτει μετὰ τῆς πολιτικῆς ἀκολασίας καὶ παρανοίας».⁴² Οἱ φόβοι τοῦ μεγάλου διδασκάλου καὶ καθηγητοῦ δὲν ἐπιβεβαιώθηκαν, ὁ Ἑλληνισμὸς ἀμύνθηκε καὶ πέτυχε, μὲ κύρια ὄχυρὰ τὰ χωριὰ καὶ τὶς λαϊκὲς συνοικίες· τὸ ἴδιο ἀμύνεται καὶ τώρα στὴν προάσπιση τῆς γλώσσης του καὶ τῆς μουσικῆς του, πάλι μὲ ὄχυρὰ τὶς λαϊκὲς συνοικίες καὶ ὅ,τι ἔχει ἀπομείνει ἀπ' τὰ χωριὰ, κυρίως τὰ ὄρεινὰ καὶ τὰ νησιώτικα, ἢ γνήσια ἱστορικὴ συνέχεια ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰσοκράτους, μαζὶ μὲ τὶς γιαγιάδες καὶ τὴν νέα γενιὰ σὶς πόλεις· εἶναι τὸ «ἐμπύρευμά τι σμικρόν», τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ,⁴³ τὸ μικρὸ καρβουνάκι μέσα στὴν στάχτη. Οἱ φραγκόδουλοι ἔχουν ἀντιληφθεῖ τὴν ἀπομόνωσή τους καὶ τὴν συντριβὴ τους, ἀλλὰ δὲν τὴν ὁμολογοῦν...

⁴² Δημητρίου Βερναρδάκη, Ὁ, ἀ, σελ. 9.

⁴³ Ἰουλιανοῦ αὐτοκράτορος, «Ἀθηναίων τῇ Βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ», 269δ, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 33, κ. ε.

Ἐπιμύθιον

Ἡ καθιέρωση τῆς μικρογράμματης γραφῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἔγινε κατὰ τὴν Εἰκονομαχία, ἡ ὁποία πάνω ἀπὸ ἕνα αἰῶνα προκάλεσε βαθύτατη ἀναστάτωση στὴν ζωὴ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἔδωσε νέα πνοή, χάρις στὶς μεγάλες καὶ βαθειές μεταρρυθμίσεις τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων, ὅπως καὶ ἀπετέλεσε τὸ ἀνάχωμα γιὰ τὴν ἐπέκταση τοῦ ἰσλαμικοῦ στὴν Εὐρώπη· τὴν ἴδια ἐποχὴ ἢ χρῆση τῆς καθιερώθηκε μὲ ἀμοιβαία ροὴ καὶ στὴν λατινικὴ γλῶσσα. Πρόκειται γιὰ ἐπανάσταση ἰσάξια σχεδὸν μὲ τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας, διότι καθίστατο δυνατὴ ἢ ταχύτερη γραφὴ τῶν βιβλίων ἀπ' τοὺς ἀντιγραφεῖς, σὲ σύγκριση μὲ τὴν μεγαλογράμματη· ὀνομάσθηκε δὲ καὶ ἐπισεσυρμένη, διότι ὁ γραφεὺς δὲν σήκωνε τὸ χέρι του ἀπ' τὸ γράψιμο κατὰ τὴν γραφὴ τῶν κειμένων. Τὸν ἔννατο αἰῶνα γενικεύθηκε ἢ χρῆση τῆς καὶ ἄρχισε ἢ μεταγλώττιση τῆς ἀρχαίας γραμματείας ἀπ' τοὺς παπύρους καὶ τὶς περγαμηνές τῆς μεγαλογράμματης στὰ γνωστά μας χειρόγραφα τῆς μικρογράμματης γραφῆς. Στὴν ἑλληνικὴ καθιερώθηκε ἢ γενικὴ χρῆση τοῦ πολυτονικοῦ πλέον στὴν γραφὴ, ὅπως τὴν γνωρίζουμε· οἱ προεκτάσεις τῆς καθιερώσεως μᾶς ἐνδιαφέρουν στὴν μελέτη αὐτὴ κι ὄχι ἢ ἱστορία του.

Οἱ τόνοι καὶ τὰ πνεύματα ὑπῆρχαν ὡς στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἀπ' τὴν ἀρχαιότητα, ὅπως γράψαμε ἤδη, καθὼς κάνουν ἀναφορὰ σὲ αὐτοὺς ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι· περισσότερο ὅμως τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἐδιδάσκοντο καὶ ὀλιγότερον σημειώνονταν πάνω στὸ γραπτὸ κείμενο, ἂν καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ Ἐξ Οἰκονόμων, ἀναφέρει πολλές περιπτώσεις παπύρων μὲ ἀρκετὰ ἀπ' τὰ σήματα τοῦ πολυτονικοῦ, ἰδιαίτερος μετὰ τὴν συστηματοποίησή του ἀπ' τὸν Διονύσιο τὸν Θραῦκα τὸν τρίτο π.Χ. αἰῶνα. Μία ἄλλη πτυχὴ τῆς ἐποχῆς ἔχει ἐνδιαφέρον· κατὰ τὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας ἢ ἀναμέτρηση τῶν δύο πλευρῶν ἔγινε στὴν ἀγορὰ καὶ στὴν ἐκκλησία, μὲ ἀναφορὰ στὴν Ἁγία Γραφὴ καὶ στὰ ἱερά κείμενα, ἐνῶ ἢ ἐπικράτηση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀπόψεως ἐξηρῶτο σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπ' τὴν ρητορικὴ δεινότητα τῶν ὁμιλητῶν· εἶχαν προσηγηθεῖ οἱ δύο σχεδὸν αἰῶνες τῆς παρακμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς μεγάλης ἐπεκτάσεως τῆς μοναστικῆς ζωῆς, μὲ τὶς πολλὲς καταχρήσεις τῆς. «Ποτὲ ἔθνος δὲν διαστρέφει τὴν γλῶσσαν του χωρὶς νὰ διαστρέψῃ ἐνταυτῶ καὶ τὴν παιδείαν του. Ἡ ἀσυνταξία τῆς γλώσσης συνοδεύει πάντοτε τὴν ἀσυνταξίαν τῶν ἐννοιῶν· διότι ὅστις συνεθίζει νὰ καταφρονῇ τοὺς κανόνας τῆς Γραμματικῆς, γρήγορα θέλει καταφρονῆσει καὶ τοὺς κανόνας τῆς Λογικῆς· καὶ ἀφοῦ μίαν φορὰν φθάσῃ νὰ ἐμβῇ εἰς τὰς κεφαλὰς ἢ ταραχῇ, τὸ ἔθνος καταφέρεται ὡς κύλινδρος ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς δόξης εἰς τῆς ἀδοξίας τὸν βυθόν»⁴⁴.

⁴⁴ Ἀδαμαντίου Κοραῖ, ὁ., ἄν., σελ. 126, Ἀθήνα, 1984.

Ἐπίκαιρος εἶναι καὶ πάλιν ὁ μεγαλύτερος διδάσκαλος τοῦ γένους καὶ ἕνας ἀπ' τοὺς κορυφαίους Ἑλληνιστὰς τῆς ἐποχῆς του· ἔχουν καὶ προσωπικὴ διάσταση αἱ παραινέσεις του, διότι οἱ πραιτωριανοὶ τῆς ἀγλωσσίας κάθε μορφῆς στρέφονται καὶ ἐναντίον του. Φυσικό, ἄλλωστε, διότι γνωρίζουν, ὅτι, ἂν δὲν ἀποκόψουν τὶς ρίζες μας ἀπ' τὸ ἀστείρευτο νάμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν θὰ ἐπιβάλουν τὸν ἀφελληνισμό τῶν φραγκόδουλων κέντρων, μὲ τὸ μονοτονικό, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπονόμευση τῆς συνεχείας τοῦ πολιτισμοῦ μας καὶ τῆς παρουσίας μας στὸν κόσμο· ἡ διαδρομὴ ἀπ' τὴν ἀναγέννηση τῆς μακεδονικῆς καὶ τῆς παλαιολογείου δυναστείας, μὲ συνέχειά τους τὴν συμβολὴ τῶν λογίων μας στὴν ἀναγέννηση καὶ στὴν πνευματικὴ ἀνύψωση τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν τοὺς ἴδιους αἰῶνες, ὅπως καὶ τὴν συμμετοχὴ ἄλλων στὰ πολιτικὰ γεγονότα, μὲ τοὺς «Ἕλληνες στρατιώτας ἐν τῇ Δύσει», ἀλλὰ καὶ τοὺς ναυάρχους μας στὴν ἀνακάλυψη τοῦ νέου κόσμου, μὲ τὴν συντήρηση τῆς κοινοτικῆς καὶ δημοτικῆς παραδόσεως στὰ ὑπόδουλα μέρη καὶ τῆς ἀνατάσεως τῶν διδασκάλων τοῦ γένους, εἶναι τὰ ὀρόσημα τῆς ἐπιβιώσεώς μας, μὲ κύριους ἄξονες τὴν θρησκεία, τὴν γλῶσσα καὶ τὴν μουσική. Θεωροῦν τὴν περίοδο αὐτὴ κακὴ φάση τῆς ἱστορίας μας, διότι ἀπεκόπη ἡ φυλὴ ἀπ' τὸν ὀρθολογισμό καὶ τὴν βιομηχανικὴ ἐπανάσταση κι ἔμεινε προσκολλημένη στὴν προγονολατρεία καὶ ἄλλα πολλά, ὅπως λένε· δὲν ἀναφέρουν λέξη ὅμως γιὰ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ γένους, τὴν ἐπανάσταση τοῦ '21, τὴν ἀπήχησή της στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερική, μὲ τὸ φιλελληνικὸ κίνημα, τὸν μακεδονικὸ ἀγῶνα, τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ τὸ ἔπος τοῦ '40, ἐνῶ δείχνουν ὅτι ἀγνοοῦν πλήρως τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν στροφὴ πρὸς τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ὅλων τῶν μεγάλων ἐρευνητικῶν τῆς κέντρων παγκοσμίως.

Ἡ ἀναφορὰ στὴν μικρογράμματη γραφὴ γίνεται γιὰ δύο λόγους: πρῶτον, ὡς ἀπάντηση στὸ ἐπιχείρημα ὅτι καθιερώθηκε τὸ πολυτονικὸ στὴν ἀλεξανδρινὴ ἐποχὴ· δεύτερον, ὡς ἀπόδειξη τῆς εὐαισθησίας πρὸς τὴν παρουσίαση τῶν κειμένων ἀπ' τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, διότι εἶχαν χαθεῖ ὅλες σχεδὸν οἱ μνήμες τοῦ προφορικοῦ πολιτισμοῦ, καθὼς κι ὅσες ἐπιβίωναν στὰ ὄρεινά, μὲ τὴν κοινοτικὴ παράδοση, δὲν εἶχαν μᾶλλον οὐσιαστικὴ ἀνάμιξη στὴν ἀναταράχη τῶν μεγάλων πόλεων καὶ τῶν πεδιάδων. Ὅλοι σχεδὸν αἱ βίβλοι τῶν κειμένων διακρίνονται ἀπ' τὴν προσπάθεια καλαισθησίας καὶ αισθητικῆς διαμορφώσεώς των, ὥστε νὰ εἶναι πιὸ εὐχάριστες στὸν ἀναγνώστη· γνώριζαν ὅτι μετροῦσε κι ἡ ὁμορφιὰ τοῦ κειμένου καὶ τοῦ βιβλίου, ἐκτὸς ἀπ' τὶς λίγες ἐξαιρέσεις ὅσων ἀντιγραφέων δὲν τὰ καταλάβαιναν αὐτά, ἀλλὰ αὐτοὶ πάντα ὑπάρχουν. Μὲ τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας ἢ ἐφαρμογὴ της στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα συνοδεύθηκε πάντοτε ἀπὸ νέες γραμματοσειρές, μὲ τάση τὴν ὠραιοποίησή τους· ἀκόμη καὶ στὰ μαῦρα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ὅταν ἐξέδιδαν τὰ βιβλία τους στὶς διάφορες εὐρωπαϊκὲς πόλεις, Βενετία, Βιέννη, Παρίσι, Λιβόρνο, Δρέσδη,

Αγία Πετρούπολη, Λονδίνο, Τεργέστη, Βουκουρέστι, για να αναφέρουμε μερικές, φρόντιζαν την καλή όπτική θεώρηση των κειμένων. Μετά την απελευθέρωση ήταν πολλές οι νέες γραμματοσειρές, ενώ και οι καλοί εκδότες έφημερίδων έφτιάχναν τις δικές τους γραμματοσειρές, σαν εκείνη του Γεωργίου Βλάχου, «γραμματοσειρά Βλάχου», όπως έγινε γνωστή, αλλά και άλλες που δεν είναι ή στιγμή της παρουσιάσεώς τους. Το είπαμε, άλλωστε, άλλο αντικείμενο έχει ή μελέτη, την πολιτική διάσταση της αλαλίας με την έπιβολή του μονοτονικού και την δουλικότητα των «πνευματικών» μας ανθρώπων, την σύμπραξη τους στον αφελληνισμό.

Η έπιβολή του μονοτονικού πριν από πέντε και τριάκοντα έτη έγινε με μεταμεσονύκτιο τροπολογία, αλλά χωρίς καμμία φροντίδα για την καλαισθησία των γραμματοσειρών· οι διαπιστώσεις απορρέουν μόνες τους. Η κυβέρνηση, και ο αρμόδιος τότε ύπουργός, ο οποίος όμολόγησε εκ των ύστερων, ότι εκτελούσε έντολες εκ Νέας Υόρκης,⁴⁵ δεν φρόντισαν καθόλου, με την καθιέρωση του μονοτονικού, για την καλαισθησία της έλληνικής γραφής· στις ίδιες γραμματοσειρές του πολυτονικού, αφαίρεσαν τους τόνους και τα πνεύματα και άλλαξαν τις καταλήξεις των ουσιαστικών, έπιθέτων και άντωνυμιών από -εως σε -ης, όπως και άλλα, πολλά, την άντικατάσταση π.χ. των έπιρρημάτων σε -ως, με κατάληξη σε -α, και τα γνωστά παρατράγουδα. Αλλά, άλλη είναι ή αισθητική των έλληνικών γραμμάτων με πολυτονικό κι άλλη με μονοτονικό, αυτό το γνωρίζουν και οι μαθητευόμενοι στα τυπογραφεία ή στους ύπολογιστές νεαροί όλων των γλωσσών, όταν προσπαθούν να σχεδιάσουν, το ώραιότερο, κατά την άντίληψη τους πάντα, κείμενο· ούτε για την πρόχειρη προσαρμογή τους στα νέα γράμματα δεν ενδιαφέρθηκαν. Όπωςδήποτε δεν έγινε τυχαία αυτό, κάτι δείχνει, κι αυτό το κάτι μετράει· όσο πιο έλεύθερος αισθάνεται ο άνθρωπος, έπομένως και ύπεύθυνος άπέναντι στον κοινωνικό του περίγυρο, στην πόλη του, τόσο περισσότερο ενδιαφέρεται για την παρουσία του στην κοινωνία, στην Άγορά και στον δήμο, τόσο φροντίζει καλύτερα και την προσωπική του εμφάνιση. Αντιθέτως, όσο πιο άχρειος ή κυνικός είναι, όσο ενδιαφέρεται για την έξαπάτηση των άλλων, τόσο λιγώτερο νοιάζεται για την όμορφη παρουσία του, ή μάλλον επιδιώκει τον εκχυδαϊσμό των πάντων, άπ' την εμφάνισή του μέχρι την γλώσσα του. Όποτε ισχύει και το αντίστροφο, όσο εκχυδαϊζει την γλώσσα του και την συμπεριφορά του τόσο κατατείνει προς την τυραννική φύση, και επίσης συμπληρωματικά, όσο πιο τυραννική φύσις είναι ο ίδιος, τόσο εύνοει τον εκχυδαϊσμό των πάντων, και ως λιμοκοντόρος άκόμη, τόσο συναγελάζεται με χυδαίους ανθρώπους· οι πρωτεργάτες του μονοτονικού διαλέγουν και παίρνουν, όπως και οι ύμνητές τους «πνευματικοί» άνθρωποι, χωρίς εύαισθησία στην καλαισθησία της γραφής.

---

⁴⁵ Όρα, εις τας «άναλύσεις» «Του Έμμελου», «Η σπουδή για την γλώσσα», σελ. 9.

Οί εικονομάχοι και οί έκονολάτρες συγκρούσθηκαν στα πεδία τών μαχών, στους δρόμους και στις εκκλησίες για την πίστη τους, αλλά άφησαν πίσω τους την άπλοϊκή ή χυδαία συμπεριφορά τών αιώνων της παρακμής· έπιδίωξαν να καλλιεργήσουν το έδαφος για τον καλύτερο ανταγωνισμό μεταξύ τους, με τον λόγο κυρίως, δηλαδή επέστρεψαν στην ευγενή άμιλλα, σταδιακά αλλά με σταθερά βήματα, απ' τον άμβωνα της εκκλησίας ή την πλατεία, με τους ύμνους, τους όποιους για τους εικονολάτρες συνέθετε ο Άγιος Ίωάννης ο Δαμασκηνός απ' τὰ Ίεροσόλυμα· ή ανάδυση της πρώτης αναγεννήσεως τών γραμμάτων στην συνέχεια το άποδεικνύει, ένω ή χρήση του πολυτονικού στην γραφή, συνδυάστηκε με την προσωδία της γλώσσας, την καλή έκφώνησή της, σε μεγάλο βαθμό την έμμέλειά της. Συνέβη όμως και κάτι άλλο, ή διδασκαλία της προσωδίας της έλληνικής, τών τόνων και τών πνευμάτων, διευκολύνθηκε αρκετά με την καταγραφή τους πάνω στο κείμενο· άλλωστε επρόκειτο για έναν άλλο πολιτισμό, συνέχεια φυσικά του αρχαιοελληνικού, αλλά έντελώς διαφορετικό απ' τον προφορικό· το πολυτονικό διευκόλυνε αρκετά την μόρφωση τών παιδιών, και μάλιστα καλύτερα απ' την χρήση της μεγαλογράμματης γραφής και της επεξηγήσεως τών τόνων και τών πνευμάτων κατά την διδασκαλία μόνο.

Οί όπαδοί του μονοτονικού, όπως και οί δημοτικιστές στην όλότητά τους, δείχνουν όμως ότι δέν έχουν αντιληφθεί τίποτε απ' την μακράν πορεία της έλληνικής γλώσσας· πίστεψαν ότι όλα είναι θέμα πολιτικής αποφάσεως, όποτε, αφού με νόμο επιβλήθηκε το μονοτονικό, δέν λογάριασαν καν ότι επέβαλαν επίσης την έξαχρείωση της γλώσσας και την έξαφάνιση της όπτικής καλαισθησίας της, μαζί με την εκβαρβάρωση της προφοράς της, μάλλον τὰ επιδίωκαν. Αυτά έγιναν και κατεγράφησαν πλέον ως ιστορία, έπομένως κατέδειξαν το δουλικό ήθος τών ανθρώπων αυτών, άπέναντι στην ολοκληρωτική έξουσία, διότι ή άλλοίωση της γλώσσας, το έπαναλαμβάνουμε, είναι πάντοτε το πρώτο μέλημα όλων τών τυραννικών καθεστώτων· επέδειξαν όμως ταυτοχρόνως και την πίστη τους στην ύποταγή σε κάθε μορφής ολοκληρωτική έξουσία, την στρατευμένη κουλτούρα μας θυμίζουν. Τα υπόλοιπα όλα είναι δευτερεύοντα και άφοροούν τους ιστορικούς για την αξιολόγησή τους· ένα ακόμη ένδιαφέρει στην ανάλυσή μας, ή παντελής άγνόηση τών εξέλιξεων στην ψηφιακή τεχνολογία, όπως με την καθιέρωση του πολυτονικού απ' τὰ μεγάλα δίκτυα: είναι έσκεμμένη προσωπική ένέργεια όλων τους ή άνωθεν έντολή; ή άμφοτέρα; Κι αν είναι άνωθεν έντολή, είναι από τοπικούς παράγοντες μόνο στην Ελλάδα; ή από διεθνή κυκλώματα; Οί ιδεολογικές τους παρωπίδες δέν τους έπιτρέπουν την έποπτική θεώρηση. Αλλά ή αντίδραση άπέναντί τους ήρθε αυθορμήτως, απ' τὰ νέα παιδιά και απ' τις συνοικίες και τὰ χωριά, όπου απ' τις ιστοσελίδες ένημερώνονται πλέον, όπως κι απ' τὰ μεγάλα δίκτυα, και διαμορφώνουν πιό έλεύθερα την ζωή τους.

Τὴν ἀπάντησιν ὑποχρεούμεθα ἀναζητῆσαι καὶ πάλιν εἰς τὸν Ἀριστοφάνην· ὁ καλύτερος ἴσως παρατηρητὴς τῶν ἀλλαγῶν τοῦ ἥθους τοῦ πολίτου στὴν ἱστορία εἶναι σαφὴς στὴν περιγραφὴ τῶν Ἀθηναίων τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πολέμου. Ἀναφερθήκαμε στὴν παράβασιν τῶν «Βατράχων», ὅπου σατυρίζει τὴν ἔκπτωσιν τῶν πολιτῶν σὲ ἀχρεῖους, μὲ τὴν ἀνάδειξιν σὲ ἡγετικὰς θέσεις ἀνικάνων καὶ ἀσχέτων πρὸς τὰ προβλήματα τῆς πόλεως πολιτικῶν, πολιτογραφηθέντων, πρῶν μετοίκων ἢ δούλων ἀκόμη, μετὰ τὶς ἀλλεπάλληλες συμφορὰς στὸν πόλεμον:

Μοῦσα, χορῶν ἱερῶν ἐπίβηθι καὶ ἔλθ' ἐπὶ τέρψιν
 αἰδῶς ἐμᾶς,
 τὸν πολὺν ὀψομένη λαὸν ὄχλον, οὗ σοφαὶ
 μυρία κάθηνται
 φιλοτιμότεραι Κλεοφῶντος, ἐφ' οὗ δὴ
 χεῖλεσιν ἀμφιλάλοισ δεινὸν ἐπιβρέμεται
 Θρηκία χελιδῶν
 ἐπὶ βάρβαρον ἐζομένη πέταλον·
 τρύζει δ' ἐπὶ κλαυτὸν ἀηδόνιον νόμον, ὡς ἀπολεῖται
 κἂν ἴσαι γένωνται»⁴⁶.

Ἡ κριτικὴ εἶναι πολὺ σκληρὴ κατὰ τοῦ στρατηγοῦ Κλεοφῶντος, ὁ ὁποῖος μάλιστα καθαιρέθηκε καὶ εἶχε κακὴ τύχη μετὰ, διότι ἐθεωρεῖτο ἀπ' τοὺς χειρότερους δημαγωγούς, ἀλλὰ καὶ ὅτι στὴν προφορὰ του δὲν χρησιμοποιοῦσε σωστὰ τὰ ἑλληνικά· ἐφέρετο μάλιστα ὅτι κατάγεται καὶ ἀπὸ Θρᾶκα μητέρα καὶ γι' αὐτὸ ἐμπαίζεται ὡς Θρηκία χελιδῶν, ἂν καὶ νεώτερα εὐρήματα ἔδειξαν ὅτι καὶ ὁ πατέρας του εἶχε ἐκλεγεῖ στρατηγὸς τὸ 428. Οἱ εὐαίσθητες κεραῖες τοῦ Ἀριστοφάνους ἔπιασαν τὴν ἐξαχρείωσιν τῆς γλώσσης ἀπ' τοὺς δημαγωγούς καὶ τὴν ὑφαρπαγὴ τῆς ψήφου τῶν πολιτῶν· οἱ «Βάτραχοι» ἐδιδάχθησαν κατὰ τὰ Λήνια τοῦ 405, ἦτοι ὀκτῶ μῆνες μετὰ τὴν τελευταία μεγάλη νίκη τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὰς Ἀργινούσας καὶ τὴν καταδίκη στὴ συνέχεια σὲ θάνατον τῶν ἐννέα ἀπ' τοὺς δέκα στρατηγούς, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τὸν ὁμώνυμο Περικλῆ, υἱὸ τοῦ μεγάλου ἡγέτου τους καὶ τῆς Ἀσπασίας, διότι δὲν περισυνέλεξαν τοὺς νεκροὺς τῆς ναυμαχίας· εἶχε γίνῃ πανδαιμόνιον κατὰ τὴν δίκη στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, μὲ τοὺς δημαγωγούς, ὅπως τὸν Θηραμένη, καὶ τοὺς συκοφάντες, τὸν Καλλίξενον, νὰ ἐπιβάλλονται στὸν ἀθηναϊκὸ λαόν, καὶ μόνον μερικοὶ ἀντιτάχθησαν, ὅπως ὁ Σωκράτης ποὺ καὶ ὡς ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων δὲν ἐδέχθη νὰ θέσει σὲ ψηφοφορία τὰ ψηφίσματα, διότι δὲν ἐτηρεῖτο ἡ νόμιμος διαδικασία· ἀλλὰ ὁ λαὸς ἐψήφισε αὐθαιρέτως καὶ τοὺς

⁴⁶ Ἀριστοφάνους, ὁ. ἀ, στ. 674-685, μετάφραση δική μου, καὶ ὁ. ἀ, σελ. 14, κ. ε.

καταδίκασε. Δύο χρόνια μετά ἀπεκατέστησαν τούς καταδικασθέντας και συνελήφθη ὁ Καλλίξενος, με ἄλλους τέσσερες, ἀλλὰ ἔγινε κάποια στάση, μετὰ τὴν ἡττα εἰς τούς Αἰγὸς ποταμούς, κατὰ τὴν ὁποία σκοτώθηκε ὁ Κλεοφῶν, καὶ αὐτοὶ βοῆκαν τὴν εὐκαιρία καὶ δραπέτευσαν πρὶν ἀπ' τὴν δίκη, στὴν ἀναταραχὴ ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν πόλη, κατὰ τὴν πολιορκία τῆς ἀπ' τὸν Λύσανδρο. Ἐπανῆλθε, μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς ἀπ' τούς τριάκοντα τυράννους καὶ τὴν ἐπιστροφή τῶν Δημοκρατικῶν ὑπὸ τὸν Θρασύβουλον, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ἐξουθενωθεῖ ἐντελῶς, ἀπ' τὴν συντριβὴ τους, ἀλλὰ, «μισούμενος ὑπὸ πάντων λιμῶ ἀπέθανεν».⁴⁷ Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς πόλεως εἶναι σαφὲς πλέον· ὁ ποιητὴς ἐπιχειρεῖ τὴν ἀναστροφή αὐτῆς τῆς νοοτροπίας με τὴν παράβασή του, ἔστω κι ἂν δὲν εἶχε ἐπιτυχία, ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἔδωσαν τὸ πρῶτο βραβεῖο, ὅπως ἀναφέραμε:

Μοῦσα τῶν ἱερῶν χορῶν ἐμφανίσου κι ἔλα νὰ εὐχαριστήσεις
ἐμᾶς με τὸ τραγοῦδι σου,
τὸν πολὺ λαὸ ποὺ βλέπεις μπροστά σου, με τὶς σοφίες του
μυριάδες στὸ μυαλό του
καλύτερες ἀπ' ἐκεῖνες τοῦ Κλεοφῶντος, ἀπ' τοῦ ὁποίου
μάλιστα τὰ πολὺγλωσσα χεῖλη αὐστηρὰ ἀκούγεται
χελιδόνα τῆς Θράκης
καθισμένη πάνω σὲ βάρβαρο κλαδάκι
καὶ κλαψουρίζει, με ἀηδόνιους νόμους, ὅτι χάνεται
κι ἰσοψηφία ἂν πάρει.

Οἱ ἀναφορὲς τοῦ κωμικοῦ σαφεῖς, γιὰ Θρηκία χελιδόνα μιλάει καὶ γιὰ ἀηδόνιο νόμο· δηλαδή, τὸν παραλληλίζει με χελιδόνι ἀπ' τὴν Θράκη καὶ τὸν λόγο του πειστικό, ὅπως τοῦ ἀηδονιοῦ· εἶχαν οἱ δημαγωγοὶ τὴν ἀνεση τῆς εὐγλωττίας, ὅπως πάντοτε ὅλοι τους σχεδόν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκχυδαϊσμοῦ τῆς γλώσσης, γιὰ νὰ ἐκμαυλίζουν εὐκόλα τὸν λαὸ με τὰ ἀρεστὰ σὲ αὐτὸν ἐπιχειρήματα. Ὁ Κλεοφῶν δείχνει ὅτι δὲν εἶχε ἀνατραφεῖ ὅπως οἱ δίκαιοι ἄνδρες καὶ οἱ καλοὶ κάγαθοί, σὲ παλαιστρες καὶ χοροὺς καὶ μουσική,

ἄνδρας ὄντας καὶ δικαίους καὶ καλοὺς τε κάγαθούς
καὶ τραφέντας ἐν παλαιστραις καὶ χοροῖς καὶ μουσικῇ.

Στὴν ἐξαχρείωση τοῦ πολιτικοῦ λόγου, γιὰ τὴν ἐκμαύλιση τοῦ ἥθους τῶν πολιτῶν, καὶ στὴν νόθευση τοῦ νομίματος ὀφείλεται ἡ παρακμὴ τῆς δημοκρατίας, μᾶς λέει εἰς τὴν παράβασίν του ὁ Ἀριστοφάνης.⁴⁸ τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ τὰ συναντοῦμε καὶ στὴν τελευταία τριακονταπενταετία. Εἶναι ἐπίκαιρος πάλι καὶ διδακτικὸς ὁ κωμικὸς μας ποιητὴς· ἐπισημαίνει

⁴⁷ Ξενοφῶντος, «Ἑλληνικά», βιβλ. Α' κεφ. ζ', παρ. 35.

⁴⁸ Ὁ, ἀ, σελ. 14, κ, ἐ.

καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κακὴ ἐκφώνηση τῆς γλώσσης συμπλέει μὲ τὴν ἔκπτωση σὲ ἐκμαυλιστικούς ρυθμούς τῆς μουσικῆς, ὅπως συνέβη καὶ στὴν πρόσφατη ἱστορία μας, ἀλληλένδετα εἶναι τὸ δύο. Αδιάσειστη ἀπόδειξη ἀποτελοῦν οἱ βιαιότητες καὶ οἱ καταστροφές, μετὰ ἀπὸ συναυλίες μουσικῆς ροκ τὶς προηγούμενες δεκαετίες.⁴⁹ χάθηκαν στὴν συνέχεια, μᾶλλον λόγω τῆς διεισδύσεως τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, ὡς ἀντίβαρο ἀπέναντί τους, μὲ τὴν ἀνάγκη ἐκφράσεως δημιουργικῆς σκέψεως.

Ὁ λόγος τοῦ πρωθυπουργοῦ τοῦ μονοτονικοῦ ἦταν ἐκχυδαϊστικός στὶς ἐπίσημες ὁμιλίες του, λιγύς, καὶ ὑπεροπτικός, ἔλεγε «ἄμεσα», ἐννοώντας τὸ χρονικὸ ἐπίρρημα «ἀμέσως», ἀλλὰ στὶς καθημερινές του ἐπαφές χρησιμοποιοῦσε τὸ σωστὸ στὶς ἀνάλογες περιπτώσεις, «ναί, ἔδωσα ἐντολὴ νὰ γίνῃ ἀμέσως», καὶ ἄλλα πολλὰ πού θυμοῦνται, ὅσοι εἶχαν προσωπικὲς σχέσεις μαζί του, γνωστὰ αὐτά· τὴν ἴδια ἐποχὴ ἄρχισε καὶ ὁ μέγας δανεισμὸς τῆς χώρας στὸ ἐξωτερικόν, μὲ τὶς προεκτάσεις του στὴν μνημονιακὴ κρίση· ὁ δημόσιος δανεισμὸς εἶναι ἡ σημερινὴ μορφή τῆς παλαιᾶς νοθεύσεως τοῦ νομίσματος.⁵⁰ Ἡ πασίγνωστη αὐτὴ διαφορὰ στὸν λόγο τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ -διότι οἱ ἐπόμενοί του ἀριστεροὶ ὄχι μόνο δὲν ἤξεραν ἑλληνικά, ἀλλὰ οὔτε νὰ ἀρθρώσουν λόγο εὐκρινῆ μπορούσαν- δὲν ἀποδοκιμάστηκε ἀπ' τοὺς ὁμοϊδεάτες του φιλόλογους καὶ γραμματικούς, ἐνῶ καυστηριάσθηκε ἀρετὰ σκληρὰ ἀπ' τοὺς συντηρητικούς· μάλιστα ἀπαντοῦσαν στὴν κριτικὴ μὲ ἐπιχειρήματα κομματικά, ἢ αὐθαιρεσίες, ὅτι ὑποκρύπτουν τὴν ἐπιστροφή στὴν καθαρῆς. Ἐδειξαν δηλαδή -ἂν καὶ δὲν εἶναι ἡ στιγμὴ κατάλληλη γιὰ τὴν ἐξονυχιστικὴ παρουσίαση τοῦ θέματος, ἐπειδὴ ἔχουν γραφεῖ πάρα πολλὰ νομίζουμε εἰς «Τὸ Ἐμμελές»-, ὅτι ὑπηρετοῦσαν μικροκομματικὴ σκοπιμότητα κι ὄχι τὴν προάσπιση τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, ἢ ἀλλιῶς ἐπιδίωκαν καὶ ἐπιδιώκουν τὸν ἐκχυδαϊσμὸ τοῦ λόγου, μὲ τὴν ἐξαχρείωση τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν μετατροπὴ τους σὲ δούλους· ὁ βαθμὸς τῆς συνεισφορᾶς τους στὸν ἐκμαυλισμὸ τοῦ λαοῦ διαφέρει ἀναλόγως πρὸς τὴν προβολή τους· ὅσο περισσότερο παρουσίαζαν δάφνες ἀγώνων ὑπὲρ τῆς «δημοκρατίας», ἀποδεδειγμένες μάλιστα, τόσο πίστευαν ὅτι ἦταν ἀποτελεσματικοὶ στὴν προπαγάνδα τους. Ἡ ἐξέγερση ὅμως τῶν νέων, ἐν ἀρμονίᾳ μετὰ τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως, μαζί μὲ τὴν θαρραλέα ἀντίσταση τῶν ἡλικιωμένων στὴν γλώσσα, ἀποτελοῦν τὴν καλύτερη ἄμυνα τῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

---

⁴⁹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαίσθησις τοῦ δημιουργοῦ», σελ. 16, κ. ἔ.

⁵⁰ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις».

Ἡ ἐπανάσταση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας ἀπέδειξε ἐπίσης τὴν ἀδυναμία τῆς ἀριστερῆς ἰδεολογίας τοῦ κατανοῆσαι, ὄχι μόνο τὶς ἐξελίξεις στὴν παγκόσμια κοινωνία, ἀλλὰ καὶ τὴν σημασία τοῦ λόγου στὴν ἐποχὴ μας, ὡς ἐκφράσεως τῆς διανοίας μὲ ὄργανό του τὴν γλῶσσα· ὁ ὑποτακτικὸς λόγος τῆς, ἡ ἀπόλυτη προσήλωση στὴν φωνὴ τοῦ Κυρίου Τῆς, τοῦ ἰδεολογικοῦ Του κηρύγματος, δὲν τῆς ἐπιτρέπει τὴν καταγραφή κἂν κι ἀκόμη περισσότερο τὴν κατανόηση καὶ ἐπεξεργασία τῆς ἐμμελείας τοῦ πλαγίου καὶ ὑπαινικτικοῦ λόγου τῆς δημοκρατίας. Οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων, μὲ πιὸ γνωστὴ ἐκφρασή τους τοὺς χρησμοὺς τῆς Πυθίας, ἀλλὰ καὶ οἱ πολῖτες στὴν Ἀγορὰ καὶ στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, χρησιμοποιοῦν περισσότερο τὸν πλάγιο ἢ παραμυθητικὸ λόγο στὴν ὁμιλία τους ἀπ’ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου ἀκόμη· ὁ ἄνθρωπος ὡς πολίτης ἐκαλεῖτο μόνος του νὰ λάβει τὴν ἀπόφαση γιὰ τὸν ἑαυτό του: «Εἰ Ἄλυν ποταμὸν διαβοῖς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσεις», ἀπάντησε ἡ Πυθία στὸν ὑπερόπτη καὶ ἀλαζόνα Κροῖσο· τότε αὐτὸς ἐρμήνευσε τὸν χρησμὸ ὡς εὐνοϊκὸ γιὰ τὸν ἴδιο, ἀφοῦ τόσα εἶχε προσφέρει εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ὅποτε διέβη τὸν Ἄλυν καὶ ἔχασε τὴν αὐτοκρατορία του ἀπ’ τὸν Κύρο τῶν Περσῶν. Ἀντιθέτως, ὁ λόγος τῆς τυραννίας, τῆς μονοθεϊστικῆς θρησκείας καὶ ὁ Ὄρθος ἢ ἐπιστημονικὸς ἢ ἰδεολογικὸς λόγος εἶναι ἐπιτακτικὸς καὶ ἀπόλυτος, κατηγορηματικὸς, τὸν ἀποδέχεται ὡς εἶναι ὁ πιστὸς ἢ ὀπαδὸς ἢ τὸν ἀπορρίπτει, ὅποτε τότε βρίσκεται ἐκτὸς τῆς θρησκείας του ἢ τῆς ἰδεολογίας του, «οὐ κλέψεις... οὐ φονεύσεις... οὐ ψευδομαρτυρήσεις», «τὸ προλεταριάτο προώρῃται...»

Ὁ πατριάρχης Φώτιος ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐπιβίωση τοῦ πλαγίου λόγου τῆς ἑλληνικῆς, ὅταν γράφει περὶ «τῶ πλάνει τῆς Ἑλληνίδος», καὶ ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῆς ἐκφράσεώς του μέχρι τὶς μέρες του, καὶ τὶς μέρες μας· τὸν πλάνητα πλάγιο λόγο ἀναζητοῦν καὶ οἱ μεγάλοι τοῦ διαδικτύου μὲ τὴν καθιέρωση τοῦ πολυτονικοῦ, διότι ἡ γλῶσσα ποὺ ἐπιτρέπει, καὶ πολὺ περισσότερο ἐπιβάλλει, τὶς ἀναζητήσεις τῆς σκέψεως, τῆς διανοίας, τὴν πλάνητα περιδιάβασή της, ἀποδεσμεύει τὶς δημιουργικὲς δυνατότητες τοῦ ἐρευνητοῦ. Στὸ προσωπικὸ ἐπίπεδο πάντοτε τοῦ ἐρευνητοῦ, ἀλλ’ ὅμως ἐντὸς τῆς Ἀγορᾶς καὶ τοῦ δήμου, ἀφοῦ ἔχει μετατραπῆ ἡ ἀνθρωπότης σὲ μιὰ μικρὴ γειτονιά, κρίνεται ἡ ἐκφραση τῆς δημιουργικότητος· τὸ ποιὸς ἄνθρωπος θὰ ἀναδυθῆ αὔριο, ὅταν πολλαπλασιασθοῦν οἱ περιπλανήσεις τοῦ λόγου τῶν διαφόρων λαῶν ἢ μᾶλλον γλωσσῶν, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τὸ προβλέψει κανεὶς. Ὅπως ἄλλωστε δὲν μπορούσε ἐπίσης νὰ προβλέψει, πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, τὴν σημερινὴ ἐνότητα χώρου καὶ χρόνου εἰς τὴν ὑφήλιον, τὴν αἴσθηση τῆς δημιουργίας γιὰ τὸ παρὸν καὶ μόνο καὶ τὴν χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπ’ τὶς δεσμεύσεις τοῦ μέλλοντος.

Συνθλίβει ὁ ἄνθρωπος τὰ δεσμὰ τῆς σπηλιάς τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐξέρχεται εἰς τὸ φῶς, ἀπ’ τὸν ἡμίσκιο περιγυρὸ του τῶν προηγούμενων ἐποχῶν, καὶ

τῆς βιομηχανικῆς μάλιστα, μὲ τὶς θαμπὲς μόνο ἀντανακλάσεις τῶν ἡλιακῶν ἀκτίδων· ἤδη συνηθίζουν τὰ μάτια τοῦ στίς νέες συνθῆκες, ἀλλὰ ὄχι ὅμως καὶ ὅλων τὸ ἴδιο. Οἱ νέοι βλέπουν καὶ ζοῦν τὸ φῶς, ἀπολαμβάνουν τὴν εὐχαρίστηση τῆς δημιουργικότητός τους καὶ τὴν πηγαία καὶ γόνιμη ἐπικοινωνία τους μὲ τοὺς συνομηλικούς τους στὴν πόλη τους, στὴν χώρα τους, στὸν κόσμον ὁλόκληρον· αἰσθάνονται ὅτι αὐτὸ εἶναι ἡ καθημερινότητά τους, τὴν ὁποία δὲν μποροῦν ἴσως νὰ ἐξηγήσουν καλὰ θεωρητικά, ἀλλὰ καὶ δὲν τὸ χρειάζονται ἄλλωστε. Πάντοτε ἡ φιλοσοφία, ὅπως καὶ ἡ ἱστορία, ὡς μελέτη εἶναι θεωρίες ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀκολουθοῦν τὰ γεγονότα, δὲν τὰ διαμορφώνουν· μόνο οἱ ὁλοκληρωτικὲς ἰδεολογίες πιστεύουν ὅτι τὰ διαμορφώνουν καὶ τὸ ἐπιτυγχάνουν μάλιστα πολλές φορές, ἀλλὰ αὐτὲς διαδραματίζουν πλέον δευτερεύοντα ρόλο, μαζί μὲ τὴν βιομηχανικὴ λογικὴ, ἀφοῦ ἄφησαν βαθειὰ τὰ ἴχνη πίσω τους...

Οἱ μεγαλύτεροι στὴν Ἑλλάδα παρακολουθοῦν ἔκθαμβοι οἱ περισσότεροι τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, μέσα ἀπ' τὰ μάτια καὶ τὸ μυαλὸ τῶν ἐγγονῶν τους· ἄλλοι προσαρμόζονται γρήγορα, ὅσοι διατηροῦν ζωντανὲς τὶς ρίζες τους μὲ τὴν δημοτικὴ παράδοση καὶ μουσικὴ, ὅπως καὶ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μελωδία, καὶ ἀκολουθοῦν κατὰ πόδας τοὺς νεώτερους· ἄλλοι, ὅσοι ἦταν προσηλωμένοι στίς ἰδεολογίες τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, δυσκολεύονται ἀκόμη καὶ στὴν χρῆση τοῦ διαδικτύου ἢ συνθλίβονται ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν παλαιότερων δεσμεύσεών τους, ὅπως γίνεται στὴν χώρα μας μὲ τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους ἀριστερᾶς ἢ δεξιᾶς ἀποκλίσεως. Οἱ νέοι, αὐτοὺς τοὺς τελευταίους, τοὺς προσπεροῦν καὶ τοὺς ἀφήνουν πίσω τους μὲ τὶς σκιὲς τῶν πραγματικῶν ἀνθρώπων· τρέχουν οἱ νέοι μὲ διαστημικὴ ταχύτητα, ἀλλὰ αὐτοὶ δὲν τοὺς παρακολουθοῦν καὶ δὲν τοὺς βλέπουν, ὅπως οἱ ἄνθρωποι τῆς σπηλιᾶς τοῦ Πλάτωνος δὲν γνώριζαν οὔτε κἂν τὴν ὑπαρξή, ὅσων ὄντων δὲν ἔριχναν τὴν σκιά τους στὴν εἴσοδό της. Ἡ διαδοχὴ τῶν δύο αὐτῶν ἀνθρώπων ἐνώπιόν μας, τοῦ βιομηχανικοῦ ἀπ' τὸν ψηφιακό, χαράσσει τὶς μέρες μας καὶ τὴν ἱστορία.

Ἡ συνέχεια, ὅσο γίνεται νὰ τὴν προβλέψουμε, εἶναι ἡ κατάκτηση τῆς συναισθήσεως, ἀπὸ τοὺς νέους κυρίως, τῆς ἀλληλοσυνδέσεως μουσικῆς ἀρμονίας καὶ ἐμμελοῦς λόγου, μὲ τὴν δημιουργικότητα τῆς σκέψεώς των· ὁ ἑλληνικὸς φιλοσοφικὸς λόγος τὸ θεωρεῖ αὐτονόητο ὡς τὸ ἐπόμενο βῆμα, ὁπότε ἐμεῖς ἀναμένουμε τὴν ἐμφάνισή της...

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καισαριανή,
Φεβρουάριος, Μάρτιος 2017